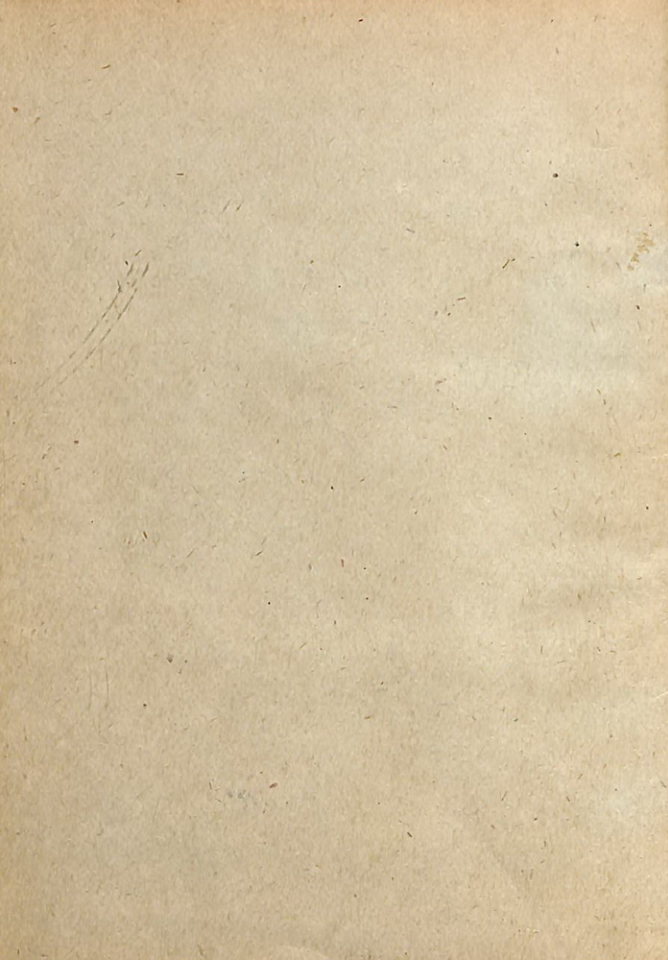


Записки



ԴԱԻԻԹ ԴԱՐԱՄԱՆԵԱՆ



109

ՀԱՅՐԵՆԻ ՏԵՍԻԼՔՆԵՐ



891.99

9-33

915

Գարամանյան, Դ.

Հայրենի տեսիլներ

109

ՀԱՅՐԵՆԻ ՏԵՍԻԼՔՆԵՐ



VISIONES DE PATRIA

Printing in Argentine

891.99

4-36

891-981 V

ԴԱԻԻԹ ԴԱՐԱՄԱՆԵԱՆ



ՀԱՅՐԵՆԻ ՏԵՍԻԼՔՆԵՐ

ՎԱՐԴԱՆ ԳԵՈՐԳԵԱՆԻ
ՅԱՌԱՋԱԲԱՆՈՎ

9/5

A II
80162



ՊՈԻԶՆՈՍ ԱՅՐԵՍ
ԱՐԺԱՆԹԻՆ
1946

**Registrados los derechos
de acuerdo a la ley 11723**

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Բ Ա Ն

Ուղիղ չորս տարի առաջ, բարեկամ մը, ֆերթուած մը տուաւ ինծի, խնդրելով անգամ մը աչքէ անցնել, ու յարմար տեսնուած պարագային գետեղել Արմենիա-ի մէջ: Հեղինակը այս ֆերթուածին, ըսաւ, ջախջախուած ոտներով երիտասարդ մըն է, ու երկու խօսքով պատմեց աղեխարշ արկածը որուն ենթարկուած էր ան:

Վերցուցի ու դրի գրպանս: Այս ամերուն վրայ, ինծի համար մեծագոյն հաճոյք մը պիտի ըլլար հանդիպիլ իրական ձիւրքերով օժտուած բանաստեղծի մը, ուստի երբ տուն վերադարձայ, կարդացի գրութիւնը: Մինչեւ այդ օր կ'անգիտանայի գրութեան ստորագրութիւնը կրող անունով սկսնակ մը: Ու խոստովանիմ, որ փորձը գտայ թոյլ:

Զայն դրի մէկ կողմ, օրեր վերջ ունեցայ տեսակ մը խղճահարութիւն սակայն, վասնզի գրութիւնը որ տաղաչափուած ձեւով սիրային գեղում մըն էր, կը դնէր զիս, երիտասարդի մը կրակէ այրումներէն յառնող արուեստահեղձ գալարումներու առջեւ: Պարտականութեան ձայնը ծանր կշռեց վերջապէս, ու գրութիւնը երբեք լոյս չտեսաւ:

Ժամանակ վերջ, նամակ մը եւ փոքրիկ քարգմանութիւն մը ստացայ, Դաւիթ Գարամանեան ստորագրութեամբ: Քերթուածին պատմութիւնը շատոնց մոռցած էի, բայց քարգմանութիւնը յիշեցուց անոր հեղինակը:

Հրատարակեցի զայն Արմենիա-ի մէջ:

Ասիկա ոգեւորեց խեղճ Դաւիթը, որ այնուհետեւ տեւականօրէն շարունակեց աշխատակցիլ քերթին: Իւրաքանչիւր գրութեան հետ անպատճառ նամակ մը պիտի ներփակէր ան, բացատրող իր նիւթին շարժառիթ ծառայող գրգիռները:

Առանց տեսնելու այս տղան, կ'զգայի անոր զգայուն հոգիին մէջ բռնկող բոցին սաստկութիւնը:

Իր մէջ կրակ մը կար, որ կ'այրէր ու կը լափէր զինք: Արուեստին կալուածը դեռ իր սեփականութիւնը չեղած, արդէն նախափորձերուն շարքը կը մտրակէր մեզ: Իր մասին հետգիտէ կը լսէի յուզիչ պատմութիւններ: Դաւիթ նակատագրէն դժբախտացած հոգի մըն էր: Հաստատեցի այս պարագան, երբ օր մը բարեկամի մը հետ այցելեցիմք իրեն:

Երբ ըսին իրեն քէ մենք եմք իր տնակին դուռը ծեծողները, ձեռնակառփին վրայ յառաջացաւ դէպի մեզ. գիրկընդլսառնուեցաւ ու հին ծանօթի մը նման խօսեցաւ ու խօսեցուց մեզ:

Երբ բաժնուեցանք իրմէ, Դաւիթը դարձաւ ինծի համար մարտիրոսուած քերթուած մը:

Քերթուած մը արցունքով ու գայրոյթով համախառնուած, ընդոծին ու վայրի տաղանդ մը, որուն ամբողջ կեանքը լուռ երգ մըն էր ու նահատակութիւն:

Ա՛հ, եթէ միայն իր ջախջախուած ոտքերը ըլլային այդ ողբերգութեան պատճառ, դեռ եւս ինք եւ իրեն հետ իրեններն ալ հաշտուէին կացութեան հետ:

Իր մահէն¹⁵ աւելի քան տարի մը առաջ արդէն գիտէինք, որ անկանոն կը գործէին իր երիկամունքները եւ համաձայն զինք խնամող բժշկին, սրտի կծկումով պիտի շիջէր բռնկող այս կայծը:

Ահա այս պայմաններուն տակ է որ Դաւիթ աշխատեցաւ իր երիտասարդ ու խորտակուած օրերուն միակ սփոփանքը գրականութեան մէջ փնտռել:

Գրեց ֆերթուածներ, որոնց պակսեցաւ մեծ մասամբ քեֆնիքը: Իր հոգին այս կալուածին վրայ պիտի չկարողանար տալ ներքին կրակին սաստկութիւնը: Փորձեց *ԽՈՇԷՐ ԷՆ ԶԱՅՐՈՅԹԻ ՇԻԹԷՐ* խորագրին տակ առօրեայէն զինք տըպաւորող ազդակութիւններ, որոնցմէ մեծ մասը դարձեալ անկարող եղան պարպել իր հոգիին ֆնարական կրակը:

Գամուած իր մահնակալին կամ ձեռնակառփին, ի վերջոյ ան դարձաւ իր պատանեկան օրերու յիշատակներուն: Հայրենի հողն ու անոր աւանդութիւնները, մանկութեան օրերէն յառնող յուշերն ու անոնց տափութիւնը, դարձան զինք ներշնչող մեծագոյն ոյժը:

Պայքարի ու աշխատանքի համար ստեղծուած այս տըղան, կը տառապէր պարզապէս: Խոյանալ կ'ուզէր ան, երբ խորտակուած էին իր սրունքները:

Հակառակ ատոր Դաւիթ մնաց *ԲԱՐՕՔՄԻՍԴՐ* այս փերու մեր երիտասարդ գրասէրներուն մէջ: Ունեցաւ հոծ-տորական պոռթկումներ, առանձնապէս Արձակ Էջեր տիտղոսով վերցուած իր 10 կտորներուն մէջ: Հայրենի լեռներուն ու ֆաղաֆներուն հերոսական հին ու մօտաւոր անցեալը իր հոգին խանդավառող հուրը մնաց, ու ինք դիմաւորէր փորձեց ոգեկոչել ցեղին յեղափոխական խիզախութիւնները:

Ուրը հէֆեարներ, գրեթէ բոլորն ալ վերամշակուելու եւ արուեստի լոյսին կարօտ՝ կը խօսին այս տղուն հայրենի հողին ամբօրէն կապուած ըլլալու իրողութեան ի նըպաստ:

Այդ գիծը դարձեալ յուշերու ձեւին տակ, ուր կ'երեւին տասը գրութիւններ, կը հաստատեն թէ իր ձեռնակառփին գամուած կենդանի այս խաչեալը արագօրէն կ'աշխատէր տալ ինչ որ ձգած էր իր երիտասարդ օրերուն ետին:

Խորունկ կարօտներու արցունքը կար անոր հոգիին մէջ եւ յանախանքը մերժուած սէրերու:

«Ես եար չունիմ, որ սէր երդեմ,
Քնարս խօսուն սիրով օծեմ,
Սոխակներու տաղէն վսեմ
Գեղօն, Գեղօ՛ն, անոր ձօնեմ...»

Հակառակ այս տողերուն Դաւիթ մնաց սիրոյ հուրճով տաղերգոյ հոգին:

Ուրիշներ իրենը եղող դժբախտ պայմաններուն մէջ հաւանօրէն ուրանային ամէն ինչ, Դաւիթի հոգին արշալոյսող տեսիլքներու շողակաքումներով բռնկած՝ ունէր իր խանդավառութիւնները սակայն, գոր փորձեց պտըտցնել գրականութեան անդաստանէն ներս, գուցէ եւ չափազանցուած հիւացումներով, քանի որ մեծ ու կախարդող երգ մը, — գրականութեան սէրը — ներգրաւած էր զինք:

Հաւաքածոն, որ եղբօրը ջանքերով լոյս կը տեսնէ, այս տղուն հոգին ստուերոտող ոչինչ ունի, բնդհակառակը:

Իրմէ հինգ պատմութեան՝ *Մկոյի՛ն Աքլորները, Փիղիկը, Գալուի՛ն Սաղերը եւ Քածերը, Անճարակը եւ Երջանիկ Հովիւը*, հաւանօրէն լաւագոյն էջերը մնան հաւաքածոյին: Պատմելու անսեքեւեր իր շնորհը, քերեւս օր մը դարձրեց զինք մեր փնտռած նորավիպագիրներէն մին:

Ճամբան որ ան կտրեց, հիւանդութեան իր անկողնին մէջ, պիտի մնայ երաշխիք իր կատարելիք նոր նուանումներուն, եթէ ճակատագիրը այլ պայմաններ վերապահած ըլլար իրեն համար: Իրմէ այս հատորը՝ ՀԱՅՐՆՆԻ ՏԵՍԻԼՔՆԵՐ(*) եւ այն ալ առանց իր փոքրագոյն փառասիրութեան, պիտի մնայ զինք սիրողներուն համար կիրա-

(*) Այդ տիտղոսը նկատի ունի Գարամանեանի հայրենի յիշատակներու ոգեկոչումը: Իրմէ կը մնայ անլրի գործ մը՝ ԴԱՇՆԱԿ խորագրով: Վ. Գ.

մուտֆի երեկոներուն հայրենի մեր օճախներուն մէջ ծխուած խունկի բուրմունքին չափ անոյշ յիշատակ :

Եւ յետոյ ո՞վ ըսաւ որ միայն սոխակները իրաւումֆ ունին երգելու :

Մեր շուրջը եւ ամէն կողմ բարձրացող քանձրացեալ մտայնութեանց մօտ, երգը, – եթէ ըլլայ ատիկա անգամ շնչատ ու տկար պոռթկում մը, պիտի մնայ ազնիւ ու գրական խմորով սրտերու աւաչը, Դաւիթ ունեցաւ զայն եւ աւելին, այս էջերը թղթատողներ համակրանքով պիտի հաստատեն ասիկա :

ՎԱՐԴԱՆ ԳԷՈՐԳԵԱՆ

5 - 9 - 45



Դ Ա Ի Ի Թ Գ Ա Ր Ա Մ Ա Ն Ե Ա Ն Ի

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻԾԵՐԸ

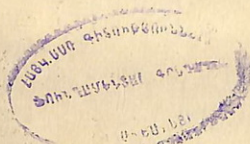
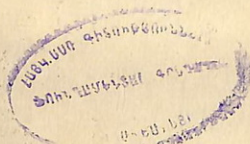
Դաւիթ Դարամանեան, բնիկ Կարս-Ֆազաքցի, - Կիլիկիա-
(Ատանայի նահանգ), ծնած է 1908 մարտ 12-ին: 1915-ի տե-
ղահանութեան միջոցին, իրեններու հետ միասին, ըմպած է
աֆսոքի դառնութիւնները, եւ ականատես եղած է քրքական
վայրագութիւններու: Եւ կորսնցուցած է իր հայրը: 1918ին,
Անդրյոյրդանանի՝ դաշնակիցներու կողմէ՝ գրաւումէն վերջ,
հօրեղբայրը գինի տաքած է Երուսաղէմ, ուր, Գիւտ Միսի-
քարեանի (նախկին Եպիսկոպոս) յանձնարարականով՝ նոյն
տարուայ ապրիլին, ընդունուած է Հ. Բ. Ը. Միութեան նո-
րաբաց որբանոցը: Յաջորդաբար՝ Բօքթ-Սայիտ, Մերսին եւ
Պէյրութ, նոյն հաստատութեան յարկէն ներս, Մամբրէ Ծ.
Վրդ. Սիրունեանի, (այժմ Եպիսկոպոս), բանաստեղծ Արսէն
Երկաթի, եւ ուսուցիչ Մկրտիչ Տայիկեանի, եւ այլ դաստիա-
րակներու հայրենասիրական ջերմ շունչին տակ, ուսած, եւ
յաջողութեամբ աւարտած է "Գէլէկեան"ի նախակրթարա-
նը:

Դաւիթ, իր ուսումը շարունակելու մտադրութեամբ,
1923 յուլիսին գացած է նորէն Երուսաղէմ իր հօրեղբօրը մօտ:
Ան, տարի մը հետեւած է, Պաղեստինի իտալական երկրա-
գործական վարժարանի դասախօսութիւններուն. եւ 1925ին
մտած է *Օփերա Կարտինալ Ֆերրարի* հաստատութեան բարձ-
րագոյն վարժարանը, ուր, ծանօթացած է Տանթէի, Շէյքըս-
փիրի, Մանձօնիի եւ Տիգրեսի ու այլ ականաւոր օտար հե-
ղինակներու երկերուն:



ԴԱԻԻԹ ԳԱՐԱՄԱՆԵԱՆ

Երբ դեռ ուսանող էր Երուսաղեմ
Բաղրամյան Բարձրագույն Վարժարանի մեջ



Գովերնը արարտելու հազիւ տարի մը մնացած էր, երբ չֆաւորութեան հետեւանալով, Դաւիթը, կսկիծը սրտին՝ լքեց տարիներու իր երազած կրթական վառարանը, եւ իրականութեան հետ անհաշտ, իր ուսումը, գիշերային վարժարաններու մէջ շարունակելու նպատակաւ, 1928 սեպտեմբերին մեկնեցաւ արտասահման, ու հոկտեմբեր 8-ին, հասաւ Մոնթփլիտէօ, եւ 1929 յունուարին, վերջնականապէս հաստատուեցաւ Պ. Այրէս: Հոս, ատեն մը աշխատեցաւ ՍԵՐԳՕ ԳԱԶԱԶԻ "Արժանքին" ամսաթերթին, ոտանաւորներ ու արձակներ ստորագրելով: Սակայն անողոք ֆակտագիրը ըզգետնեց այս երիտասարդը, եւ բանւորական հիմնարկութեան մը մէջ աշխատելու ատեն, նոյն տարուայ հոկտեմբեր 3-ին, ենթարկուեցաւ ցաւալի արկածի մը, երբ, երկաթեայ ձողեր վերէն անոր վրան ինկան, եւ փշրեցին ռդնայարը: Դաւիթը, իր ծաղիկ հասակին մէջ, մոռցուած բոլորէն, եւ ֆէնոտած ֆակտագրէն, տասը տարի շարունակ մնաց ստուերի մէջ, եւ անցուց խիստ նգնաւորական կեանք մը: Նոյնիսկ տարիներ շարունակ, ան գիր, գրականութենէ զրկուած մնաց: Մինակ սկսաւ գրել 1940-ի կէսէն առդին: Ան, սահունօրէն կը խօսէր եւ կը գրէր անգլերէն, իտալերէն ու սպաներէն. եւ կը գտնուէր իր մօր խնամքին, ու եղբօրը Անդրէասի, հոգածութեան ներքեւ:

Դաւիթը, հազիւ կը ֆալէր անթացուպերով, եւ օրուան մեծագոյն մասը կ'անցնէր ձեռնակառփի մը վրայ:

Վախճանեցաւ 10 Ապրիլ 1945 թուին:



ՍԻՐԵԼԻ ԵՂՐԱՄԵՐ

Հազիւ 21 գարուններ բուրած էիր, ծաղիկ հասակիդ մէջ, արկածի մը հետեւանալով՝ սեւ ճակատագիրը քայքայեց փրկիական կեանքդ եւ ցվերջ հաշմանդամացուց գեղեցիկ եւ անկողնոյ յանձնեց: Երկու տարի անձանօք հիւանդանոցներու երդիքին տակ հառաչելով եւ հեծկլտալով անցուցիր:

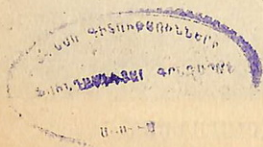
Ի հեռաստանէ երբ գոյժդ լսեցի, քափառականի ցուպը ձեռքս առած, աշխարհներ ման եկայ, սահմանէ սահման անցայ, գեղեցիկ գտայ Լա Փլաթայի ափերը, Պուէնոս Այրէս քաղաքի Իքիւսայնկօ արուարձանի անկեղանոցին մէջ: Եղո՛ւկ ինձ, ի՛նչ տեսնեմ, տեսարանը սրտանմալիկ էր, երեսակայածիս բուրբուղին հակառակը պարզուեցաւ աչքիս: Մահնակալին մէջ քեւեռացած՝ տոգոյն, հիւժած մարմնոյդ վրայ կը նըշմարուէին միայն երկու բոցեղէն աստղանման, վառվռուն աչքեր եւ երկու բազուկներ:

Անկեղանոցին տխուր ու մռայլ սրահին մէջ բռնի մը գրկախառնուեցանք, մերք հառաչելով հեծկլտացինք բարձրաձայն, մերք հեծկլտացինք խեղդաձայն. շարժուածք ըրիր, ուզեցիր ոտքի կանգնիլ, բայց ափսո՛ս, կտրած էին բռնիքի քեւերդ...

Կացութիւնդ այցելուներու երկիւղ, ահ ու սար-



ԴԱԻԻԹ ԳԱՐԱՄԱՆԵԱՆ
Արկածէն վերջ, ձեռնակառփին մէջ



սափ կ'ազդէր. գեղգ հիւանդանոցէն հանեցի նիւթա-
կան անձուկ դրութեան մէջ, դժնդակ պայմաններու
տակ, հագար ու մէկ գրկանքներու, ճախորդութեանց
ենթարկուելով՝ արտասահմանէն մայրդ եւ եղբայրնե-
րդ բերել տուի որպէսզի անոնցմով ա'լ աւելի մխի-
թարուիս. բազում խոչընդոտներ հարթելով՝ շարու-
նակեցիմ մեր ընդգծած ուղին, յամրաֆայլ ու խը-
րոխտօրէն հասնելու համար կեանքի պայքարի մեր
նաւահանգիստի վերջին հանգրուանը:

Տասնըչորս տարի անընդհատ միասին ապրեցանք.
մէկտեղ լացիմք, մէկտեղ երգեցիմք. մղձաւանջի ու
տուայտանքի ժամուն սնարիդ մօտ՝ ուշ գիշերներ ըզ-
գեց հսկեցի. քանի՜ հեղ, հապնեպ բազուկներուս մէջ
գրկած, տունէ հիւանդանոց, հիւանդանոցէ տուն փո-
խադրած եմ, սակայն կատարեալ ապաքինմանդ հա-
մար մասնագէտ բժիշկներու նիզն ու ջանքը ի գո'ւր
անցան. լի յոյսերով, երազներով վերապրեցար ու լաւ
օրերու սպասեցիր:

Նեղ խուցիկէդ ստէպ դուրս կուգայիր ձեռնա-
կառփիդ վրայ բազմած. բակին մէջ մեզի հետ կը ժա-
մանցէիր, փողոցին դարպասի առջեւ դուրսի եռ ու
գեռը կը դիտէիր. բուրաստանիկի պէսպէս բուրում-
նաւէտ ծաղկանց երփներանգ գոյներու վրայ կը սփան-
չանայիր եւ անոնցմէ ներշնչուած խորաթափանց կը
խոկայիր երկա՛ր: Հիւղակիդ պատուհանէն յաճախ
սեւեռած դիտեցիր ցերեկուան ջինջ երկնքի կապոյտ
կամարը, եւ գիշերուան աստեղազարդ երկինքը՝ ուր
ասուպները կուլային:

Վերջին տարիներու ընթացքին, մուսան իր նա-
նանչները ցոլացուց վրայ. մարմաջդ փոթորկուե-
ցաւ... քնարիդ լռած լարերը սկսան թրթռալ ուժ-
գին...: Ցաւերուդ հետ երգեցի՛ր նաեւ հայրենեաց

յուշերդ աղու եւ գուարնալի. խօսեցար ու խօսեցուցիր Հայ յաղթանակն ու նահանջը, հերոսամարտն ու կոտորածը, հայ շինականն ու հայ ընտանիքը, պապիկն ու մամիկը, հարսն ու փեսան, մշտադալար անտառները, ա՛լ ու ալուան հագած գմբուխո դաշտերն ու արօտավայրերը, սրընթաց գետերը, պաղ ու գուլալ ջուրերը, աներակ բերդերն ու բարգաւան գիւղ ու քաղաքները:

Տարօսեան լեռնաշղթաներէն մինչեւ Արագած, Սիփան ու Արարատ՝ կայծակի արագութեամբ սլացար ու անցար: Իրաւունք եւ արդարութիւն ռտնակոխող խմբակն ու ամբոխը՝ գրչովդ հարուածեցիր: Այլո՛ւր արձագանգուեցար: Պահ մը մոռցուած մենաստանդ այցելումներու ժամադրավայրը դարձաւ: Հայ գրողներու փաղանգին տուրքդ մատուցանեցիր ու անմահացար:

Երբ աշնանամուտի օրը կը տարածամէր, գիշերուան մէջ անէջ պլպլացող՝ ձէքը սպառած նրագի մը նման, յաւէտ շիջեցար ու հոգիդ աւանդեց, գմեգ խոր սուգի մատնելով:

— "Եղբա՛յր, եղբա՛յր" — քաղցրաբարառի ներդաշնակ կանչդ, գերթ բարձրաբերձ գմբէքներու զանգակատան զանգերու դղրդաձայն ելեւէջներու դողանջին, յար կը քաղցրահնչեն ականջիս: — "Եղբա՛յր... ձեռնակառքս բե՛ր", "ջուր բե՛ր"... , "կերակուրես բե՛ր"... "դուռս բա՛ց"... "դուռս գոցե՛".... — "Եղբա՛յր, եղբա՛յր..."

Թո՛ղ հիւրընկալ Լա Փլաքայի երգեցիկ քոչումները, ախտակն ու պլպուլը՝ նժդեհ հայ ազգիիդ հոգակոյտին վերեւ ման գան, քո՛ղ, մեկամաղձոտ տաղեր հիւսեն. քո՛ղ դափնեաց, նոնեաց եւ ուռնեաց անտառէն նիւղ ու ցօղիւն բերեն տարաբախտ հայ որդիիդ

շիրիմին լինելու հովանի. քո՛ղ, բիւր ճայներով ան-
դադար դայլայլին, գեղգեղեն ու ճոռոռեն, եւ դո՛ւն,
ունկնդրե՛լ այս բոլորը ու հրնուացի՛ր, բերկրացի՛ր, զի
հէ՛ք ոսկորներդ ալ չեն տառապիր ցաւերէ, այլ կը
հանգչին յետ երկար խոնջամբէն...:

Վաղամեռիկ եղբա՛յր, այս գրփոյկը քո՛ղ ըլլայ
յիշատակդ յաւերժացնող յուշարձան մը, դամբանա-
փար մը արձանագրուած եւ անքառամ, անմոռակ հո-
տաւէտ ծաղկեփունջ մը գերեզմանիդ խաչափայտէն
կախուած...:

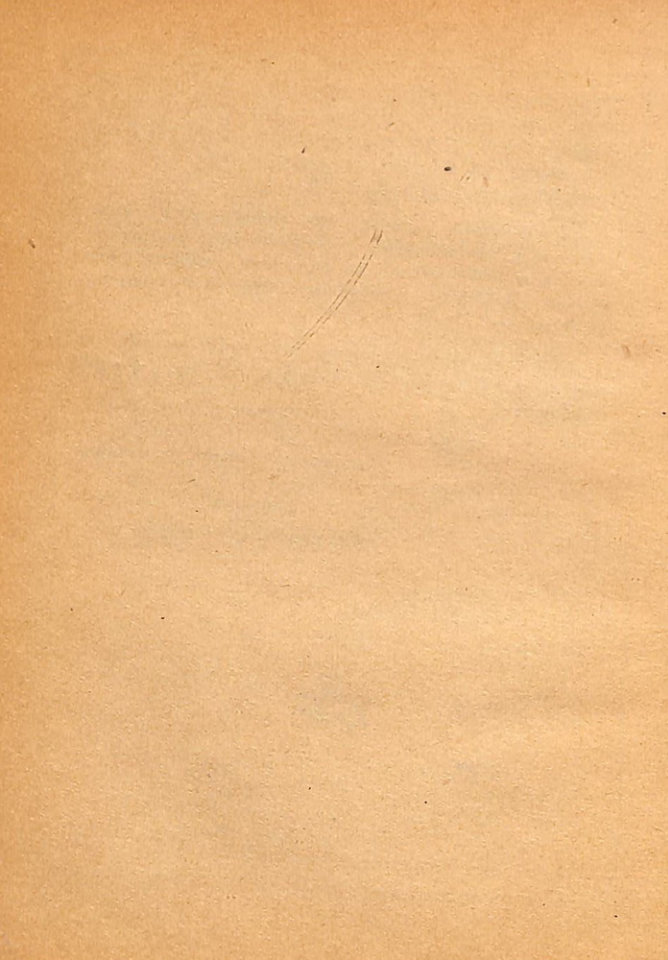
Տամուկ, արտասուաքոր աչքերովս գրուած այս
ստղերը ըլլան քեզի որպէս եղբայրական սիրոյ վերջին
տրիտուրս:

Քեզ յաւէտ ողբացող եւ սգացող

եղբայրդ՝

ԱՆԴՐԷԱՍ ԳԱՐԱՄԱՆԵԱՆ





975

75

1985

ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ

A " 80162



Օ Ճ Ա Խ Ը

Օնա՛յս սրբազան, օնա՛յս հայրենի,
Հեքանոս հայուն, օնա՛յս պաշտելի,
Հրքիռն արձագանգ՝ վառ ֆու պատգամի,
Նախնեաց հոգին՝ երկիւղած յածի:

Բուխերիկը ֆեզ՝ յաւերժ հովանի,
Ծուխն ֆուլա՛յ, ֆուլա՛յ, եքերանեմի,
Շողը արեւին, խօլ սիրահարի,
հայտայ օրհներգու՝ կեանք, շուրջանակի:

Ո՞վ ֆեզ ֆանդեց իմ օնա՛յս հնամի,
Անքեղուած կայծերդ, ո՞վ մարեց հուրի,
Հայկեան՝ վիքլսարի, վեհ, բուխերիկի,
Ո՞վ անգութօրէն, հարուածեց վայրի...

Թո՛ղ արծարծի հուրն, օնա՛յսը վառի,
Հայուն օնա՛յսը, յաւէտ բռնկի,
Ծուխը շողերուն հետ սիրահարի.
Օնա՛յսը թուրֆին, իսպա՛ն շիջանի...

Մ Ո Ն Ի Ր Ի Ն

Մոխի՛ր, դուն հուրին,
Անմահ դիցուհին,
Քե՛զ ակը գետին,
Բեհեզ անկողին:

Զայրոյթն խարոյկին,
Զարդն ատրուշանին,
Զաստուած կրակին,
Տարաբախտ այրին:

Խորքն իմ հոգիին,
Խորհուրդը՝ հին, սին,
Կ'արծարծի կրկին,
Կ'յուզէ զիս ուժգին:

Ողբը վառ հուրին,
Հիւժող կրակին,
Սգաւոր այրին,
Կրակի՛ փռչին...:

Ա Ղ Բ Ի Ի Ր Ի Ն

Աղբի՛ւր հովոցի, Աղբիւր կատաղի(*),
Կողէն դուն սարի՝ ժայթփող գեղուհի,
Կը հոսիս վնիտ, մման մարգարտի,
Պարփակած գայրոյթն՝ Հայկազեան գարմի:
Հակատամարտէն, ահեղ՝ Կապանի,
Սարսեցան սարերն՝ հպարտ Տաւրոսի,
Հոնդիւններէն հայ վիրաւորի,
Յաւերժական սիրտդ՝ փղձկեցաւ, կոյսի:
Արքան Լեւոն քաջ, արեան ծաքաւի,
Զովացաւ ակէդ՝ զուլալ եդեմի,
Գառնուկն կայտառ, հեզ, կանչիս ընտանի,
Ափերուդ գմբուխտ, ինծի հետ հանգչի,
Ալիքըդ ծփուն, վե՛տ գլգլայ՝ խօսի,
Հին փառքը հայոց, կտա՛կն վրէժի:

(*) Կատաղի Աղբիւրը, (Քրդըլ Օլուղ) Կարս-Ֆաղարի,
(Ստանայի նահանգ) ծննդավայրիս՝ համանուն հովոցին
պատմական ակն է, որ կը բխի Տըրըլ լեռան կողէն: Սոյն
դալարադեղ սարին ետեւ՝ կը դտնուին պատմական Կապան
բերդին աւերակները: Լեւոն Զ.ն իր նահանջի եւ գերու-
թեան միջոցին անցած եւ խմած կը կործուի - առասպել-
Կատաղի Աղբիւրէն:

Կ Ա Լ Ը

Կալը գողտր, սիրուն,
Արեւին վառվռուն,
Ոսկի շողերուն
Հուրին երագուն:

Հողագործ հայուն,
Զարֆաշ, եռանդուն,
Քրտինֆով ցօղուն,
Վաստակը բեղուն:

Գեղջկուհիներուն,
Յուռթի լանջներուն,
Հըպող հասկերուն,
Կալը սիրասուն:

Երկունքէն անհուն...
Յորեանն ոսկեգոյն,
Ասպետ արեւուն,
Ժըպտի՛ տայ ողջոյն,

Գեղջկուհիներուն,
Խոպոպիքներուն,
Հըպող խուրճերուն,
Կալը երագուն...:

Հ Ո Վ Ո Ց Ը

Հայրենիքիս հովոցըն է գովասուն,
Բնութեան գիրկը առին՝ փնտռող եւ անհուն,
Ակերով ջինջ իր լանջներն են զարդարուն
— Եղեմ չֆնաղ, մեր սեւ, հալարտյ յեռներուն:

Արահեաւն կ'անցնի մեղմիկ զըւարթուն
Կարաւանը կտրիններու հայանուն,
Աչներն իրենց սեւեռած դէպի հեռուն
Կը փախն սէգ՝ երգը իրենց շրթներուն:

Հայրենիքիս հովոցն է դալարուն,
Լանջքն դիւթիչ՝ նման ծոցին կոյսերուն,
Հայորդիներ յոյսով միշտ վառ ու ցնծուն,
Կուտան անոր իրենց սրտի լուսողջոյնն:

Կեանքն հովոցի, ուրախ, ժպտուն եւ եռուն,
Կ'հիւսէ տաղեր սոխակներու գեղգեղուն,
Իր սրինգով հովիւն կանաչ սարերուն,
Կ'ոգեկոչէ ջլապինդ ոյժը հայուն...

Գ Ե Ղ Զ Կ ՈՒ Հ Ի Ի Ն

Գեղի աղջիկ, շենշող աղջիկ,
Գեղգեղես գերթ ոսկի թռչնիկ,
Խոպոպի՜ք քու վարսերուն,
Ինչե՛ր ունին, դիւթիչ, քագուն:

Խայտաս մարգին մէջ հրնուագին,
Գեղջուկ սափորն առած ուսին,
Կուգաս լերան ակէն վնիտ,
Ծաղկեփունջե՞ր ունիս կուրծքիդ:

Լուսնի լոյսին, պարտեզիդ մէջ
Սիրոյ երգեր կ'երգես անվերջ,
Կոյս մարմինիդ մէջ քանդակուած,
Ի՞նչ գոհարներ ունիս ծածկած:

Գեղի աղջիկ, սիրուն ծաղիկ:
Գեղգեղես գերթ տարփոտ թռչնիկ,
Պատմումանիդ տակ քագնուած,
Դիւթիչ աշխարհ մ'ունիս պահուած...

Ո Ի Խ Տ Ս

Երբ հիւծիւմ ես
 Ծաղկի պէս,
 Նժդեհ որդի,
 Սէգ Տաւրոսի,
 Մօտն Հարգանի,
 Մերձ Գրտէթի,
 Անիւնս հանգչի...
 Ագատ, անկախ՝
 Հայաստանի,
 Զօրքերն խիզախ՝
 Յաղթանակի,
 Երգ շեփորեն...
 Աչքերս տեսնեն,
 Լա Փլաթայի՝
 Գեղ ավերէն:
 Երբ հիւծիւմ ես
 Ծաղիկի պէս,
 Քովն Գրտէթի,
 Անիւնս հանգչի...

Ծան. — Գրտէթը Հաճնոյ պատմական ակն է:

Ս Է Ր Ս

Շանթէն հօգօր՝ սէրս,
Կայծակներ շանթեց.
Ոլորտին իշխեց,
Լոյս մառագայթեց:

Ամպրոպ՝ իմ սէրս,
Ամպերն հալածեց,
Աստղերն զգլխեց,
Երգ ու տաղ երկնեց:

Սիւզ սրսփուն՝ իմ սէրս,
Ակն հովահարեց,
Ծաղկին կեանք հծծեց,
Մեղուն արտաքսեց:

Գեղջկուհիին՝ սէրս,
Վարսերը շոյեց,
Դէմքը խոժոռեց,
Նա, սէրըս մերժե՛ց...

Եւ ցատումէն, սէրս,
Խելագարեցա՛ւ...
Թեւերն ջախջախեց,
Ծովամոյն եղաւ...

ԿԸ ՆԱՅԻՍ

Որբուհի ես,
Դէմ յանդիման,
Պատշգամէն
Վարդ երկնային,
Ինձ կը նայիս...
Դուն քագուհին,
Պլպուլներու,
Նայուածքդ աղու,
Սարսեց հոգիս...
Սարե՛ր, սարե՛ր,
Անքջեցին,
Զոյգ հոգիներ,
Սէ՛ր երգեցին...

Ժպիտդ օծուն,
Սիրով գեղուն,
Կայծ ահարկու,
Փոքորկեց զիս,
Անուրջներու,
Երագն հիւսեց...
Սէրդ կոյսի՝ զիս
Նժդեհ դարձուց...
Տարի յուշեր,
Քեզմէ անմեռ,
Սիւզն հեշտաղուր,
Քեզի երգեց,
Ծաղիկն բուրեց,

Վրայ Բամբուս,
Սէրըդ՝ դափնի՛,
Դափնի՛, հիւսեց...
Բախտը եւ գիւ,
Նժդեհ դարձուց,
Դուն դիցուհի,
Ովկիանի,
Մէջն կռիակի,
Պատկերդ տեսայ,
Ցատում ունէր,
Նայուածքդ անմահ...
Անէծքդ կոտրեց,
Կեանքի քեւերս...

Լա Փլաթայի,
Ափին մեմաւոր,
Հին օրերու,
Վառ յուշերու,
Կ'երգեմ տաղեր...
Դուն, հայուհի,
Աստղ երկնքի,
Դարձեր ես հարս,
Դարուն կեանքի...
Հագած բեհեզ,
Քովն հիւղակիս,
Զերք քագուհի,
Ինձ կը նայիս...

Պ Ա Ր Ի Կ Ն Ե Ր Ը

Պարիկները խոնջ պարելէն,
Իջա՛ն, իջա՛ն, լուրք երկինքէն,
Կախուած ծառի տերեւներէն,
Տաղ հիւսեցին, աստուածօրէն:

Համբոյր տուին՝ առին հովէն,
Սիրերգեցին տարփո՛ւտօրէն,
Օրօրունեցա՛ն, սրսփուն՝ սիւքէն,
Սիւգը բերաւ՝ բոյր ծաղիկէն:

Օրօրելէն, կափաւելէն,
Եկան, անցան, իմ հիւզակէն,
Անխոնջ՝ ինծի համբոյր տալէն,
Հառաչելով՝ գացին նորէն....:

Հ Ա Ռ Ա Ձ Ա Ն Ք

Սիրուն մեղուն, ժիր՝ բզգալեն,
Փայլի՛, փայլի՛ վառ շողերեն,
Բուրաստանի ծաղիկներեն,
Թըռի, նեկտար՝ որոնելեն:

Սիրահարի՛ մտերմօրեն,
Համբոյր առնէ՛ մերկ շափրակեն,
Նեկտարն ծըծած՝ անյագօրեն,
Երթայ, փեքակ՝ սե՛ր երգելեն:

Ես եար չունիմ, որ սէր երգեմ,
Քնարս խօսուն սիրովն օծեմ,
Սոխակներու տաղեն վսեմ
Գեղօ՛ն, գեղօ՛ն, անոր ձօնեմ...:

ԱՐԱԳԱԾԻՆ

Սիգապանձ Արագած,
Դուն սրտի լոյս-երագ,
Հպարտ կը բարձրանաս
Ու հոգւոյս կուտաս կայծ:

Նորընծայ Արուստին,
Լարերն իմ քնարի,
Փոքորկեն Նայիրի,
Շանթերը վրէժի...

Արծիւի քեւեր տո'ւր,
Գագաթէդ մին ինձ տո'ւր,
Կեանքէդ ցօղ, շողեր տո'ւր
Տաղ հիւսեմ, բոցուհուր...

Նորընծայ Արուստին,
Լարերն իմ քնարի,
Թրքոսն Նայիրի
Ի խնդիր՝ պանծալի:

ԵՀՈՎԱՅԻՆ

Եհովա՛, գոյ ես,
Եթերէն անդին,
Բազմած գահոյքին,
Անդենականին,
Մեղաւոր երկրին,
Տէր հօր, կ'ըշխես...
Տէ՛ր, արե՛ւ, արե՛ւ,
Կ'հայցեմ, տո՛ւր, արեւ,
Վրէ՛ժ, փոթորկեմ,
Սէ՛ր եւ վարդ երգեմ,
Պատգամ արձակեմ,
Մեծ Հայաստանի,
Երազն շեփորեմ,
Հուսկ, հողն հայրենի,
Անդորր ես ննջեմ...
Եհովա՛, գոյ ես,
Օրհնէ՛, տէ՛ր, քնարս.
Եթերէն անդին,
Բազմած գահոյքին,
Գթա՛, հայ ազգին...

ՀԻՔԵԱԹՆԵՐ

ՀԷՔԵԱԹԻ ԳԻՇԵՐՆԵՐ

Ձմրան դիշերներ, հէքեաթի դիշերներ, հայկական դիւ-
ղերու երջանիկ եւ երազուն դիշերներ:

Կը դռուայ երկինքը, կ'ոռնայ քամին եւ տեղատարափ
կ'անձրեւէ, ու տափակ տուներէն ներս՝ վառ օճախներու
եւ թոնիրներու շուրջ կ'եռայ կեանքը դուարթուն: Ձմրան
եղանակը, հողադործին հանգիստի արդար վարձքն է, եւ
վաղուց ձմրան պաշարը հաւաքած՝ ցնծուն են գիւղացիք:
Եւ ամենուրեք, դիւղը՝ լերան կուշտին թէ սարի դադաթին
կամ հովտին մէջ փռուած, ձմրան բուք-բորանին թոնիր
մըն է համակ:

Յուրաք է դուրսը, Թինչ տուներէն ներս, վառ են հայ-
կական յաւիտենական օճախն ու թոնիրը եւ անոնց շուրջ
բոլորած մամիկներ եւ արամբիներ, հարսներ ու վառվառն
ջահիլ աղջիկներ, ճախարակ եւ իլիկ կը դարձնեն, եւ կըրտ-
սերներուն ու թոռներուն հէքեաթներ կը պատմեն:

Ճախարակը մամիկի ժիր ձեռքերուն մէջ կը թաւալի,
եւ անձրեւի կաթիլներուն հետ՝ իր միօրինակ ճոճոցը կը
նուաղէ: Եւ արամբիներու ձեռքերուն մէջ իլիկը անտրտունջ
երկար շրջանակներ կը բոլորէ, դերձան կը փաթթէ եւ դեր-
ձան կը շինէ, ու հարսներու եւ ջահիլ աղջիկներու քնքուշ
մատներուն տակ, խողաղները բամպակի, իրար կ'ողջունեն,
կճեպնէն, կը դատուին, եւ անոնց զեղեցկութեան ու առա-
քինութեան հիացած՝ ձմրան դիշերներու նման երկար կը
հառաչեն... մինչ չարածձի խողաղներ բամպակի, երբեմն

գեղջկուհիներու ծոցը կը սպրդին անաղմուկ անոնց չամամաները կը շոյեն, կը համբուրեն, եւ անոնց յուռթի լանջքերուն գոլքը կ'երգեն... եւ անոնց, սիրոյ հառաչանքներով առլցուն, անխմանալի հէքեաթները կ'ունկնդրեն... եւ խողակները, սոսկումով դուրս չպրդուած՝ իրենց ընկերներուն, հայուհիներու խորհրդաւոր աշխարհին հէքեաթը կը պատմեն... Մամիկները բարի եւ գեղջկուհիները առաքինի, չեն դադրիր աշխատելէ երբ հէքեաթ կը պատմեն: Եւ հէքեաթները անոյշ, հէքեաթները երկար, առինքնող ու դիւթիչ, մամիկի իմաստութեան, արամբիի իլիկի թելերուն եւ հարսներու ու ջահիլ աղջկանց խոսքովիքներուն նման, գիշերուայ խորհրդաւորութեան հետ ընդելուզուած, մանուկ հոգիներէն ներս՝ հեշտօրէն կը տիրապետեն:

Ձմրան ուշ գիշեր է: Լոած է ճախարակը, դադրած իլիկը ու մարած լապտերը, եւ յոգնաբեկ մարդիկ՝ անկողիններու մէջ կը հանգչին: Յասկոտ բնութիւնը միօրինակ կը փոթորկէ, մինչ տուններէն ներս դեռ վառ են օճախն ու թոնիրը: Եւ այդ սեւ խաւարին մէջ՝ հարս ու փեսային խորհրդաւոր փափուքը կը լսուի... այդ, ջահիլներու սիրոյ հէքեաթն է, որ, մինչեւ այդ, ոսկի իլիկին՝ ոսկեզօծ թելը կը հիւսէ... եւ տղաքը բաց աչքերով խաւարին մէջ կը դիտեն հէքեաթներու հերոսները: Սուրբ Սարգիսի սպիտակ ձիուն, երեւակայական հուրիններու եւ առասպելական քաջերու, գեղեցկութենէն, պերճանքէն ու խիզախութենէն արբեցած, եւ իրենց մանուկ հոգիներով թեւեր առած՝ անոնք հէքեաթներու երազուն աշխարհին մէջ կը սաւառնին... արշալոյսին երբ արեւի շողերը պատուհաններէն ներս կը թափանցին, պատանիներն ու մանուկները դեռ հէքեաթներու վերյիշումներով կը սնանին:

Ձմրան գիշերներ, երբ մամիկներն ու գեղջկուհիները, վառ օճախներու եւ տաք թոնիրներու շուրջ տղայոց հէքեաթներ կը պատմեն, դիւղէն դուրս՝ սահմուկեցուցիչ ամայութեան մէջ, առուակներն ու աղբիւրները իրենց սիրուն կարկաչներով իրարու կը պատմեն նշանածներու գեղուն

սէրը, հօրը տունը մնացած աղջկանց տրտունջքը, այրինե-
րու խուլ հառաչանքը, արամբիներու եւ հարսներու առա-
քինութիւն ու գեղեցկութիւնը, բարի մամիկներու դովքը,
եւ դժգոհ կեսուրներու ու հարսներու իրարու հանդէպ տա-
ծած յաւիտենական ատելութիւնը... եւ դոմերու մէջ դո-
մէշներն ու եզները հանգիստ՝ իրենց անվերջ որոճներով,
դաշտերու վարուցանքին եւ լուծին ու սամիքին դժխեմ
հէքեաթը իրարու կը պատմեն...



ԱՂՋԻԿ — ԱՂԲԻԻՐԸ

Սեւ Սար գիւղը, համանուն լեռան լանջքը թառած, կատաղի Աղբիւրի հարաւը, եւ անկէ կէս ժամ հեռու է: Սարը, պարուրուած է կեռասենիներով, ընկուզենիներով, եւ այլ հովանուտ ծառերով: Գիւղի բնակիչները թուրք լեռնականներ են եւ իրենց բնակավայրը կը կոչեն Գարա Սար:

Սեւ Սարը ջրառատ է: Անոր աղբիւրներուն ջուրերը իրար միանալով կը կազմեն վտակ մը որ կ'ոռոգէ Գեղեցկացւոց պարտէզը: Ակերուն մեծադոյնը կը կոչուի Աղջիկ-Աղբիւր, փապարի մը մէջ քանդակուած, բնութեան հրաշալիք մըն է: Այս ակի մասին հէքեաթ մը կայ:

Երբ հզօր էր Հայը, թագ ու դահ ունէր, այդ սարերու բնակիչները հայեր էին, եւ մեծառքանչի բառերըր մամնուրեք կ'արձադանդէին: Բայց երբ հայը տկարացաւ եւ կորսնցուց իր տիրակալութիւնը, աւաններ ու գիւղեր բռնի մահմետականացան, արաբացան ու թրքացան...

Սեւ Սարը, այդ կրօնափոխ գիւղերէն մին եղաւ: Սակայն քահանան ու անոր աղջիկը մերժեցին մահմետականանալ:

Թուրքերը ուղեցին կնութեան առնել գեղանի աղջիկը, մերձակայ փապարին մէջ բանտարկեցին զայն, եւ Սարի վրայ նահատակեցին տէր-տէրը... կալանաւոր Հայունէին ծնրադրած աղօթեց ու աղօթեց.— խնդրեց Աստուծմէ որ զթայ իրեն, մնայ յաւիտենական կոյս: Աստուած լսեց անոր աղօթքը, եւ աղջիկը կեցած տեղը, սլաղատանքի գիրքին մէջ յանկարծ աղբիւրի փոխուեցաւ... Դահիճները խնէչ,

ՀՐԱՇԹ ԱՂԲԻԻՐԸ

Կիլիկիոյ մէջ, ամէն չեռ, ձոր, դետ եւ աղբիւր, իր միատիկ հէքեաթը ունի: Եւ այս առհաւական խորհուրդը, դարերու ընդմէջէն, հրիտակուած է սերունդներուն: Համով—հոտով, բաղմաթիւ առասպելներ, սերտօրէն կապած են Հայը իր հայրենիքին, եւ ան, անոնցմով սնած ու ոգեւորուած է...

Հրաշք Աղբիւրը, Կարս—Բաղարի հովոցի ճամբուն, Տաւրոսեան եղեմ բարձրաւանդակի մը գիւղը փռուած, պուրակի մը յանդիման, հնադարեան մեհեանի մը՝ երբեմնի հմայքի փառքով առլցուն, հողի ընդերքէն ժայթքող, Սեւ լերանց պատգամը փոթորկող, խորհրդաւոր շատրուան մըն է կարծես...

Ձեռքարերով եւ հիրիկներով պարուրուած, խորանի մը դիրքը ունի ան: Անփառունակ այս աղբիւրը, հեթանոսական ինչ մը ունի իր մէջ թաղնուած: Առասպելներու աշխարհ մըն է, հեթանոսացած չաստուած մը, որ կը լսէ եւ կը շնորհէ: Ծով դադտնիք մը ունի իր մէջ պարփակած... եւ անյիշատակելի ժամանակէ ի վեր, հեթանոսական ուխտալայր մըն է դարձած...

Հովոց չուող հայորդիներու կարաւանը, Հրաշք Աղբիւրին քով կանգ կ'առնէր: Ամէն ոք կը խմէր անոր ջուրէն: Չափահասները բաներ մը կը մրմնջէին, եւ ցցուն, սրածայր քարերուն եւ հիրիկներուն դերձանով հանգոյցներ կը ընէին, ասպա, երկիւղածօրէն կը խոնարհէին աղբիւրին առաջ: Տունը մնացած աղջիկներ երկար կը մնային հոն...

ճկուն, առոյգ, մտրուկներ ունենալու համար դամբիկներուն ալ կը խմցնէին աղբիւրին ջուրէն: Եւ խնդիրքնին ստանալու վճռականութեամբ եւ դոհունակութեամբ՝ կը շարունակէին իրենց ճամբան:

Գիւղի երիցուհին իսկ կը խմէր Հրաշք Աղբիւրէն, եւ հանգոյց կը կապէր...

Եւ հովոցէն, դիւղ վերադառնալու ատեն, ջերմեռանդութեամբ կը կրկնուէր նոյն արարողութիւնը:

Գիւղը, մանչ զաւակ ունեցող շինականներ, ցնծութեան մէջ կ'ըլլային: Հրաշք Աղբիւրը, լսեր ու կատարեր էր եղած խնդրանքը: Իրենց հարսերը, հաւատքով կապեր էին հանգոյցները: Այծեր եւ ոչխարներ կը դոհուէին եւ աղփատաց կը բաշխուէին, եւ եկեղեցւոյ առատ նուէրներ կը տրուէին...

Մինչ աղջիկ զաւակ ունեցողներ, ատեն մը սուգի մէջ կ'ըլլային: Իրենց «բու» հարսերը, թերահաւատ դտնուած էին Հրաշք Աղբիւրին հանդէպ: Վա՛յ անոնց...

Փեսան արտը վարելէն, արտում տուն կը վերադառնար: Պապիկը, ձեռքը ծնօտին, օճախը մարողի պէս կը խոկար: Իսկ նանին մոռցած իր աղջիկ ծնիւր, զաւկին բաներ մը կը մոլտար, գլուխը կը լեցնէր... Հարսը, անկողնին մէջ անօթութենէն կը նուաղէր, նորածինն օրօրոցը կը ճչար... Բայց որո՞ւն հոգն էր... Պապիկը խոր հառաչանքներով, զաւկին կը հասկցնէր իր դժգոհութիւնը: Մշակ որդին, աւելի հօրը օֆերէն ազդուած, կը մտնէր հարսին սենեակը, եւ Հրաշք Աղբիւրին, հաւատքով հանգոյց չկապելուն համար զայն կը յանդիմանէր...

Երանելի, ցեղապաշտ ժառանգութի՛ւն. — Հայը անպայման, մանչ ունենալու էր...

Հարսը կը կարկամէր, գլուխը կուրծքին վրայ կը թեքէր եւ մանուկին հետ ինքն ալ կուլար... մինչեւ որ կեսօրը, նորածինին ճչոցէն դուրսի եկած որդին կը հաշտեցնէր հարսին հետ...

Արրունքի հասած հայուհիներ, գիտէին այս բոլորը եւ

անոնք իրենց մատղաշ տարիքէն, մանչ կ'երազէին... Եւ
 դարերու մէջէն, միշտ մանչ ծնելու բաղձանքը, ցեղային
 իւրայատուկ ունակութիւն դարձած, դրոշմուած էր Կի-
 վիկիոյ այդ շրջանի, հայ իգական սեռի հոգւոյն խորքը:
 Եւ կարծէք, այդ էր պատճառը, որ հոն, հայուհիներ ընդ-
 հանրապէս արուներ կը ծնէին: Եւ բնիկ երիտասարդներ,
 հարսնացուներ փնտռելու համար այլուր կ'երթային:

Ահա', այսպէս էր առեն մը, պաշտամունքը, Հրաշք
 Սղբերին հանդէպ...



Զ Ր Ա Ն Ո Յ Շ Ը

Գիւղին դետը, որ յորդառատ կը հոսի, Տաւրոսիկի մէկ մղոն մնացած երկուքի կը բաժնուի, կազմելով երկու առունք որոնք լեռան վերջաւորութեան նորէն իրարու կը միանան: Ինչո՞ւ սակայն այս տարօրինակ բաժանումը, երբ տարերային ոեւէ խոչընդոտ չկայ արգելք հանդիսացող:

Հէքեաթ մը կայ այս մասին:

Գարեր առաջ, երբ դոյ չէր դիւղը, անոր վայրը կոյս անառոններով էր պարուրուած, որոնց ընդմէջէն դետը կը անցնէր օձադալար: Գետին մէջ կը վխտային ջրանոյճներ: Ջրանոյճները մերթ կը դալլալէին, բուրաստաններու եւ մարգերու մէջ զուարթ կը ճեմէին, եւ թռչուններու գեղգեղին ունկնդիր, հոգեղմայլ տաղեր կը հիւսէին...

Երբ սակայն, մարգիկ ոտք կոխեցին այդ եղեմական վայրը, անառոնները կործանեցին, իրենց բնակարաններ չինեցին եւ մեղքը բոյն դրաւ գետափը... Վրդովեցաւ ջրանոյճներու անդորրութիւնը եւ դադրեցան պարելէ, ճեմելէ եւ դալլալելէ: Յերեկները հառաչեցին գետին խորը, դիւ չերները միայն երեւցան Տաւրոսիկի ստորոտը...

Օր մը, ջրանոյճներու թաղուհին դուրս եկաւ դետէն: Ան, տեսաւ արեւ գէմքով գիւղին հովիւը, որ սրինդը շըրթներուն սրտերը կը յուզէր, թռչունները կը խօսեցնէր, անառոնները բանաւոր էակներու նման կ'ունկնդրէին անոր նուազը...

Ջրանոյճը հոլանի, նստաւ քարաժայռին վրայ, ոսկի

վարսերը յարդարեց, արեւէն աւելի դեղեցկացաւ եւ հօտաղը դգլխեց... Հովիւը, սիրոյ իր երգը տաղեց... եւ անոնք, քարաժայռին վրայ դրկուեցան... ջրանոյշը լողաց ու երգեց: Անօթութիւն զղաց, կովը կթեց, կաթը խմեց... նորէն լողաց ու երգեց... մնաց հոն մինչեւ գիշեր...

Յայգալոյսին, դետը ծփծփաց, բիւրաւոր ջրանոյշներ դուրս եկան: Անոնք չերգեցին, խաւարին սպասեցին... եւ քարաժայռին վրայ, ցասումով մեղաւոր թագուհին խեղդամահ ըրին, դետը նետեցին եւ դէպի Ճիհուհի խորերը խոյս տուին... Հոն, ուր նետեցին անոր մարմինը, պտոյտքի վերածուեցաւ...

Յաջորդ օր, սիրահար հօտաղը դեղանի ջրանոյշը որոնեց... սրինգը զուարթ եւ մեղամաղձոտ թրթռումներով, զուր տեղ ջրանոյշը իրեն կանչեց... միայն ցայգին, քարաժայռը լեղու առաւ, լալադին պատմեց... Հովիւը անմխիթար փշրեց սրինգը եւ կարօտով երգելով յորձանքին մէջ սուղուեցաւ...

Գետը կատղեցաւ, փրփո՛ւր, փրփո՛ւր հանեց, քարաժայռը ծեծեց... եւ այն օրէն ի վեր երկուքի բաժնուեցաւ...



Ե Ր Ե Ք Կ Ա Թ Ս Ա Յ

Երեք Կաթսայ — իւշ գազան — դետը. Տաւրոսներէն կը բխի, լեռներ, անտառներ եւ անդնդախոր ձորեր կը ճեղքէ, եւ ահեղավազ կը հոսի: Ճամբուն վրայ, մերթ կը բարձրանայ լեռնադաշտերու վրայ, չուրջն ցրուած գիւղերն ու աւանները կը դիտէ, եւ նորէն ձորն ի վար դահավիթօրէն, աւանները յորձանք տալով, ընդոստ, օձազալար եւ ուղղաձիգ, դարերու զուլումը բարձած՝ կուգայ ու կ'անցնի: Եւ ձիհունին միացած, կ'երթայ ու կը խառնուի Միջերկրակային...

Երեք Կաթսայի մասին, կայ ենթադրութիւն մը, եւ հէքեաթ մը:

Հայրենի դետը, Երեք Կաթսայ մկրտուած է սկիզբէն ի վեր. զի կ'ըսուի թէ Տաւրոսներէն բխող եւ ալեբնին կաթսայի ձեւ ունեցող երեք առուներ, իրար միանալով, կը կազմեն Երեք Կաթսայ դետը...

Իսկ հէքեաթը կ'սկսի այսպէս.

Դարեր առաջ, Անդղ գիւղը, կ'ապրէր Զարման անուն մամիկը, յետին ու ամուրի չառաւիղը, Սադոյենց Տան: Իր պապերէն Զարմանին ժառանգ մնացած էին մի քանի արտեր, երկու խանութ, երկու այգի, պարտէզ մը եւ մատաղցու հերիսայ եփելու երեք խոշոր կաթսաներ: Կաթսաները երկու դար հնութիւն ունէին: Եւ սերունդներ, անոնց մէջ մատաղ եփած եւ աղքատները կերակրած էին, Սադոյեանց Տան մեռելներու հողիներուն համար: Մենաշնորհեալ կաթսաները, հերիսայ եփելու համար, միայն փոխ կը տրուէին գիւղի քահանային:

Զարման մամիկը, աչքերուն լոյսին պէս կը գուրգուրար իր պապերէն ժառանգ մնացած եւ գիւղի քահանաներէն օրհնուած, հնամենի կաթսաներուն վրայ: Տունին մէկ անկիւնը, անոնց համար յատկացուած էր մասնաւոր տեղ մը: Եւ մամիկը, օրուան մէջ մի քանի անգամ զանոնք աչքէ կ'անցընէր... Գիւղէն՝ հովոց, եւ հովոցէն՝ գիւղ, իր հետը կը տանէր ու կը բերէր կաթսաները: Ճամբորդութեան միջոցին, Սեւուկ աւանակի միակ բեռը՝ Երեք օրհնեալ կաթսաներն էին, որուն անմիջապէս քովէն կ'երթար Զարման, որիչ իշու մը վրայ հեծած: Եւ ամէն տարի կաթսաները անվտանգ, իրենց տեղերը կը հասնէին: Եւ առհաւական երրորդութիւնը, ինչե՛ր չէին ըսեր, Զարմանին, Սադոյեանց Տան, չէնչող, նահապետական անցեալի կեանքէն...

Սակայն վերջին տարին, հովոցի ճամբուն վրայ, դառամած Սեւուկի փոքրիկ սայթաքումը, էչը գլորած էր անդունդը, գետին մէջ, տանելով իրեն հետ, պապենական գոհար կաթսաները... Տէրտէրը եւ գիւղին մեծաւորները չեն կրցած համոզել եւ սփոփել Սադոյեանց Զարմանը, եւ ան, մնացած է հոն, գոռացող գետին մօտ, եւ անմխիթար ողբացած է հրաշք կաթսաները... Գիշերը, գետին նայող ժայռին յեցած, ցաւէն կը մահանայ Զարման եւ վիշտէն կը քարանայ անոր մարմինը...

Յաջորդ օր, լեռներու հովիւը, այդ վիճակի մէջ կը գտնէ Զարմանը...

Եւ կ'ըսեն թէ, Զարմանին կաթսաները, միորճուած գետի տիղմին մէջ, շեշտակի նայողի աչքին, քով-քովի, դեռ կ'երեւի... Իսկ արձանացած մամիկը, կարօտով, իր կաթսաները կը դիտէ անվերջ... Եւ անկէ ի վեր, գետը, կոչուած է Երեք կաթսայ...



Տ Ա Խ Ր Ո Ս Ի Կ Ը

Տաւրոսիկը — Սիւլէմիչ —, Կարս-Բաղարի մշտադալար Պառնասն է, որ գետաւիւր սահման ընտրած՝ հորիզոնականօրէն երկինք կը բարձրանայ, եւ մշտահոս գետին հետ միասին, լուռ վկան է հանդիսացած՝ դարերու օտար տիրապետութեանց վայրագութիւններուն... Տաւրոսիկը, դէպի հիւսիս՝ մեղմօրէն կը ցնծայ, եւ լեռնադաշտեր կը ձեւացնէ, եւ իր չորս աչքերով բերրի անդաստանները եւ գիւղը կը դիտէ... Շատ կանուխէն հայրենի լեռը իր վեհութեամբ առինքնած՝ եւ թեւեր է տուած մանուկ հողիւն։ Բայց մինչեւ ատեն մը, անոր խորհուրդը առեղծուածային մնաց, միշտ լուսաբանելու կարօտ, թէ Տաւրոսիկը, ե՞րբ, ինչպէ՞ս, եւ ինչո՞ւ բաժնուած է Սեւ լեռներէն, եւ եկած թառած է, գետին եւ անդաստաններուն միջեւ։

Հէքեաթ մը կայ այս մատին։

Դարե՛ր, դարե՛ր առաջ, երբ Մեմլուքները տիրեցին Կիլիկիոյ, հայութիւնը երկար ժամանակ հանդուդի մէջ ապրեցաւ, եւ չատեր, մահմետականանալով եղան անլուր տառապանքներէ ազատ։ Սակայն հայ գիւղ մը՝ մահմետականներուն ընդդիմանալով եղաւ հրոյ եւ սրոյ ճարակ... Գիւղացիներէն միայն երկու նորապսակեալներ, Թորոս եւ Վարդուհի, դեռ ամուսնութեան մեղրալուսինը չվայելած՝ յաջողեցան խոյս տալ եւ լեռները ապաստանիլ։ Քարայրներուն աղաչեցին, ծերպերուն պաղատեցին եւ ծործորներուն աղերսեցին, որ զիրենք թաքցնեն։ Բայց քարայրները խուլ ձեւա-

ցան, ծերպերը դանդատեցան, իսկ ծործորները՝ հրէշի մը պէս զիրենք արտաքսեցին...

Եւ մահմետականները, նորապսակները հալածեցին...

Թորոս եւ Վարդուհի, եղնիկ-այծեամի նման, մերթ սրընթաց եւ մերթ հեւ ի հեւ, թռան, քալեցին, լեռներ եւ ձորեր կտրեցին ու անցան: Բայց Մեմլուքները մոլեգնօրէն զիրենք հալածեցին: Անոնք, ա'լ վերջին դադաթը հասան: Թովն անդունդ, ի՞նչ ընեն: Կը խորհին թէ անդունդն ի վար գլորիլ ու մեռնիլն նախընտրելի էր, քան թէ յանձնուիլ անհաւատներուն... Բայց նախ ծունկի եկած աղօթեցին... Նա-դովրեցին անոնց աղօթքը լսեց, եւ լեռը տեղէն ելած՝ եւ դանոնք վրան առած, թռա՛ւ, սուրա՛ց, եւ հորիզոններէն շատ հեռու՝ եկաւ հանգչեցաւ գետափին...

Թորոս եւ Վարդուհի, լերան վրայ ապահով՝ շինեցին տնակ մը աղուոր, եւ հոն ապրեցան երկար տարիներ երջանիկ: Բազմացան, իջան լեռնէն, եւ գետեղերքին հիմը դրին մեր հիառքանչ գիւղին:

Եւ հիմա, լերան վրայ, տնակն է աւերակ, նշանածներու եւ նորապսակեալներու ուխտատեղի...

* * *

Արեւը, գեղադեմ իշխանիկի մը նման, իր դէմքը Տաւրոսիկի կատարին ետեւէն կը ցուցնէ, եւ լուսինը մոլորած կոյսի մը նման անոր բոլորտիքը պտոյտներ կը կատարէ. եւ հայ շինականը անոր վեհութենէն ներշնչուած՝ աղատութեան երգ ունէր իր շրթներուն վրայ:

Խաչնարածը իր հօտն, հո'ն կը տանէր արածելու, նախարարածը իր արջառը, հո'ն կը քէր խոտ ճարակելու, եւ կովը, այծն ու մաքին, հո'ն կը դառնային յղի...



Մ Ո Ւ Ն Ր Ը

Հին հայոց մէջ կրակը չաստուած էր, եւ մոխիրը անոր
դիցուհին: Կրակը կը պաշտէին հեթանոս նախնիք, իսկ մո-
խիրին մեծ յարգանք կը տածէին, եւ մոխիրը բարի էր, ու
դիտա թաղուհիի մը նման, իր պէս պէս շնորհները կը բաշ-
խէր ամէնուն անխտիր: Եւ մոխիրը բարոյական մաքրու-
թեան խորհրդանիշն էր:

Երբ կրակը չաստուած էր եւ մոխիրը անոր արժանա-
վայել թաղուհին, հզօր էր հայը, եւ անասան Հայոց
դահը: Սակայն եկաւ ատեն մը, երբ մարդիկ դարձան ան-
բարտաւան, իսկ բարի մոխիրը՝ վրիժառու:

Այս մասին եւս հէքեաթ մը կայ:

Օր մը հսկումի դիշերին, երբ ատրուշաններուն մէջ,
քուրմեր, հեթանոս հայոց յաւիտենական կրակը կ'արծար-
ծէին, մեհեանի մը ջահիլ երկսեռ քուրմերը այն դիշեր՝
կրակի փառաբանութիւնը չերգեցին: Անոնք, այն դիշեր,
սիրոյ երգեր երգեցին... Թքան մոխրին վրայ զայն ան-
պատուեցին եւ մեղաւոր սարսուռներով անոր շուրջ պար
բռնեցին, ու մեղքի բաժակէն ցմրուր ըմպեցին... եւ բարի
մոխիրը դարձած ցասկոտ ու վրէժխնդիր, այսահարեց քուր-
մերը զաղիր:

Եւ ուրիշ օր մը, քրմապետի բացակայութեան, դեղա-
նի քրմապետուհին սիրահարուեցաւ ատրուշանի երիտա-
սարդ քուրմին հետ, եւ անոնք փոխանակ հեթանոս պաշ-
տամունքի, ծաղրեցին չաստուած կրակը եւ նախատեցին

անոր յաւերժահարս մոխիրը, ու մեղանչեցին մոխիրին վը-
րայ... Եւ մոխիրը զանոնք ալ այսահարեց: Մինչ ատրու-
չանին կրակը, արծարծեցա՛ւ, բռնկեցա՛ւ եւ կատաղի խա-
րոյկի վերածուած՝ այրեց բովանդակ մեհեանը եւ մոխ-
րակոյտի վերածեց զայն:

Ատրուչանի ծերունի պահապան քուրմը, որ ակնատես
եղած էր այն եպերելի դայթակղութեան, սլատմեց զայն
քրմապետին: Մինչ մոզպետը, մեղմացնելու համար
չաստուած կրակին ցասումը, վառեց նորէն խարոյկը, դա-
ռաբանեց, եւ մոխիր ցանելով դլխուն հեռացաւ ընդմիջ
Հեթանոս մեհեանէն...

Ահա, այսպէս, մոխիրը դարձած է խժղուժ ու վրձ-
խնդիր:



Բ Ո Ս Ո Ր Ծ Ա Ղ Ի Կ

Հէ՛յ, բոսոր ծաղիկ, անբոյր ծաղիկ, շափրակներդ աղջկայ վարսեր, նեկտարդ՝ անունդ գերելիք, դուն, ինչո՞ւ չես բուրեր...

— Զահի՛լ, դուն կը նախատես զիս: Ծաղիկ եմ, կը բուրեմ... ցերեկները շափրակներս, կը ծալլուն, նեկտարս կը պարտկեն, հուսկ ցայղալոյսին կը բացուն, եւ կը բուրեմ, անհրապոյրօրէն: Զահի՛լ, լսէ՛, պատմութիւնս հէ՛ք եաթունակ:

Երբ Եհովան, տիեզերքը ստեղծեց, Ադամը դրախտին արքայ կարգեց, Եղեմը ինձմով դարդարեց, Թադուհի Եւան, ծաղիկ Ադամի, բուրումս սիրեց... ճաճանչները արեւին, շափրակներուս մէջ կը հրճուէին, նախահայրերը փունջեր կաղմած, առուակներու գլգլունքին սիրահար, եղնիկ-այծեամ, իրենց աչքերը դոց՝ պուրակէ-պուրակ, ծառէ-ծառ, կը խայտային անմեղունակ...

— Երբ Եւան մեղանչեց, Ադամը երջանիկ, չուքիս կը ներհէր: Էդին հպումէն, ան, երախայի նման արթնցաւ... Եւայի մարմինը կրակ դարձաւ... Ադամ, անփոյթ, նորէն քուն եղաւ... Քէնցած իր ընկերէն, Եւան, էդ մեղու, ըմպեց անյադ նեկտարս կենսարար եւ մեղքին ծարաւի, հոս հոն ժուռ եկաւ...

— Ադամ երբ քունէն արթնցաւ, կողակիցը փնտռելու ելաւ... Արգիլուած պտուղէն կերաւ... Եւ եղեմական բուրումս խամրեցաւ իսպառ...

— Տունիկ էի ծառի նման, դարձայ ես գաճաճ, ամօթէն
չքաջած իմ սկերճանքէն, քէնոտած արեւէն, զի, ովկիանը
չգահաւիթեցաւ արփիլին շիկնումէն... Ե՛ս, այգին ու վա-
ղորդայնին, լուսնին ու աստղերուն եմ սիրահար... Ամէն
տեղ, առանց ցանքի կը բուսնիմ, եւ համեստօրէն կը բու-
րեմ: Ե՛ս, ցասումն եմ, վրէժխնդիր Նհովային, եւ վկան,
մեծ մեղքին:

— Բոսոր ծաղիկ, զարդիս բալասան, տեսքդ հմայիչ,
հրաշք ծաղիկ, տանջուած հողւոյս մխիթարանք, հիւղակիս
առընթեր, քեզ նորէն, Նհովան է տնկեր...

— Բոսոր ծաղիկ, լուսնին սիրահար, սիրոյս նման,
հողւոյս ես բացուեր, վա՛տ սիրոյ փոխան, Ե՛ս, քու նեկ-
տարդ եմ ծծեր...



ԱՐՁԱԿ ԷԶԵՐ

Հ Ա Յ Կ Ա Կ Ի Ն

Հայկա՛կ աստանդական, ես տեսեր եմ իմ հայոց երկիր՝ Կիլիկիան, անծայրածիր անդաստաններու օրօրան: Անցեր եմ հովիտներէն, ժպտեր եմ անոնց ու անոնք ժպտեր են ինծի, եւ մանուկ հոգիս հպարտ՝ երազեր է անուրջներ անմահա-կան:

Տեսեր եմ Տաւրոսները, վէս ու խիզախ, հին ու ռազմիկ հայոց սէս: Հէ՛յ, մեր սեւ լեռները, կը բարձրանան, մեղ-միկ կը ցածնան ու լեռնաշղթաներ ձեւացնելով՝ հեռո՛ւն, հեռո՛ւն, կ'երթան: Եւ երբեմն դեւերու նման հառաչելով կը աներեւութան. հողին տակէն ընդոստ՝ նորէն հասալնին ցոյց կուտան, կը տարածուին, եւ յաւիտենական պահալներ՝ երկինք կը վերանան, եւ սէգ կատարներէն, որպէս զայրոյթի նշան՝ դէպի վար ժայռեր կը դլորեն եւ ապառաժներ կը նե-տեն:

Տեսեր եմ Ամանոսը, վիրաւոր Ամանոսը, որ իր եարը կորսնցնող սիրուհիին նման, հայ քաջերը կ'որոնէ եւ ամպե-րուն հետ միասին արիւն-արցունք կը թափէ:

Տեսեր եմ Զիհունը, յորդառատ եւ կատաղի, որ լեռներ պատռելէն, հովիտներ ու դաշտեր ձեղքելէն ու ալօսելէն կը հոսի արագ, եւ կը խառնուի Միջերկրականին եւ ցասկոտ ծովուն կոհակներէն աւելի, փրփո՛ւր, փրփո՛ւր, կը հանէ...

Տեսեր եմ Սիհունը, կոյսի նազանքով, հարսի շորորով՝ Տաւրոսներու զեղուհին հայկաղեան, կուգայ ու կ'անցնի ժայռերը ծեծելով:

Տեսեր եմ հերոսամարտը Հաճընի, մղուած Կիլիկիոյ

անկախութեան համար երբ արդէն ազատ ու անկախ էր Հայաստան: Տեսեր եմ Հարգանցի մարտիկներուն խիզախումն դերմարդկային՝ եւ լսեր եմ նահատակներու կտակն սուրբ, «Ծովէ-ծով անկախ Հայաստան»:

Նահանջի գիշերին, տեսեր եմ դրօշակիրն Հարգանի կորիւններուն, որ ցեղին պանծալի Եռագոյնը պինդ բռնած՝ անցաւ իմ հայրենիքիս նահանջող զօրագունդին առջեւէն, եւ անոր կախարդիչ ոյժէն հմայուած, քաջամարտիկները Հարգանի, Աքիլլէսէն աւելի՛ հզօր, աւելի՛ կատաղի, ճեղքեցին՝ յիսուն հազարնոց թուրք հորդաներու ամրակուռ շղթան... եւ Տաւրոսները այն գիշեր՝ հայկական խիզախութիւնը պաշտեցին:

Կոտորածի գիշերին, տեսեր եմ, յանուն Մոհամէտի եղած վայրագութիւնները, խողխողումները, առեւանգումներն ու լլկումները, հայ մանուկներու, դեղանի կոյսերու ու պատուախնդիր մայրերու... եւ հրկիղեալ տուներէն ներս՝ ես լսեր եմ վրէժի աղաղակները հայ ծերունիներու եւ պատանիներու, որոնք անմեղ երեխաներու աղէկտօր ճիչերուն խառնուած՝ երկինք բարձրացան...

Հայկա՛կ անդաստական, հին եմ, հողեպէս անպարտելի եմ, նայէ՛ դուն, աչքերուս մէջ բոցավառ, եւ հրեղէն բերրուս մէջ տե՛ս, հայրենիքին համայնապատկերն է քանդակուած՝ եւ խորքը, վրէ՛ժ, կայ թաղնուած...



Ա Յ Ա Ս Ի Ն Հ Ե Տ

Այա՛ս, դուն սիրապանծ ծոցն Հայոց, Մայիս 28-ի նախօրեակին՝ ամերուդ առինքողն, ե՛ս, ուխտի եմ եկեր։ Այա՛ս, սգաւոր թագուհի, եկած եմ հեռուներէն, քու կրակէ պատգամներդ լսելու, եւ զանոնք հայ նոր սերունդին տանելու։ Արմենական նոր սերունդէն՝ բերեր եմ քեզի ես ընծայ՝ անոնց մարտական ողջոյններուն հետ միասին, սանտր Եռադոյնէ, կերտուած՝ մեծ Հայաստանի ամպրոպադու երկնքի շանթերէ, ե՛կ, վարսերդ ոսկի յարդարէ՛, կամքդ դերիվեռ արտայայտէ՛, եւ ցեղին ապագան դուշակէ՛։ Այա՛ս, ի՛նչ պայծառ է երկինքն այս դիշեր, կը նմանի աստեղադարդ այն գիշերին՝ երբ դուն սիրեցիր քաջ Արմէնին... Այս գիշեր, ե՛ս եմ, որ կ'իշխեմ երբեմնի մեղրածորան ամերուդ դաշոյնս անխոցելի՝ Ժայռերն իսկ կը փշրէ, եւ Արմէնին պանդուխտ Եռադոյնը՝ քեզ եղերող ապառաժներուն է՛ն բարձունքը խորոխօրէն կը ծածանի, ե՛կ, տե՛ս այս բոլորը, հրճուէ՛ եւ լեզու ա՛ռ ու խօսէ՛...

— Դո՛ւն, վրիժառու ուխտաւոր, հանէ՛ ոտնամաններդ, զի սուրբ են ամերս, ու մերկացո՛ւր Նայիրեան դաշոյնդ, եւ ա՛յնպէս մօտեցիր ինծի։ Անվհեր ուխտաւոր, դո՛ւն որ անցեր ես ծովեր ու լեռներ, արհամարհեր եւ յաղթահարեր ես անհամար վտանգներ, ու եկեր, հասեր ես ամերուս, գերադոյն պատգամներս ունկնդրելու, լսէ՛ ինծի։

— Սկիզբէն եմ, արեւէն աւելի գեղեցիկ եմ, յաւիտենական եմ, քաջ Արմէնէն սերած՝ թագուհի Այասն եմ։ Գոյու-

Թենէս ասդին, մնացի ես մարդոց անծանօթ, եւ անոնցմէ հեռու՝ մաքրամաքուր կոյս: Անոնք որ եկան եւ անցան ափերէս, անբարտաւան էին, եւ ես, ատեցի զիրենք անվարան: Ես մինակ սիրեցի Արմէնին երբ անդաստական հսկայ, զայն ամբերուս տեսայ: Ասպետ Արմէնին սէրս տուի ընծայ, եղայ Թագուհի, եւ դարձայ յղի: Երազներ հիւսեցի եւ տաղեր երգեցի, օր մը, արշալոյսի բոցերուն հետ, ե՛ս, միւսլիման Մլեհին դարձի բերի... նո՛ր, նո՛ր, գարուններ ողջունեցի եւ հզօրներն իսկ ծաղրեցի...

— Ահեղ պատերազմի մը մէջ, իմ Արմէնին գերի բռնեցին, ձեռքերուն ու ոտքերուն շղթաներ դարկին, եւ տարին զնդան նետեցին: Օր մը, Արմէնս քաջ, փշրեց շղթաներն որ զինք կը կաշկանդէին, դուրս եկաւ զնդանէն, եւ զէն ի ձեռին ասպաստանեցաւ անառիկ լեռներն... իջաւ դաշտ, ժողվեց զօրքեր, ճակատեցաւ Թուրքին հետ, յաղթեց անոր եւ դարձաւ ազատ ու անկախ... հրճուեցաւ հոգիս, ստացայ նոր կորով ու կեանք: Անյաղթ Արմէնէս ինձ սուրհանդակներ հասան եւ սիրոյ ողջոյններով վերադարձան: Արմէնս կը խոստանար որ շուտով ինծի պիտի միանար... Բայց ոուսը զայրացաւ՝ Թուրքին միացաւ, եւ գնաց Արմէնին կողին դարկաւ, եւ հիմա Արմէնն ազատ կը կուռի ոուսի կողքին անվախ: Օր մը, Արմէնը, պիտի դառնայ նորէն Անկախ... Հաւատարիմ Թագուհին եմ Արմէն հսկային. մերժեցի սէրը յաղթողին, դարձայ անշուք՝ մոռցուած բոլորէն, յաղթական Արմէնիս կ'սպասեմ դարերու մէջէն:

Վրիժառու ուխտաւոր, իմինս է ապագան: 'Հունա' ես կը տեսնեմ Արմէնին որ յաղթանակէ-յաղթանակ կը սուրա՛յ... եւ ահա՛, խրոխտասլանձ բանակները Արմէնին, Հարգանի աւերակներուն շուրջ յարգանքի մեծադղորդ տողանցքը կը կատարեն: Եւ հոկտեմբեր 15-ի արշալոյսին, Տաւրոսներուն եւ Ամանոսին տիրապետելու, եւ հայկական Միջերկրականին իշխելու համար վաղորդայնի հատուցման ճակատամարտը կը մղեն... Արմէնին է վաղորդայնի յաղթանակը: Թող հրճուի Արարատը, ցնծայ Տաւրոսը եւ բերկրի

Ամանոսը, եւ թող երկինքն նայիրեան աշխարհի՝ իր յիս-
 փոյնը փոխէ, եռագոյնի... Կուգա՛յ յաղթական, Արմէնը նո-
 րէն ինծի... Աշխարհի աչքին՝ նորէն եմ դեղանի, նորէն թա-
 գուհի: Ուխտաւո՛ր, զարմը թորգոմեան, անգամ մըն ալ
 ինձմով պիտի պարծի: Ձայնը իմ ցեղին, երազն իմ մեծն
 Արտաշէսին, թո՛ղ սերունդը չդաւաճանէ ինծի, այլ պատ-
 դամներուս թող անյեղլի հետեւի...

Ո՛վ իմ Հայաստան, ահա՛ այս է քու հզօր ապագան...



ԾԱՆՕԹ.— Այսս ծոցին վրայ — Կիլիկիա հիմնուած էր
 համանուն քաղաքը, որ Ռուբինեանց ժամանակ ծաղկեալ,
 վաճառաշահ կեդրոն մըն էր: Ատեն մը երբ նուազ կարեւոր
 էր, եղած է Մլեհ իշխանին — աւելի վերջը Բագաւոր — ա-
 մարանոցը ունէր նաեւ բերդ: Դ. Գ.

Կ Ա Պ Ա Ն

Կապա՛ն, աղբային՝ անկախութեան, դուն, ճակատա-
գրական վայր, ախօր, փոշեթաթախ, քրտնաթոր, եւ, ա-
րեւակէզ, կիսակործան պարխապներուդ առջեւ, Արմենա-
կան երիտասարդութեան վրէժի աղաղակը շրթներուս, եւ
նղո՛վք ուխտադրութներու՝ սրտիս, անանուն ուխտաւոր-
ներու ցասումով եւ արտօսելով ցօղուած, հնամաշ քարերուդ,
դաշոյնովս յեցած, երբեմնի հզօր փառքդ կ'ողբեկոչեմ...

Ահա՛, կ'անցնին աչքիս առջեւէն, պահակազօրքը ոս-
տանիդ, ահեղապոռ դղրդիւնով հրաղէնի, արշալոյսը կը
ողջունեն եւ ցայգալոյսին հրաժեշտ կուտան եւ սաղաւարտ
ու դրահ հագած, աիւ ու դիշեր, արծիւներ տխտան, անկախ
հայրենիքի, անձեռնմխելի սահմանը կը հսկեն...

Եւ իշխաններ քաջակորով, արեւ դէմքով, յաղթանակի
տողա՛նցք, տողա՛նցք, կը կատարեն բերդիդ շուրջ պատ-
մական...

Նորէն կ'անցնին աչքիս առջեւէն, բանակները խրոխ-
տապանծ Լեւոն Արքային Հայոց... Գումարտակները շո-
ղեպինդ, խելայեղ խոյանքի են պատրաստ... Կռի՛ւ: Գրոհ
անպատում հայ ղինուորներու... Հէ՛յ, Մէմլուքները լե-
ղապատառ, մատնուած են խուճապի... Արքան անպար-
տելի, սուսերամերկ, արիւնդուշտ, բերդէդ ներս կը մտնէ,
եւ հրադարկերէն ցնծութեան, սարերը Տաւրոսին կը թըն-
դան...

Կապա՛ն, երբ հզօր էր հայը... ինչո՞ւ պարտուեցաւ
Լեւոն Արքան:

Զօրականները անմիաբան էին, — բիւզանդական վէճե՞ր գոյութիւն ունէին, — կամ տեղի ունեցա՞ւ դաւաճանութիւն... եւ եթէ ոչ, բանակները արի հայրենիքին, ինչո՞ւ անձնատուութեան դիմեցին... ինչո՞ւ օգնութեան գումարներ չհասան... եւ հուսկ, ըսէ ինծի Կապան, ինչո՞ւ քաջամարտիկները, աստուածային ցասումով, չխորտակեցին թշնամիի պաշարման շղթան, իմ ազատն Հարգանի կորիւններուն նման...

— Արիասիրտ տղայ, ես նուաստացում եւ սարսուռ կը դգամ, երբ կը յիշեմ ճակատամարտը ճակատագրական, որ ամօթապարտ պարտութեան յանգեցաւ... Ո՛չ մէկ նշոյլ կար դաւաճանութեան — Զօրականներն ու ռազմիկները Թիւրքաէին, բայց, երկապառակ էր ազգը, լուսաւորչական — կաթողիկէ ախտը, քանդեց Սիսուանի Աշխարհը... Օգնութեան գումարներ չհասան, եւ անսուղութենէ, տարաբախտ Արքան, դիմեց եպերեւի անձնատուութեան... Դարերու Խէլէն, Հարգանի եղակի աստուածային խոյանքը, ես, ներշնչեցի...

Կապան, մենութեանդ մէջ, բերկրացիր, դի, Արմենական Նոր Սերունդը միաբան, պատնէշ մըն է հզօր...

Ամենակարողութեամբս կը հրամայեմ, ակնթարթի մէջ, արեւին այրող ճառագայթներուն տակ, հայկաշունչ հետեւորդներս, զինուորականօրէն զինուած, թո՛ղ յարգանքի տողանցք կատարեն, Կապանի փլատակներուն առջեւ յաղթական...

— Տե՛ս Կապան, ահա՛ կ'անցնի դրօշակիրը խրոխտ, երբ բեմնի ու ապագայի հզօր, եւ ներկայի սրբազան ու պաշտելի եռադոյնը պինդ կուրծքին բռնած, եւ անոր ետեւէն գումարտակները արիասիրտ հայորդիներու, մէկ սիրտ, մէկ հոգի, ամէն յարանուանութենէ — լուսաւորչական, կաթողիկէ, բողոքական, չարաթական —, մեծ Հայաստանի դաշտաբարի քուրային մէջ փլրտուած, կ'անցնին խրոխտապանծ...

Կապա՛ն, ահա՛, ատոնք են Ուխտեալները Վեհափառ
Վաղորդայնին որ, քու անյեղլի երգդ ունին իրենց սրտե-
րուն, խորքն հոգիներու...

Կապա՛ն, դուն որ տեսար ամենակարողութիւնս, աս-
տուածային կամքս եւ հեթանոս ոյժս, մենութեանդ մէջ
հրճուէ եւ սպասէ...

Ողջո՛յն քեզի, իմ աւերակ, եւ նոր օրերու լուսաւոր
Կապան...



Ո Ւ Լ Ն Ի Ա

(ԶԵՅԹՈՒՆ)

Ուլնիա, դուն արծուերոյն Տաւրոսներու, գերիշխող սարկութեան, քաջերու ոստան, ցայգալուսային ամայնքին աւերակներուդ մէջ կը յածիմ...

Ուլնիա, փառքով ծնար, փառքով մեծցար եւ ուռճացար, ու յաղթանակի դափնիներով պսակուեցար... Ահա, կը տեսնեմ ճակատամարտները յաղթական իշխաններուդ եւ ռազմիկ վեղարաւորներուդ... Քանի՜ հեղ սուլթաններ ու վաչկատուն ցեղեր ուժիդ առջեւ խոնարհեցան... Հայուհիներդ Ամաղոններ դարձան եւ մարտիկներ ծնան... եւ կորիւններդ դարեր շարունակ, հայոց հեթանոս ուժի խորհրդանշան դարձան: Եւ վարդերու նման ցանուցիր, շուրջդ, դիւղեր ու աւաններ փթթեցան...

Ուլնիա, հղօր էիր երբ դեռ, լուռ էր Հարդան... եւ աստուածային խորհմանալի խորհուրդով, ուժդ, պայքարի ոգիդ, փոխանցեցիր աղաւթն Հարդանին, եւ դուն աւերակ դարձար իմ Ուլնիա:— Կործանեցան տաճարներդ ու դղեակներդ, քարուքանդեղան նահապետական օճախներդ, եւ ամալ յացած այգեստաններդ ու դայլերու կաղաղներ դարձան... եւ զուլալ աղբերակներդ ցամքեցան...

Ուլնիա, կ'անցնիմ աւերակներուդ ընդմէջէն եւ խոհուն եւ կանգ կ'առնեմ իշխաններու ոստանին առջեւ: Փառքի ոստան, աւերակ ոստան... հոս, բարկացայտ, Նայիրի աչքերըս երկինք կը յառեմ եւ տիրականօրէն կը հրամայեմ...

Ստողերը ատելավառ ինծի հետ, վրէժ, կ'աղաղակեն,
ջերմուկներդ փոխան բուժիչ ջուրի կրա՛կ, կրա՛կ, կը ժայթ-
քեն, Տաւրոսները երկունքով կը սարսին եւ աւերակներդ,
երագելով կը բերկրին...

Ունիա, այս գիշեր աւերակներուդ վրայ, մեծ Հա-
յաստանի իմ ուխտս կը վերանորոգեմ... Հաւատա՛, Նայիր-
եան վեհափառ դաշոյնս վկայ...

Հայրենի յուշե՛ր, նոր Արշալոյսներու կենսատու՝ պան-
ծալի յուշե՛ր...



Հ Ա Ր Գ Ա Ն

(Հ Ա Յ Ը Ն)

Հարգան, նորէն այսօր, աւերակներուդ հետ միայնակ եմ ես... հզօր եմ ես, ցեղին հեներու կենսատու ուժն եմ ես...

Հարգան, կը սգամ կորուստդ բայց չեմ ողբար, նահատակներուդ մեծ Հայաստանի կտակը. էութեանս հետ ընդելուզուած, պէմուրաց հայդուկներուդ վրէժի աղաղակը՝ լուսեղէն անուրջներու կենսատու ուժն եմ ես...

Հարգան, համայնապատում սուզը պարուրած է քեզ.— Տաւրոսները, սեւ եղեռնի աղիողորմ՝ անհատնում դրուագները դեռ իրարու կը պատմեն... դեռակը տրտմօրէն կը հոսի: Առունները թախիծ բեռցած կը թաւալին: Աղբիւրները, անէծքը հայ մայրերու կը ժայթքեն... իսկ յաւիտենական Գրտէթը, հայուհիի մը պէս սգաւոր, քու ողբդ կուլայ... հին օրերու բիւրեղ ակը, չիթ առ չիթ, արիւն-արցունք կը ծորի...

Դուն աւերակ ես, դուն փլատակ ես, ո՞վ քեզ պիտի վերաշինէ իմ Հարգան...

Հարգան, ատրուչան ես քաջութեան, ասպետներուդ աստուածային խիզախումը դեռ կը լսեմ, եւ վաղորդայնի մարտունակ Հարգանը ես կ'անըջեմ...

Հարգան, դահլիճներ պիտի տապալեմ, դահլիճներ կեանքի պիտի կոչեմ, եւ Նայիրեան Բեգասիս հրեղէն սըմ-

բաղներուն տակ թշնամին պիտի տրորեմ... եւ քեզի իմ
 Հարգան, նորէն պիտի ողջունեմ... Աւերակներուդ վրայ նոր
 ոստան պիտի կառուցանեմ եւ հոյակապ տաճարներուդ մէջ
 քաջարի հայոց խունկը պիտի բուրվառեմ...

Հարգան, նորէն այսօր աւերակներուդ հետ միայնակ եմ
 ես... հզօր եմ ես, ցեղին հեթանոս ուժն եմ ես... Աւերակ-
 ներուդ վերեւ աստուածօրէն կը սաւառնիմ... եւ այսօր,
 երբեմնի փառքդ կ'անրջեմ...



Յ ՈՒՇԱՐՁԱՆԸ

Հայկակ, անցի՛ր, Երուսաղէմի Սիոն լերան օձադալար արահետէն, եւ կանգ առ, հայոց Ս. Փրկիչ մենաստանին պարխալներուն առջեւ:

Արեւելքցիի մը նման, երիցս դետին խոնարհելէն յետոյ, մօտեցի՛ր Հայկական այդ սրբավայրին, եւ երկիւղածօրէն ներս մտիր անոր վանքի դռնէն, եւ պարտէզի արահետէն դուն ուղղուէ՛, հայկական գերեզմաննոց...

Հայկակ, հանէ՛ ոտնամաններդ, եւ մտի՛ր, մեռելներու այդ քաղաքէն ներս, հոն տիրապետօրէն կը բարձրանայ ու կ'իջիսէ Արարայի հերոսներու յուշարձանը, որուն ներքեւ, հողին տակ, կը հանդէին քսանեւմէկ հայ զիւցաղներուն աճիւնները... եւ վրիժառու ուխտաւորի նման, ծունկի եկած շարունակէ քու ճամբան... կանգ առ, իմ հայրենիքս անմահներուն պանդէոնին առջեւ, հպէ՛ եւ շօշափէ՛, անոր ձիւնաթոյր մարմարները, որ ողջ էութիւնդ, հայրենիքի սիրով արբենայ... ու համբուրէ՛ մոլեռանդօրէն՝ բիրտ ոյժի խորհրդանիշ այն թուրը, որ քանդակուած է մարմար սիւնին վրայ, եւ հեթանոս ոյժի պաշտամունքը հող-ւոյդ մէջ փոթորկի... ու մերկացուր Նայիրեան դաշոյնդ, եւ դա՛րկ մարմարին, որ դաշոյնդ դառնայ անխոցելի:

Հայկակ, մօտեցո՛ւր ականջներդ մարմար քարերուն, եւ ունկնդրէ՛ պատգամը նահատակներուն, որ վրէ՛ժ, վրէ՛ժ կը փոփսան... դօտեալդուէ՛, նորէն հաւատաւոր ուխտաւորի նման, եկածիդ պէս յետ վերադարձիր...: Եւ դուն

իմ վրիժաճնունդ եւ վրիժառու հայկակ, խոյացի՛ր դարա-
ւոր ոսոխին վրայ, եւ մոլե՛գնօրէն, դաժա՛նօրէն, վայրա՛-
դօրէն, դաշոյնդ նայիրեան, խրէ՛ անոր սրտին...



Ծանօթ.— Տ. Տ. Նդիշէ պատրիարք Դուրեանի գա-
հակալութեան օրով, եւ 1924 թուականին, մեծ շուքով,
Արարայէն Երուսաղէմի Ս. Փրկիչ հայոց վանքին գերեզ-
մաննօր փոխադրութեան Արարայի հայ մահատակներու ա-
նիւնները: Եւ ուր, կայ պանդէոն մը, իրենց յիշատակը
յաւերժացնող: Դ. Գ.

Ա Ն Ո Ր Հ Ե Տ

Այսօր, Խանասորի արշալանքի օրն է... Այսօր, խո-
յանքի եւ յաղթանակի տօնն է...

Վառվռուն պատանիներ, եւ երիտասարդներ, եռուզեռի
մէջ են... Պատրաստ է ամէն ինչ տօնակատարութեան հա-
մար: Հայորդիներ, մօտաւոր ու հեռաւոր թաղերէ, եւ,
տարբեր արուարձաններէ, հանդիսավայր կը փութան...

Գիշեր է: Աստղերուն հետ, լո՛ւռ, կը խոկամ... եւ
մարտադոռ հողիս, կը սաւառնի ու կը խնկարկէ հոն, ուր
հայորդիներ, ցեղին փառքը կերտեցին...

Հոգեկան այս վերասլացումի պահուն, արեւ դէմքով,
նժդեհ մը, ներս մտաւ հիւղակէս:

— Ո՞վ ես, եւ այս պահո՞ւն...

— Չե՞ս ճանչնար զիս, թոթովեց, — հին օրերու մտե-
րիժդ եմ ես...

— «Մեծացել ես» վաղեմի բարեկամ... Մարդիկ նե-
ղութեան օրերուն, մտերիմներ կը դառնան, իսկ փառքի օ-
րերուն, շատ հեղ զիրար կը մոռնան... Մի՛ երկնչիր, զի,
այս է կանոնը աշխարհին բնական...

Եւ նժդեհն անայլայլ, մոռցած իր փառաւոր ներկան,
հին օրերու նման, շունչ-շունչի ինծի հետ խօսեցաւ...

Նոյնը գտայ զինք, ճնշուածներու պաշտպան, եւ հոգ-
ւով ու սրտով, նոր կարգերու ջատագով...

Ան, կը ժպտէ՛ր, կը ժպտէ՛ր, լոկ տառապանքս մեղ-
մելու համար... Անոր ժպիտներուն մէջ, դոյ էր, գթու-
թեան ուկիան մը, եւ արիւն-արցունքի, թաղուն լիճ մը կը
ծփար...

Չէր ուզեր հեռանալ... Գնա՛, ըսի իրեն, զի հո՛ն, վա-
ղորդայնի մարտիկները պատրաստ, քու հրաշունչ պատ-
գամներուդ կ'սպասեն...



ՍԱՐԴԱՐԱՊԱՏԻ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Որդեա'կ, այսօր Մայիս 28-ն է: Այսօր հայերուս ու-
րախութեան եւ ցնծութեան օրն է:

Դուն Պուէնոս Այրէս եւ ծնած եւ տեղական օրէնքով Ար-
խէնթինօ ես: Բայց քու երակներուդ մէջ հայկական արին
կը կրես, որով՝ դուն ալ հայ ես:

Երեք օր առաջ տօնեցինք քու հայրենիքիդ՝ Արժանթինի
Մայիս 25-ի յեղափոխութեան օրը: Այս օր պիտի տօնենք
Մայիս 28-ը, մայր հայրենիքին անկախութեան օրը:

Այս առթիւ ես կ'ուզեմ պատմել քեզի Սարդարապատի
ճակատամարտին պատմութիւնը, որ մարմին տուաւ Մայիս
28-ին՝ հայկական անկախութեան: Բայց պատմութիւնը ըս-
կըսելէ առաջ, կ'ուզեմ քեզի խօսիլ քիչ մը Հայաստանի մա-
սին:

Որդեա'կ, Հայաստան Աշխարհը չքնաղ երկիր մըն է:
Բարձր լեռներով, գեղատեսիլ բլուրներով, յորդառատ դե-
տերով, սիրուն առուակներով, վճիտ աղբիւրներով, մշտա-
դալար մարգագետիններով եւ կոյս անտառներով, որոնք մեր
հայրենիքի աստուածատուր բնական գեղեցկութիւններն են:
Դեռ աւելին:

Երկրային դրախտը Հայաստանի մէջ է եղած եւ Ջրհե-
ղեղէն վերջ, Նոյ Նահապետին տապանը Արարատ լեռան վը-
րայ է հանդիմ:

Հայաստան մեծ եւ անկախ էր դարեր չարունակ: Եւ
ժամանակին անոր գերիշխանութիւնը կը հասնէր մինչեւ

Միջերկրականի կղզիները: Մեր ազդը ունեցեր է Տիգրան Մեծի եւ Քաջն Վարդանի պէս անյաղթ, խիզախ եւ իրենց քաջագործութիւններով խիստ օրինակելի թաղաւորներ եւ իշխաններ:

Բայց եկաւ ժամանակ մը, երբ հայ ազդը կորսնցուց իր թաղաւորութիւնը եւ բախտի անօրինակ ճակատադրով ինկաւ թրքական լուծին տակ: Դաժան թուրքը վեց դար շարունակ վայրագօրէն իշխեց մեր երկրին: Ան քանդեց եւ աւերակի վերածեց մեր հոյակապ եւ շէն քաղաքները եւ դիւղերը: Սրբապղծեց եւ իւրատակի վերածեց մեր անհամար վանքերն ու եկեղեցիները:

Վատ թուրքերը առեւանգեցին եւ լլկեցին մեր բիւրաւոր դեղանի մայրերը եւ նազելի կոյսերը եւ, ի վերջոյ, թուրք կառավարութիւնը տեղահանեց թրքահայաստանի բոլոր վանդակ հայութիւնը, աքսորեց դէպի Արարիոյ խորերը եւ հայ մտաւոր ընտրանիին հետ միասին ջարդեց մէկ միլիոն հայութիւն...:

Որդեա՛կ, անցեալ մեծ պատերազմին թրքական «յաղթական» բանակը չիացած իր յաղթանակներէն, արագօրէն կը յառաջանար Ռուսահայաստանի վրայ՝ հոն գտնուող հայութիւնն ալ իր անխնայ եսթաղանով ոչխարի պէս մօրթեւլու համար:

Հայկական արեւելեան քաջարի բանակը, ղեկավարութեամբ անուանի ազգային հերոս զօրավար Անդրանիկի, անհամար զոհեր խլելով թշնամիի շարքերէն, կարգապահօրէն կը նահանջէր՝ վերջին եւ վճռական ճակատամարտը մղելու համար Արարատի փէշերուն տակ:

Խարդախութեամբ ինկան Կարսը եւ Ադեքսանդրապօլը եւ հայկական բանակը դիրքեր բռնեց Սարդարապատի, Ղարաքիլիսէի եւ Բաշ Աբարանի բարձունքներուն վրայ:

Թրքական ծանր հրետանին մայրաքաղաք Երեւանին դուռները կը ծեծէր: Ծուարած էր հայ ժողովուրդը, արտասահման փախչելու ճամբայ չկար. ի՞նչ ընէր, ո՞ր երթար: Պէտք էր դիմադրաւել վտանգը եւ հերոսի մահով մեռնիլ եւ կամ հայրենիքին սահմաններէն դուրս չալտել թշնամին եւ

աղատ ապրիլ: Եւ արդէն «մահ կամ ազատութիւն» բնաբանով անուանի հռետորներ կ'ալեկոծէին հանրային միտքը:

Սարդարապատի ճակատը եռուղեռի մէջ էր: Զօրավար Սիւրիկեան՝ որ կը հրամայէր Սարդարապատի հայկական բանակին, իր սպայակոյտին հետ դերմարդկային ճիւղեր կը ընէր կասեցնելու համար թրքական յառաջխաղացումը:

Զօրավար Սիւրիկեան բարձրացնելու համար հայ ղինուորին բարոյականը եւ կռուելու կորովը, ըրաւ իր հայրենասիրական պատմական ուղերձը՝ ուղղուած իր քաջերուն: Եւ ուղերձ—կոչ մը համայն հայութեան, պարզելով երկրին դժնդակ կացութիւնը եւ յորդորելով հասարակաց թշնամիին դէմ կուրծք տալ մէկ մարդու պէս:

Իր կոչին մէջ յատկապէս կ'ազդարարէր պատուախնդիր հայ կնոջ, ի միջի այլոց ըսելով. «Հայ կին, եթէ չես ուղեր անպատուութիւն վանտալ եւ խենչէ թուրքէն, Ղրկէ՛ մոռուսիդ ռազմաճակատ»:

Հայ զօրավարին կոչը անարդիւնք չի մնաց, եւ ահա՛, քաղաքներէն եւ գիւղերէն, ծեր թէ երիտասարդ, շտապ Սարդարապատի ճակատը կը դիմէին:

Շողեկաւքով, ձիերով, ջորիներով եւ էջերով դէպի ճակատ անընդհատ ռազմամթերք եւ ուտելիք կը փոխադրէին: Անուանի եպիսկոպոսներ եւ վարդապետներ հայ ղինուորները կը խրախուսէին:

Աւարայրէն ոչ շատ հեռու, Սարդարապատի բարձունքին վրայ, հինգերորդ դարու Վարդանանց պատերազմի օրերը կը կրկնուէին:

Թուրք հրամանատարութիւնը՝ ղեկավարութեամբ Վէհիբ փաշայի, յաճախակի յարձակումներով հայ բանակին տկար կողմը կը փնտռէր եւ գրոհով մը Երեւան հասնիլ կ'ուզէր, բայց հայ քաջարի բանակը Սրարատի պէս անսասան թիւ մը հող իսկ չէր դիջէր թշնամիին:

Իր բանակին յամառ դիմադրութենէն, աննման կորովէն եւ ոգեւորութենէն ազդուած, զօր. Սիւրիկեան տուաւ հակադարձակման հրաման:

Որդեա՛կ, այն օրը, Մայիսեան արեւը, աւելի փայլ եւ

ջերմութիւն ունէր: Երփներանդ եւ հոտաւէտ ծաղիկները իրենց պէսպէս բուրումներով, եւ հայրենի սոխակները իրենց դաշլաշլիկներով, օղը կը լեցնէին. կարծես բոլորն ալ կ'աւետէին հայկական մօտաւուտ յաղթանակը:

* * *

Իրենց հրամանատարին յարձակման հրամանին վրայ, հա՛ քաջ զինուորները Աքիլլէաներու պէս խոյացան թուրք զինուորներուն վրայ: Երկուստեք մարդկային մեծ կորուստներ ունեցան եւ արիւնը սկսաւ հոսիլ դետի պէս: Բայց հայ արի բանակը ուխտած էր մեռնիլ կամ յաղթել: Եւ յաղթեց: Հայ զինուորներու անխնայ հարուածներուն տակ, թուրքերը սարսափահար եւ խուճապահար կը փախչէին:

Սարդարապատի ճակատամարտը, հայ զինուորին մղած բազում ճակատամարտներէն է՛ն յամառը եւ արիւնահեղը եւ դաւ: Եւ պարտադրեց դադան եւ ամբարտաւան թուրքին խոնարհիլ հայկական կուռ ոյժին առջեւ: Անգիջող թուրքը, վեց դար իր տիրահռչակ տիրակալութենէն յետոյ, ստիպուեցաւ Պաթումի մէջ, առաջին անգամ ըլլալով, պաշտօնապէս հայ պատգամաւորներուն հետ կնքելու հաշտութեան դաշինքը, որով կայսերական Թուրքիան, Հայաստանը կը ճանչնար ազատ եւ անկախ:

Եւ հայոց Գերագոյն Խորհուրդը, Մայիս 28-ին Թիֆլիսի մէջ հռչակեց Հայաստանի անկախութիւնը: Որով՝ Մայիս 28-ն Սարդարապատի յաջող ճակատամարտին արդիւնքն է: Եւ սոյն ճակատամարտը նկատուած է որպէս հայկական Մարտի:

Հայաստանի անկախութեան լուրը կայծակի արագութեամբ տարածուեցաւ ամէն քաղաք, գիւղ եւ աւան եւ հայ ժողովուրդը նմանը չտեսնուած ցնծութեամբ տօնեց իր անկախութեան օրը:

Կոյսի մը նազանքով եւ հպարտօրէն ծածանեցաւ հայկական Եռագոյնը ամենուրեք: Ալեւոր հայ ծերունին կրթնած

իր ձեռնավայտին, երկար ատեն կը դիտէր ծածանող Եռա-
գոյնը եւ, ուրախութեան արցունքը աչքերուն, դոհունակու-
թեամբ կը մըմնջէր. «Թուրքի, ուուսի պայրախ չէ այս, հա-
յի պայրախ է, մեռնիմ ես էնոր»։ Եւ հայ դպրոցական տը-
ղաքը, դասերնին չըսկսած, նախ կ'ողջունէին հայկական Ե-
ռագոյնը։

Հետագային, հայկական Եռագոյնին կախարդիչ ոյժին
տակ, հայկական բանակը շատ մը յաղթանակներ տարաւ։

Տե՛ս, յաղթութիւններու եւ պարտութիւններու ականա-
տես հայկական պանդուխտ Եռագոյնը, Արժանթինեան դրօ-
շի կողքին հպարտօրէն կը ծածանի։

Որդեա՛կ, ճշմարիտ հայու մը պէս տօնենք մայր հայրե-
նիքի անկախութեան օրը։ Եւ ինձի հետ միասին՝ դարձո՛ւր,
բոցավառ Նայիրեան աչքերդ հայկական Եռագոյնին եւ սըր-
տաբուխ ողջոյններ տանք անոր սիրական...։



Ա Ր Ա Ր Ա Տ Ի Ն Հ Ն Տ

Արարա՛տ, այսօր, նոր դաշտոյն կը կըեմ մէջքիս. դաշտոյնը հերոս Ճէպէճեանի, խորհրդանշան մեծ Հայաստանի. ինծի նուէր, կոտորածի գիշեր, միակ անխօս՝ վեհափառ վըկան, Հարդանի անդուգական դոյամարտին. եկեր եմ Տաւրոսներէն, հովանիիդ ներքեւ վեհապանծ, գլուխս հանդէս-ցընելու, կամքդ լսելու եւ նորէն, թաղուհի Գրտէթին վերադառնալու...

Արարա՛տ, ճամբուս վրայ, ցեղեր ողջունեցի, եւ ցեղեր զգեսնեցի, եւ Նայիրի մեռելներուն յարութիւն տուի...

Արարա՛տ, ամենակարող եմ, լոկ նայուածքովս՝ ժայռեր կը գլորեմ, եւ ասպառաժներ կը թոցնեմ, եւ երբ կամենամ, լեռներ կը տեղափոխեմ, ու գետերու ընթացքը կը փոխեմ եւ ծովերն իսկ կը ցամքեցնեմ... Ե՛ս, ցեղին Ոգին եմ...

Արարա՛տ, դուն ես գերերջանիկ, պատուանդանիդ տակ, փռուած է Սեւանը կապուտակ, հարսն է հայոց, որ երեսէն լաչակը մէկդի նետած արեւին դիմաց, արեւէն գեղեցիկ, հէ՛յ, կը պարէ՛, կը պարէ՛, եւ կուրծքին ներքեւ, Նայիրի հեթանոս սէրը կը խայտայ, բոց-արեւ...

Արարա՛տ, Ամանոսի ողբն եմ լսեր, Տաւրոսի յորդո-

րակն եմ ունկնդրեր. եւ ծերունազարդ հսկաներու զայրոյթը՝ դաշոյնիս շեղբին, քեզի եմ երկեր. ա'ռ. Ճէպէճեանի դաշոյնը քեզ ընծայ... եւ խօսէ՛, Արարատ:

Արարատը խոր հառաչեց, անոր հառաչանքէն երկիրը սարսեցաւ, եւ հայոց վեհափառ հսկան, լեզու առած խօսեցաւ:

Եւ Արարատը ինծի պատմեց փառունակ անցեալը ցեղին, ներկան դրուատեց, ու ասպագայի մասին, վա՛ռ, վա՛ռ, Արեւներ գուշակեց...



Կ Ր Ա Կ Ի Ն

Բարերա՛ր կրակ, չաստուած կրակ, դահլնկէց կրակ: Դուն պարտուած ես, սակայն պիտի ապրիս յաւէտ...

Կրա՛կ, օր մը դժնդակ, եղբրականօրէն իմ Թռիչքի թեւերս կոտրեցա՛ն, եւ դարձններ շարունակ՝ յաւիտենական բանտարկեալի հիւղակիս մէջ՝ յաղթողներու երազուն աշխարհը կը դիտեմ աննկուն:

Կրակ, եկուր ինծի, տաքցո՛ւր, դիս, մաքրէ դիս, եւ նորէն այսօր՝ չաստուածօրէն պատգամէ ինծի...

Կրակ, ես կ'երազեմ եւ կը տեսնեմ քու հին փառքդ յաղթապանծ:—

Ատրուշաններուն մէջ հուրը կը բոցավառի, մեհեաններուն մէջ խարոյկը կը ճարճատի, քուրմերը կը պարեն՝ քեզ կը փառաբանեն: Ի պատիւ քեզի, բազիններուն վրայ ցուլեր կը զոհուին, եւ հեթանոս մանուկներ քե՛զ կը նուիրուին:

Արեգը մարը կը մտնէ, խաւարը կ'իշխէ, աստուածային լուսթիւնն ամենուրեք կը վեհապետէ: Բնութիւնն համակ խոր քունի մէջ կը նիւրհէ, հովը սիրասուն թուփերն ու տերեւները կը դգուէ: Իսկ դուն կրակ, կը վառիս կը ճարճատիս վեհօրէն ատրուշաններուն մէջ: Զահիլ երկսեռ քուրմեր քեզ կը հսկեն, եւ կը հրահրեն կրակն հեթանոս հայուն. ու կ'արծարծի սիրոյ կրակն իրենց մատղաշ սիրտերուն...

Վառ արշալոյսը կը շառագունի:

Նորէն կրակի փառաբանութիւն ե՛ւ երկրպագութիւն:

Շուրջպա՛ր աւագ երկսեռ քուրմերու, անվերջ ուրախութիւն. կը պարեն ե՛ւ քրմուհիներու արգանդներու ապագայ քուրմերը ցնծագին...

Կրա՛կ, հինցաւ աստուածութիւնդ, եւ դահավէժօրէն՝ հիմնայատակ կործանեցան ատրուշաններդ հնադարեան:

Ողջո՛յն քեզ, դահճնկեց կրակ, եկո՛ւր ինծի, տաքցուր ինծի, մաքրէ՛, դիս...

Նշոյլ մը դեռ հոգիիս մէջ, հեթանոս նախնիքներու հաւատքէն՝ անչէջ կը պլպլայ.—

«Մի՛ արեր կրակը»: «Թո՛ղ չմոխրոտի՛ կրա՛կն արծարծէ»...

Կրա՛կ, հեթանոսօրէն կ'արծարծեմ քեզ բայց անդադար կը հիւծիս, եւ պատմութեանդ միշտ կը փոխես՝ աստուածահիւս. միթէ՞ սնտկացած աստուածութիւնդ կ'ողբաս անյոյս...

Աստղերը կը պլպլան եւ ասուպները կուլան, այգը կը ծագի ու արշալոյսը կը շառաւուռնի, եւ ե՛ս, հաւատաւոր եւ անվհատ հեթանոս քուրմին նման՝ վաղորդայնի կրակը կ'արծարծեմ, եւ ահա՛, խարոյկը նորէն կը բոցավառի ու կը ճարճատի աստուածօրէն եւ շուրջպարը Հայաստանի Անկախութեան քուրմերուն՝ նորէն կը ցնծայ, նորէն կը խայտա՛յ... հեթանո՛սօրէն, աստուա՛ծօրէն, յաւիտենակա՛նօրէն...



ԽՕՍԳ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐՈՒՍ

Հէ՛յ ամսեր, ինչո՞ւ չէք հեռանար երկինքէն, դո՛ւք սեւ սաւան, պարտկած եթերն կապտադոյն, սքողած էք աստղերը պլպլուն, որոնց եմ, ես, սիրահար, դի չեն դրութան՝ մարդ արարածի նման... Մի՞թէ իմ վիշտերս հերիք չեն եւ դուք այս դիշեր, կը ճնշէք խարխուլ հիւղակիս վերեւ...

Ձմրան փոթորկայոյդ այն դիշեր, ես այսպէս կը մտաւտանջուէի, երբ հողւոյս տիրապետող նախկին ուսուցիչները իմ, փաղփաղուն աստղերու նման, մէկիկ-մէկիկ եկան ու անցան, հիւղակիս առջեւէն:

Ահա՛, կ'անցնի սերաստացին, արիւն կուլայ դաստիարակի հոգին, եւ մեկամաղձոտ կանդ կ'առնէ քովն իմ հիւղակին...

— Կը պաղատիմ քեզի, խօսէ՛ ինծի ոսկի խօսքեր, եւ ներշնչէ ինծի անվկանդ կամք ու սէր...

Հեգնական ժպիտը դէմքին, ահա՛ կանդ կ'առնէ էր-դուրումցին...

— Ըսէ՛ ինծի, դո՛ւն, չարագուշակ ուսուցիչ, որ չըրթներուդ վրայ յար՝ հեգնական ժպիտ մը ունիս, ո՞ր չար պարիկը ցուցուց քեզի, իմ եղբրական ապագան, որ դուն գուշակեցիր՝ Լիրանանի բարձունքին...

— Ես ծաղրեցի քեզի Յուդայի լեռներուն վրայ, բայց, քու ստուերդ դաժան, հետեւեցաւ ինծի աննկուն:

— Պայքարեցայ, զաղիր մտայնութեանդ դէմ, սակայն յաղթեցիր եւ զգետնեցիր զիս Լա Փլաթայի արեւորուն...

— Ո՛վ իմ նախկին ուսուցիչ, տե՛ս, կոտորած են թռիչքի թռերս, հերիք է որ զիս հալածես, դթա՛ ինծի, եւ այս դժխեմ գիշեր, հիւղակիս քով, հիւսէ՛ թելը նոր բախտիս... Այս գիշեր, անմեղօրէն, աստուածօրէն, դուն, ինծի կը ժպտիս...

— Իսկ դո՛ւն... — խստաբարոյ ու դժուարահաճ ուրֆացի եւ Արմաշական, խաւար հոգիիս լապտերը վա՛ռ-վա՛ռ, դուն լուսահոգի, ինչո՞ւ թողած օթեւանն քու անդենականի եւ, նման թափառաշրջիկ ուրուականի, կը հեծես քովն իմ հիւղակի... Ես կը սոսկամ քեզմէ, երկինքի երանելի, զի թաթախուած մեղքի մէջ, կը հիւծիմ օրըստօրէ, կը պաղատիմ, հեռացի՛ր, դուն ինձմէ:

— Այս գիշեր, ո՛վ իմ կարսեցի, Եհովայէն արտօնուած՝ դուրս եկայ անդենականի հայ անմահներէն... Այս գիշեր, ես Երկինքի Օրհնութիւնն ու Մխիթարութիւնը կը բերեմ քեզի, գրէ՛ յար անյեղլի, թո՛ղ ոճդ ըլլայ վճիտ՝ նըման խոր, թաւալող առուակի... Թափօր մը շքեղ՝ լուսեղէն, կ'անցնի հիւղակիս առջեւէն:

— Ո՛վ են, ի՞նչ կ'ուզեն, ինչո՞ւ տարաբախտս՝ գիշերն իսկ կը վրդովեն:

— Մեծ վեղարաւորը Նեղոսի, հետը պուէտ Արսէն Երկաթի, եւ քերթողի մը՝ Չահր ձեռքին, եւ որուն դէմքն էր ինձ անծանօթ, կը բախեն դուռն իմ խրճիթի...

— Սիրտն Հայ Ծիրանաւորին, սէ՛ր, վրաս ճառագայթեց, եւ պուէտին մեծ եւ լռեկեաց շրթներուն վրայ, տրամանոյշ ժպիտ մը ցոլաց... Իսկ Քերթողն Անծանօթ, ձեռքը՝ լայն ճակտին, լո՛ւռ խոկաց...

— Դո՛ւն, բոցեղէն պուէտ, Հայ Դիոգինէս, ո՞վ ես, եւ ջահովդ մշտաւլառ ու աստուածատուր, հիւղակիս մօտ լուռ ի՛նչ կ'որոնես...

— Կորիւն Պոնտացին եմ ես, եւ վարպետ մեծ, անխոնջ մշակ, որ գիշերներն իսկ, ժուռ կուգամ աստուածային լապտերովս... եւ այս գիշեր, ո՛վ տանջուած սիրտ, եկեր եմ լուսաւորել՝ հիւղակի մոռցուած ու մենաւոր...

Եւ Կորիւն Պոնտացին, բերաւ ինծի աստղեր եւ շանթեր, Հայոց ջինջ ջինջ ու ամպրոպադոռ երկինքէն... եւ ան, — Կորիւն Պոնտացին — հեթանոս քրմապետ, այն գիշեր, հիւղակ-ատրուշանիս խարոյկը վառեց, ու հողւոյս բազինին վրայ՝ Հայկականութեան զոհը մատուցանեց, եւ ահեղօրէն, աստուածօրէն, — ոտքի՛ ել — բացադանչեց...



Ծ Ա Ն Օ Թ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ք

1.- Սերաստացին.- Մկրտիչ Տաշիկեան, հայերէնի եւ դաստիարակ ուսուցիչս: (Վերջին անգամ ուսուցիչ Նիկոսիայի Մեկոնեան հաստատութեան):

2.- Էրզուրումցին.- Սարգիս Եազընեան, մաթեմաթիքի ուսուցիչս, (այժմ երկրաչափ յեգիպտոս), որ օր մը Աշխուտի - Լիբանան - մէջ, ժամանցի համար, բախտագուշակութեան ատեն, ծաղրական ժպիտով մը.- "Դաւիթ աւելածու պիտի ըլլայ" ըսաւ...

3.- Ուրփացի եւ Արմաշական.- Այս մեծ հայուն անունը չեմ յիշեր, որը Սահմանադրութենէն վերջ, Կարս-Բագարի նախակրթարանին տնօրէնը եղաւ, որուն պաշտօնավարութեան միջոցին, ես սորվեցայ Ա. Բ. Գ. ը: Եւ 1923-ին, Պէյրութի "Քէլէկեան" որբանոցին մէջ, ան եղաւ իմ հայերէն աշխարհարարի եւ գրարարի ուսուցիչս: Զարմանալի գուգադիպութիւն: Իմ այս ուսուցիչս 1930-էն յետոյ վախճանած է Հալէպի մէջ, եւ ազգային վարժարանները ի նշան սուգի օր մը փակած են իրենց դռները:

4.- Մեծ Վեդարաւոր Նեղոսի.- Մամբրէ Եպիսկ. Սիրումեան, Տեսուչ Բարեգործականի՝ յաջորդաբար, Բօրթ-Մալիտի,- Երուսաղէմէն փոխադրուած որբանոցը,- Մերսինի եւ Պէյրութի "Քէլէկեան" որբանոցներուն, 1918-1923: Եւ ատեն մը Գրարարի ուսուցիչս:

5.- Բանաստեղծ Արսէն Երկաթ.- Բօրթ-Մալիտի վրանափառափին մէջ, որբանոցի հայերէն ուսուցիչս, որուն օրով, հայերէն լեզուի եւ գրականութեան հանդէպ բուռն սէր մը զգացի...

6.- Կորիւն Պոնտացի.- Բանաստեղծ վարդան Գէորգեան, մանկավարժ, խմբագիր, որուն կը պարտիմ անշուփօրէն՝ գրական աստարեղ գի յայտ գալս: Գ. Գ.

Ե Ր Կ ՈՒ Ա Շ ՈՒ Ղ Ն Ե Ր Ը

Արժանթին հինէն ի վեր եղած է աշուղներու երկիրը: Արուեստի սիրահար անհատներ, հմայուած Լա Փլաթայի առինքնող երկինքէն, ստեղծագործած են դրական անկորնչելի գոհարներ: Աշուղները, կիթառը իրենց ուսերուն, հանդիպած են դիւղեր եւ քաղաքներ, եւ ոգեւորած են ունկնդիրներու բաղմութիւնները: Եւ իրենց անցած վայրերէն, մտած են մոռցուած հիւղակներէն ներս, հացով, ջուրով եւ պանիրով դոհացած, տուած են հիւրընկալ գեղջուկներուն, իրենց սրտի յորդ յոյժերէն...

Ագարակներու մէջ, եւ հաւաքոյթներու միջոցին, անոնք, ստեղծած են եւ կ'ստեղծեն, աննկարագրելի ոգեւորութիւն եւ կիթառի լարերուն աստուածային թրթռումէն, դրիօթական պարը, թեւեր է առած: Արժանթինեան բնիկ ասատօն — խորովածը — համ չ'ունենար, եթէ անոր չի խառնուիր, աշուղի քնարի լարերուն թրթռացումը: Աշուղը իր հերթին, նոյնացած է իր կիթառին հետ:

Կը պատմուի թէ, ժամանակին, աշուղ մը ոգեւորութիւն կուտար խրախճանքին, երբ նոյն վայրը, սրճարանի մը մէջ տեղի ունեցող հրդեհի ճարակ կը դառնայ: Գլուխները տաքցած դինիէն, խառնաշփոթութեան, իրարանցումի եւ հրմշտուկի ատեն, աշուղին քնարը կ'իյնայ կրակէ լեղուններուն զերկը... ամէն ոք իր գլուխը կ'ազատէ, եւ կը ապաստանի ապահով վայր, մինչ հրդեհին կից, աշուղը, իր կիթառը կ'ողբայ, անմխիթար: Ոստիկանապետի հարցու-

մին, ան, ցոյց տալով հրդեհը, լալազին.— կիթա՛ռս, կիթա՛ռս, կը յարէ:

* * *

Ներկայիս, Արժանթինի ամենահին աշուղը կը կոչուի Անթոնիօ Գաթանօ, որ, խոր ծերութեան մէջ իսկ փարած է սերտօրէն իր քնարին: Ան, իր արուեստին հմտութեան մէջ արժանացած է Անպարտելի տիտղոսին: Գաթանօ, պաշտօնապէս հրաւիրուած, եւ երգած է երեք նախադահներու ներկայութեան, վերջինը, Հիբօլիթօ Իրիկօթէնի նախադահութեան առաջին շրջանին: Նուազի միջոցին, ծերունի Իրիկօթէնը, յուզուած. «Տղա՛յ, կը լացնես դիս» ըսած է անոր: Գաթանօ, ժողովուրդի հարազատ զաւակ, միշտ եղած է անոր հետ. եւ անչահախնդիր, փութացած է հոն, ուր իր ներկայութիւնը անհրաժեշտութիւն նկատուած է: Ան իր կեանքի ընկեր եւ յաջողութեանց պսակ՝ կիթառը, վերջերս նուիրեց Լուխանի Աստուածամօր Ազգ. Հնութեանց Թանգարանին:

Ծերունի աշուղը, երկար տարիներէ ի վեր կ'երգէ մայրաքաղաքիս, «Էլ Փուէպլօ» ձայնասփիւռի կայանէն:

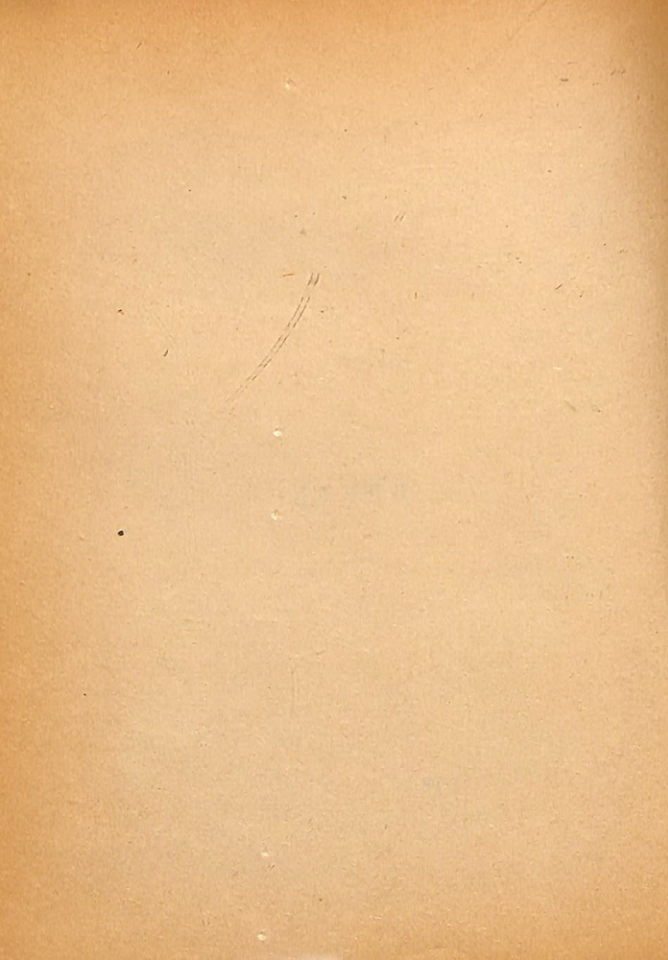
Աշուղ Ֆօրասթէրօ, երիտասարդ եւ Արժանթինի վաղուան էն խոստմնալից աշուղն է: Ան, դաւառներու անպարտելի աշուղը, հինգ տարի առաջ եկաւ Պ. Այրէս, եւ յիշեալ ձայնասփիւռի կայանը, մենամարտեցաւ Գաթանոյին հետ, բայց, պարտուեցաւ: Այսուհանդերձ, երիտասարդ աշուղը, սիրուեցաւ ունկնդիր հասարակութենէն, եւ մնաց երէիչ «Էլ Փուէպլօ»ին:

Յիշեալ աշուղները, իրարու հետ, ստէպ, ճարտարօրէն կը մրցին: Ֆօրասթէրօն, յանդուգն է, ան, խիզախօրէն կը յարձակի իր վարպետին վրայ, սակայն անպարտելի Գաթանօն, ծերունի առիւծի նման, կը հարուածէ զայն...

Գաթանօ, արդարացիօրէն, կը գուրգուրայ անոր վրայ, եւ կը մարդէ Ֆօրասթէրօն: Արդեօք, որպէս անպարտելի աշուղ, իր յաջորդը պիտի նշանակէ զայն:

Թարգմ.

Յ ՈՒՇԵՐ



ՆՇԱՆԱԾՆԵՐՈՒ ԱՂԲԻՒՐԸ

Սեւ լերանց Հրաշք Աղբիւրէն յետոյ, անուանի է Նը-
շանածներու Աղբիւրը: Այս աղը կը դառնուի կատաղի Աղ-
բիւր Հովոցէն, հարաւ-արեւելք, բլուրի մը կուշտին, կեռա-
սենիներու հովանիին ներքեւ: Սեւ լեռնցի Նշանածները ա-
մուսնանալէն առաջ, երբ մօտենար պսակադրութեան ատե-
նը, ուխտի կ'երթային հոն, խրախճանք կը սարքէին, դառ-
նուկի խորոված կը ճաշէին, աղբիւրի ջուրով օծուն՝ օղի
կը խմէին, տաղեր կ'երգէին, եւ հուսկ իրիկնամուտին
դիւղ կամ հովոց կը վերադառնային...

Հոն, ուխտադնացութիւնը կը կատարէին միայն չափա-
հաս երիտասարդները: Այցը, արդիւրուած էր անչափահաս-
ներուն, զի աչքը գոց երեխաներուն անվայել տաղեր, մտեր-
մասացութիւններ տեղի կ'ունենային: Կ'ըսէին թէ, մաքրա-
մաքուր աղբիւրը չէր կամենար, որ դեռատիներու հոգիները
եղծանէին...

Սակայն, օր մը, ես յաջողեցայ ընկերանալ ուխտաւոր-
ներուն, եւ տեսայ հեթանոս աղբիւրը, ու լսեցի երիտա-
սարդաց մտերմասութիւնները...

Հովոցն ենք: Հօրեղբայրս պիտի ամուսնանար: Հետե-
ւաբար հարկ էր ուխտի երթալ Նշանածներու Աղբիւրը:
Բայց մատաղցու դառնուկ չգտաւ... Հովոցը դիւղացի փոք-
րիկները զբօսնելու համար սովոր էին՝ ունենալ մէյմէկ
դառնուկ: Անոնք եւս, չտուին պէտք եղած դառնուկը: Հօր-
եղբայրս աղաչեց ինծի, որ դառնուկս իրեն տամ... մերժե-
ցի: Փայփայեց զիս... անօգուտ... նորէն աղաչեց ու պա-

դատեցաւ... այս անգամ, խոստացայ դառնուիս իրեն տալ, պայմանաւ որ զիս ալ միասին տանէր ահլը: Ան սկիզբը ընդ-դիմացաւ, բայց որովհետեւ, նախապաշարուամներու տէր էր, զիջեց եւ զիս հետը տարաւ:

Գիւղացի երիտասարդներու շքախումբով մը անցանք բլուրներ, ձորեր եւ հոսանք երանելի Նշանածներու Սղբիւ-րը... Ինծի ըսին որ կեռասենիի մը վրայ բարձրանամ եւ կեռաս ուտեմ: Հնազանդեցայ, բայց հոնկէ, զիրենք լրտե-սեցի...

Ուխտաւորները, քուրմերու պէս շարուեցան աղբիւրին առաջ, բաներ մը մըմնջեցին, երգեցին եւ ապա խմեցին ա-նոր ջուրէն... փեսացուն դառնուելին խմցուց ահէն, մոր-թեց զայն ու կրակ վառեց: Սիրոյ անչէջ հուրը, որ սլիտի արծաթէր զոյգ սրտերու մէջ...

Ես, տեսայ այս բոլորը վերէն: Ինծի արտառոց թուե-ցաւ այս տրարողութիւնը... զիւղի եկեղեցին, այսպիսի անհեթեթ բաներ տեղի չէին ունենար... ուղեցի բարձրա-ձայն քրքջալ, բայց հօրեղբօրս սիրոյն ակռաներս խածի, շրթներս պրկեցի, խնդուքս զսպեցի...

Վար իջայ եւ մասնակցեցայ խրախճանքին... սակայն, հայրենի աղբիւրը զայրացաւ... եւ զիս անիծեց...



Հ Ա Ի Կ Ո Յ Ր Ե Ր Ը

Գիւղը, ամէն ընտանիք իր տան առընթեր ունէր հաւնոցը: Հարուստներու հաւթառը քարաշէն եւ բարձր, աղքատացը՝ փայտաշէն եւ ցածլիկ էր, իսկ աւելի չքաւորները անկէ ալ զուրկ էին, եւ անոնց հաւերը գիւղերն ամբողջ ծառերուն թառած կը ննջէին:

Հարուստի տղան, պատեհութիւն չունէր տան հաւնոցը քննել ու զննելու, մինչ աղքատի լաճը, հաւերու ընկեր, վառեակները իրեն հետ լոյս աշխարհ կուգային եւ անոր հետ կը մեծնային եւ մինչեւ ամեն մը ճուտիկները նման դառներու եւ ուլիկներու անոր կ'ընկերանային... Ան, անարգել կը մտնէր ու աղատօրէն կը ճեմէր հաւնոցը. ծիրտին, բռնկալներուն հետ կը խաղար: Թոխսի նստած հաւերը ստէպ կ'այցելէր, անոնց աճումը կը խանդարէր, թուխսը կը դրկէր, քիթին, բերնին ու անջերուն կը տանէր: Եւ աղքատաց զաւակներէն չափեր այս ձեւով կը վարակուէին ու հետագային կը դառնային հաւկոյր:

Հաւկոյրերը գիւղեր ատեն սուսնային չէին կրնար դուրս գալ: Անոնց կ'ընկերանար ուրիշ մը, այլ տեղ առաջնորդելու համար գիրենք, եւ կամ իրենց հետ կը կրէին լապտեր: Եւ եթէ պատահէր որ լապտերը կերպով մը շիջէր, անոնք կեցած տեղերնին կը մնային եւ անցորդներէն օգնութիւն կը հայցէին: Ընդհանրապէս ամառը, ուշ գիւղերներ մինչ իրենց տարեկիցները հոս ու հոն զուարթ կը կայտուէին, անոնք, տուներնին բանտարկուած կը մնային:

Գիւղը կը հաշուէր երկու տասնեակ հաւկոյրեր: Կ'ըսէին

Թէ հաւկուրութիւնը չատ հեղ անբուժելի էր: Եւ անոր միակ դարմանը խորոված լեարդի գոլորշին էր, որ անոնք կը փորձէին միայն գիշեր ատեն:

Գիշեր է: Խուճաք մը հաւկոյրեր ուրիշ տաանեակ մը լաճերէ կ'առաջնորդուին սահմանեալ վայր մը. ուր տեղի կը ունենար լեարդի խորովածը: Ամէն հաւկոյր կը տանէր իրեն բաժին լեարդը, եւ կրակի քովնտի կարգաւ կը շարուէին: Շամբրուած լեարդը գոլորշի կը հանէր: Ամէն ոք դըլուխը շորով մը պարտկած, բաց աչքերը հրաշք գոլորշին կուտար: Ի՞նչ անպատում հեղձամղձուկ կ'ունենային մինչեւ որ աւարտէր անօրինակ արարողութիւնը... Խեղճ աչքեր... Հուսկ, խորոված լեարդը կը ճաշէին առաջնորդ լաճերը, ալլապէս, ընդունուած սովորութեան մը համաձայն իրենց ապագինում չկար: Այս, կը կրկնէին անոնք ամէն գիշեր մինչեւ որ բուժուէին կամ ձանձրանային... Ոմանց հաւատքը դիրենք կը բուժէր, իսկ շատեր կը մնային հաւկոյր:

Շինականները դիտէին Թէ գիւղի մէջ ո՞վ էր վարակուած հաւկուրութեամբ, եւ երբ անոնք ներկայանային որպէս ամուսնութեան թեկնածուներ, խիստ կ'զգուշանային անոնցմէ: Հողագործ գեղջուկը, հաւկոյրի աղջիկ չէր տար... Եւ անոնք կ'երթային ալլուր հարսնցուներ դտնելու համար: Անոնց կ'ընկերանային վարպետ խնամիախօսներ, որոնք գիշեր ատեն «բանաւոր» պատճառով մը կը մերժէին այցելութիւն տալ, եւ կարելի եղածին չափ՝ շուտ ամուսնացնելով հաւկոյր փեսացուն, շտապ գիւղ կը վերադառնային:



ԳԻՒՂԻ ՔԱՀԱՆԱՆ

Գիւղը, Տաւրոսներուն յեցած, առջեւը կը տարածուին Կիլիկիոյ անծայրածիր, բերրի անդաստանները: Երկու առուններ, զոյգ քոյրերու նման, դարնան սէրը երգելով, ձմրան դաժանութիւնը ողբալով, նղովելով, Տաւրոսիկ լեռան հովանիին իրարու կը միանան, եւ զիրար ողջունելով, համբուրելով, իրարու հէքեաթներ պատմելով, հեռո՛ւն կ'երթան...

Առունները դալար կղզեակ մը կը դոյացնեն, ուր, հօտաղը սրինգը ջրթներուն, Տաւրոսիկի յանդիման, իր երգը կը թրթռացնէր... Եւ գետափը, պուրակի ծառերուն թառած, թռչուններ, մեղեդիներ կը հիւսէին...

Գիւղը, լեռնա-դաշտային Կիլիկեաններու սահմանը, անոնց բնիկ բարձրու եւ տարազներու խառնուրդով օծուն, անցորդներու կայանն է: Երկու մարդերու ուղեւորները, հոն, կանգ կ'առնեն, կը հանգչին, եւ հուսկ, կը շարունակեն իրենց ճամբան...

Քանի՛ յեղափոխականներ, իրենց առաքելութեան միջոցին, Նազովրեցիի պէս զիտեր են հողագործ հայը, լոեր են խոհեմութեան համար, եւ ասուպներու նման, եկեր ու անցեր են: Մինակ, Սեւ Լեռանց «նենթ» տէր-տէրը (*),

(*) Լեռնային Կիլիկիայէն ըմբոստ ու աներկիւղ փախաւայ մը, այցելած հայաշատ ոստաններ, եւ քացայաւորէն յեղափոխութիւն է փարօգած: Ան, եկեղեցւոյ բմէն, ժողովորդին կը ցուցնէ եղեր, իր գաւազանին մէջ քազնուած

գիւղի երկնքին, աստղի մը նման փայլեր է... եւ տէրտէր-
ներ օրհնարներ գիւղը ողջունեն են, դարերու մէջէն...

Գիւղի վերջին քահանան եղաւ տէր Վարդան: Ան խո-
նարհ, լուրջ եւ լայնախոհ անձնաւորութիւն մըն էր: Պար-
թեւ հասակը, փառաւոր մօրուքն ու պեխերը, պատկառազ-
դեցիկ կը դարձնէին անոր դէմքը: Յեղափոխականէն աւե-
լի, կրօնական ոգի կը կրէր ան: Անթերի եւ սլարտաճանաչ,
քաջ հովիւն էր եւ եղաւ հետագային... եւ դարձաւ պաշտե-
լի քահանան, իր հօտին...

Կանուխէն, տէր Վարդան իր արտաքին տարազով, զը-
րաւեց ուշադրութիւնս. եւ իր քահանայի անձը, պատկա-
ռանք ազդեց վրաս... եւ մանկական խոհեր ալեկոծեցին
անմեղունակ հոգիս: Հայոց երկինք, հայոց Աստուած, հա-
յոց եկեղեցի եւ տէրտէր... մանկական մտայնութեանս հա-
մար, աշխարհի, մեր գիւղն էր, եւ գիւղացիները, անոր
բնակիչները...

Համակրեցայ աւելի Տէրտէրին, դի, ան շատ կը սի-
րէր փոքրիկ շինականները: Ան, Սիսէն, գիւղ այցելող
խոտաբարոյ վեղարաւորներուն չէր նմաներ: Կարծէք թէ
գիւղի փոքրիկներուն համար քահանայ ձեռնադրուած ըլ-
լար: Նամանաւանդ, որոշ գուրգուրանք կը տածէր իր միւրը-
տած մանուկներուն հանդէպ, որոնց մէջ կը հաչուէի եւ ես:
Շատ կը բաղձար, որ, պատարագի միջոցին չապիկ հագ-
նէինք, հոգ չէ թէ երգեցողութեանց տգէտներ էինք...

Գիւղի չարաճճի տղաքս, շատ հեղ կը խանդարէինք
դպրոցի լուսթիւնն ու անդորրութիւնը: Պոռալ, կանչուը-
տուքէ դատ, վարժարանին կից եկեղեցւոյ դանդաղին պա-
րանը ձեռք անցնելով, ուժդին կը հնչեցնէինք, ապա, խոյս
կուտայինք: Բայց, երբեմն ալ ժամկոչին ձեռքը կ'իյնա-
յինք...

փոքրիկ սարը. "Ասոր մէջ է ագատութիւնը" գոչելով...
Թուրքերը, որ գիտէին այս բոլորը՝ չհամարձակելով բան-
տարկել կամ սպաննել գայն, խենթ տէրտէր անուանած եմ
գիմֆր:

Գ. Գ.

Արմաշահան տնօրէնը, բարկացալով, դուրսը օրօրելով դուրս կուգար, խոփո՛ւ, խոփո՛ւ, կը ղնէր մեզ, ժամկոչին, հայերէնով բաներ մը կ'ըսէր, եւ տաճկերէնով մեզի. «վայրենիներ» անուանելով, կը հեռանար: Հուսկ բանտարկուելով՝ իրազեկ կը դառնային տեսուչին խօսած լեզուին նշանակութեան... Ատեն մը յետոյ, ծանր քայլերով, արգելաբանը կուգար տէր Վարդան, բանտարկեալներուն խորազնին կը նայէր, եւ մեծերը թող մնան, փոքրերը թող ելեն, կը յարէր: Փոքրերը, իր մկրտած երանելիներն էին: Եւ շնորհիւ իրմէ մկրտուած ըլլալու մենաշնորհին, հասակակից փոքրիկներս, ապագային ալ միշտ պատիժներէն զերծ մնացած ենք...

Գիւղը, Մեռելոցի Օրը, ամէն ընտանիք դերեզմանատուն կ'երթար: Այն օրը, հարուստ թէ աղքատ, հոն, եղինձ (փիլաւ) եւ լաւաշ հաց կը տանէին: Քանի որ, Անդեանկանը, դասակարգային հարց դոյութիւն չունի, այլ, եղբայրութեան թազաւորութիւնը կը տիրապետէ, եւ մեռելներու քաղաքը բոլորն ալ հաւասարապէս կը ննջեն հողին ներքեւ, հետեւաբար հանդուցեալներու հարուստ ծրնողքները կամ ազգականները, յարգելու համար սոյն աստուածային օրէնքը, այն օրը, աղքատաց հետ եղբայրացած, իրենք ալ մեռելատուն եղինձ ու լաւաշ հաց կը տանէին:

Եւ ընտանիքի անդամներ, իրենց հողելոյսի շիրիմին քովը, հողին վրայ, բոլորուած դեղջկազան ծածկոց սեղանին շուրջ, կը ճաշէին եղինձը: Իսկ դիւզի քահանան, հոգեհանգստեան պաշտամունքի աղօթքները կատարելէ վերջ, ջնջերուն հետ, տեղ մը կ'առանձնանար, դետինը փռուած դորդին վրայ ծալապատիկ նստած, անոնց հետ կը ճաշէր: Նոյնը կ'ընէր եւ երիցուհին, անոնց կիներուն հետ...

Գիւղի շփացած փոքրիկներս ալ այն օրը, կ'ուզէինք ճաշել տէր Վարդանին հետ... Եւ կը փութայինք մենաշնորհեալներու վայրը. եւ պիշ-պիշ կը նայէինք դրուած սեղանին... Ջջերը, օրուայ սիրոյն եւ մասամբ քահանայէն քաշուելով, բացայայտօրէն, մեր ներկայութեանէն չէին վրդովեր... բայց, խեթիւ մեզի կը դիտէին... Անանկ ը-

սել կ'ուզէին. — լակոտներ, հեռացէ՛ք այս տեղէն... Հասկը-
նալով հանդերձ, մեղի եղած լռելեայն աղղարարութիւնն
ու սպառնալիքը, կամասլաշտ եւ անամօթ մուրացկաններու
պէս, քչիկ մը եւս կը մօտենային սեղանին. մինչեւ որ, դեռ
կէս մը ամբօխէն չըջապատուած տէրտէրին ուշադրութիւնը
գրաւէինք... որմէ յետոյ, տէր Վարդան մեզ կը հրաւիրէր
ճաշելու իրենց հետ... Այսպէս, անգամ մը եւս կը կատար-
ուէր Աւետարանի պատգամը. «Ձգեցէ՛ք փոքրիկները, որ
ինձ մօտենան»:

Եւ ամէն տարի, Մեռելոցի Օրը, այս ձեւով, փոքրիկ
դեղջուկներս, հակառակ ջոջերու մուտոցին, քիթ-բերանին,
չնորհիւ տէր Վարդանին, փառաւորապէս կը ճաշէինք, քա-
հանային եւ ջոջերուն հետ նոյն սեղանէն...

Եւ դիւղի հսարտ փոքրիկներս, կ'երազէինք եւ անձկա-
նօք կ'սպասէինք, Մեռելոցի Օրը...



« Ե Ս Հ Ա Յ Ե Մ »

Լատին կրօնաւորութիւններու շարքին, հայ մայրապետներ ունինք, որոնցմէ շատեր, իրենց ազգութեան մասին մանուկի մը տգիտութիւնը ունին: Սակայն, արդահատելի չէ նաեւ անոնց փաղանգը, որ, Մեսրոպի բարբառը չգիտնալով հանդերձ, հպարտութեամբ կը խոստովանին իրենց ծագումն ու ազգութիւնը:

Երուսաղէմ եմ եւ Օփերա Կարտինալ Ֆերրարի շեմաւանը ուսանող: Դեռ նոր հիմնուած էր դուէճին Հայ Ուսանողաց Միութիւնը: Նորակաղմ միութեան նպատակներէն մին ալ, հայ-լատին մայրապետներու հետ յարատեւօրէն՝ պաշտօնական յարաբերութիւն մշակել էր...

Ս. Յովհաննու դիւղին, լատին մայրապետանոցի մեծաւորութին, ծագումով հայուհի էր, Հալէպի շրջանէն եւ արարախօս: Միանձնուհիին հետ տեսակցութեան մը համար, երկու ուսանող արդէն դիւղն ենք: Կիրակի երեկոյ մըն էր, եւ վանականները սկսած էին իրենց սովորական պտոյտին:

Աւանին պողոտային վրայ հանդիպեցանք վանքին վանահօր, եւ քաղաքավարօրէն աջը համրուրելէն յետոյ իրեն յայտնեցինք մեր ուղեւորութեան նպատակը: Մինչ սպանացի կրօնաւորը ապշած յարեց.— բայց մեծաւորութին արար է:

Ասոր վրայ մեր եւ վանահօր միջեւ սկսաւ բռնն վիճաբանութիւն մը... ճիշտ այդ պահուն, կուսանոցի մայրապետները կ'անցնէին մեր մօտէն... մօտեցանք հայուհիին,

միջին դարու ասպետներու նման համբուրեցինք անոր ձեռքը, եւ յայտնեցինք իրեն մեր նպատակը... մինչ լատին կը բռնաւորը վստահ իր յաղթանակին, քմծիծաղ մը շրթներուն վրայ, մեղմօրէն իր մօրուքը շոյեց:

Հայ մայրապետին տոգոյն դէմքին վրայ, իր մատուռի լապտերին լոյսէն աւելի պայծառ, աստուածային լոյս մը ծաթեցաւ, եւ իր աչքերը փայլատակեցա՛ն, ու պահ մը շեշտակի իրար դիտեցինք:

Մեր խորհրդաւոր նայուածքներով, ցեղին ձայնը կը խօսէր... մեծաւորուհին խղեց լուրթիւնը, եւ հայու մը պէս խրոխտ դռնեց. — ուսանողներ, թէեւ շատօնց հեռացեր եմ ես պապենական օճախէս, ու չեմ դիտեր նոյնիսկ իմ մայրենի լեզուն, սակայն դեռ հողւոյս խորքը՝ կը խօսի ձայնն ցեղիս, եւ ձեզի պէս, հայ եմ ես...

Պարտուած էր Տօն-Քիչօթի հայրենակից վանահայրը...

Հայու մը պէս, նորէն համբուրեցինք հայ արեղուհիին ձեռքը, ու հեռացանք յաղթական Ս. Յովհաննու դիւղէն...

Այդ թուականէն ասդին, տարիներ եկեր ու անցեր են, սակայն, Յուդայի լեռներուն վրայ հայ մայրապետին արձակած վճիռը, դեռ ականջիս դռն կը հնչէ. — ես հայ եմ...



ԼԱՏԻՆ ՎԵՂԱՐԱԽՈՐԸ

Գիւղը, հայ բողոքականաց ժողովարանին յանդիման, կը բարձրանար երկյարկանի, Յրանսիական լատին կրօնաւորաց վանքը, որ յանձնուած էր Մանուէլ անուն սպանիացի վեղարաւորի մը հոգածութեան: Ե՞րբ եկած էր այդ կրօնաւորը, ե՞րբ բարձրացուցած էր իր տեսակին մէջ եղալի այդ շէնքը, փոքրիկ գեղջուկներուն համար մնացին առեղծուած: Միայն, սա մեկին էր, որ լատին վեղարաւորը յապաղած էր... Գիւղացի տղաքը, կ'այցելէին ժողովարանը: Պատուելին հայաղբի էր, բայց խորհրդաւոր լռութեամբ մը համակուած էր: Ան իր խոհականութեամբ կը նմանէր գիւղի քահանային: Ինչո՞ւ լռակեաց էին անոնք: Զոյգ հոգեւորականները թէեւ տարբեր դաւանանքներուն երկայացուցիչներ էին, հարազատօրէն կ'ղագային հայ ժողովուրդին տառապանքը, հպարտանքով կը դիտէին պատկառազդու, հայրենապատգամ սեւ լեռները, եւ իրենց տաճարներէն ներս ի խորոց սրտի, «Տէր փրկեա՛, ազգս հայոց» կ'աղաղակէին... Մինչ լատին կրօնաւորը օտարաղբի էր, իր ծննդավայրէն այդ հեռաւոր վայրերը եկած էր լոկ շահի համար... Կ'ապրէր պալատանման վանքի մը մէջ, ունէր սպասաւորներ, պաճարներ, աղանձներու երամներ: Ան, ունէր առատ դրամ ու հաց եւ ժպտուն՝ ուրախ էր: Թուրքի եաթաղանէն, խմբութիւններէն զերծ, ուղած ատեն կրնար փակել իր վանքին դռները ու հեռանալ գիւղէն...

Լատին վանականը թէեւ յապաղած, բայց ճարպիկ էր: Զքաւորաց ստակ, մանուկներու եւ պատանիներու սըր-

բազան պատկերները բաշխեց, ինչ որ քահանան չէր ընել: Նամանաւանդ պատկերաբաշխութիւնը նորութիւն էր, եւ անոնց սիրահար փոքրիկները հոն կը փութային... Բայց եւ այնպէս, շատերուն, հայր Մանուէլին առասպելական դարձած մենաստանը անծանօթ մնաց: Անոնք, քանի հեղ փորձուեցան անկէ ներս մտնել, հոգեւոր պատկերներ ստանալ ու տեսնել եղեմանման պարտէզը, աղանիւները, շատըրուանը, բայց յիշելով անոր «ղեւային» ծիծաղը, աղբային արժանապատուութիւննին վերաւորուած զգացին եւ ամէն հեղ ներս չմտած յետ վերադարձան: Փոքրիկ հայրենասէրները, բնաղբաբար՝ կը խորհէին, թէ այդ եւրոպացին կը ծիծաղէր հայոց վրայ, կը ծաղրէր անոնց կրած անպատու խաչը... այլապէս ան, կը մտածէին, քահանային ու պատուելիին պէս լըջախոհ պիտի ըլլար...

Երբ լատին կրօնաւորը, գիւղ ոտք կոխեց, ժողովուրդը բաժնուեցաւ երեք յարանուանութեան:

Դրուագ մը այս առթիւ:

Գիւղը, երբ մահ տեղի ունենար, տէրտէրէն առաջ գիւղի լաճերը լուր կ'ունենային, դոյժը, տունէ-տուն կը հաղորդէին: Շինականները, «Աստուած ողորմի հոգւոյն» կ'ըսէին, մամիկները կը խաչակնքէին, այդ նշանով մահը իրենց տունէն կը վանէին, եւ ժամկոչի հարուածներուն տակ, զանգը՝ մեռելական իր մեղեդին կուլար, դողանջիւնները աղօթքի նման որպէս բարեխօսութիւն հոգելոյսին՝ երկինք կը բարձրանային...

Երբ մեռաւ համաղիւղացի Աստուրը, գիւղի տղաքը կատարեցին իրենց պարտականութիւնը... Բայց տնեցիները վրդովմունք ցոյց տուին, անոր հոգւոյն բարեմաղթութիւն չըրին, մամիկները անէծքի նման բաներ մը մուտացին, չխաչակնքեցին, լոկ ձեռքի նշաններով «քըշա՛, քըշա՛» ըսին, մահը հալածեցին: Զանգը չղօղանջեց, եւ քահանան չերեւցաւ... Ի՞նչ էր պատահած, Աստուրը առանց «մեղայի» էր մեռած: Գիւղացիք քէնոտած էին անոր հետ: Երէցը հիւսնդ էր: Ժամկոչը, ինչո՞ւ չէր հարուածեր հայոց յաւի-

տենական զանգը, հանգուցեալը հայ չէ՞ք... Գիւղի լաճերը սրբողած, եղածէն բան չհասկնալով, աննպատակ, հոս ու հոն կը վազվզէին... Անոնք երբ մեռելատուն հասան, խոր եղաւ իրենց զարմանքը երբ տեսան լատին վանականը, որ հանգուցեալը՝ դադադին մէջ կը լուսանկարէր: Բայց, ինչո՞ւ այս արարողութիւնը, երբ տէր-տէրը վախճանեալները չէր լուսանկարեր... Աստուրը, գիւղի դաւանափոխներէն, եւ առաջին մեռնողն էր եղած: Հայր Մանուէլ, լուսանկարի միջոցաւ պիտի աւետէր ողջ կաթողիկէ աշխարհին իր առաքելութեան բեղմնաւոր արդիւնքը:

Երկար չտեսնեց պատկերասիրութեան այս խանդավառութիւնը: Ան, փոխեց իր դոճծունէութեան ուղին, դպրոց բացաւ, տղայոց հայերէն սորվեցուց, հայ գիւղերը այցելեց, որբեր, հաւաքեց:

Լատին կրօնաւորը, այցելած վայրերուն մէջ իր ողջ աչքերով տեսաւ հայոց կրած զուլումը, եւ կրօնականէն աւելի մարդասիրութենէ մղուած, ընդվզեցաւ հոգին, դարձաւ խոհուն, սկսաւ հայոց պէս մտածել, հայկական հարցի ջատագովը հանդիսացաւ, հուսկ, ժողովուրդին համակրանքը չահեցաւ...

Սարսափի օրերուն, հայր Մանուէլ, հայոց նման տարագիր եղաւ, փրկեց իր որբերը՝ Երուսաղէմ տարաւ: Զինադադարէն վերջ նորէն գիւղ վերադարձաւ: Ան, բոլորովին հոգեփոխուած էր: Կիլիկիոյ անկախութիւնը անոր նշանաբանն էր, եւ իր այս հայանպաստ քաղաքական առաքելութեան համար, հայեր գուրգուրացին անոր վրայ, ազդային վեղարաւորի մը նման: Հետադային, Ատանայի մէջ հաւաքեց նորէն որբեր: Կիլիկիոյ պարպումին, ան, նախորդին նման փոխանակ Երուսաղէմ հաստատուելու, ուր էր եւ իրենց կեդրոնը, իր որբերուն հետ մնաց Իսկէնտէրուն — Ալեքսանտրէթ: Եւ հոգւով հայացած, լատին այս ծերունազարդ վեղարաւորը, վերադարձի կարօտը սրտին, ինչպաւ հայկական պատնէշին վրայ, հայոց սեւ լեռները երազելով:

Ա Ր Ա Ք Գ Ի Ի Ղ Ը

1915 թուականի աշունն է, եւ Անդրյորդանանի արաբական Սալթ անուն գիւղն ենք, այժմ Ամման մայրաքաղաքէն դէպի հարաւ-արեւմուտք, սահմանամերձ վերջին կայանը Պաղեստինի հետ, չորս բլուրներու վրայ թառած եւ անոնց կուշտերուն փռուած, ջրառատ, սլարտէղներով եւ այգիներով սլարուերուած, Անդրյորդանանի այգեստանն է։

Մահմետական ստուար տարրը, տղէտ, կաթողիկէ եւ լոռոքական, համայնքները, քանակով եւ որակով արդահատելի, յոյն օրթոտոքս նուիրապետութիւնն էր մշակութապէս գերիշխող, եւ պետական մեքենան այս հատուածին անմիջական ազդեցութեան ենթակայ էր։ Անոնց ներկայացուցիչները կը կրէին եւրոպական տարազ, եւ ! ունէին երկյարկանի, արդիական ճարտարապետութեամբ շէնքեր։ Բայց եւ այնպէս, քրիստոնեայ յարանուանութեանց իգական սեռը, հանրութեան կը ներկայանային դէմքերնին քողարկած, եւ անոնք յայտնի կ'ըլլային իրենց երկարածիգ եւ ուղղահայեաց քողերէն։ Մինչ, մահմետականուհիներունը, իրենց ճակտին վրայ կ'ըլլար կոտոշած եւ ցցուն։ Մահմետական աղքատ դասակարգը, դուրս կուգար երեսը բաց, հայոց պէս...

Գիւղին կեդրոնը, արանց եւ կանանց համար կան երկու աղբիւրներ եւ հանրային լողաբաններ։ Եւ հոն, կիներն ու աղջիկները ջուր կը կրէին թիթեղներով եւ կուժերով, իրենց գլուխը դրած։ Մահմետական զեղջիկուհիները, դէմքերնին սնդուրուած, իրենց գլխուն եւ ճակտին կը կրէին

մետաղեայ եւ արծաթեայ դարդադրամներ, եւ իրենց թեւերն ու ոտքերը ունէին ասպարանջաններ:

Գեղջուկ տաղը, երկու կրօնի տարբեր սեռերուն համար նոյնն էր:

Սալթի յունադաւան համայնքը, այն ատենները իր բոլոր ուշադրութիւնը կեդրոնացուց դաղթական հայութեան վրայ, եւ իրենց անմիջական միջամտութեամբ, բաղմաթիւ հայեր, չըջակայ աւաններէն Սալթ փոխադրուեցան, եւ դարձան հողածու եղբայրական ամէն խնամքի: Այս շարժումին մղիչ ոյժն էր. էլ Ապուրճապուր մեծահարուստ բաղմանդամ գերդաստանը:

Ինչո՞ւ սակայն այսքան զուրգուրանք դաղթական հայ բեկորներուն հանդէպ: Արդեօք ունէի՞ն դաղտնի հրահանգ յոյն կառավարութենէն կամ Նրուսադէմի յունաց պատրիարքէն: Եւ եթէ ոչ, այդ ջերմ հիւրասիրութիւնը կը բըլէր, լոկ քրիստոնէական զգացումներէ տարուած...

Նոր գիւղը, յունադաւանները, հայոց տրամադրեցին վանք մը, օժտուած, հսկայ բակով, պարտէզով, մատուռով եւ յարակից մի քանի սենեակներով, ուր ընակեցաւ Տէր Վարդան իր ընտանիքով միասին: Անոնք օգնեցին եւ նիւթապէս հայ քահանային: Տէրտէրը, հոս, հանգիստ էր: Ամէն կիրակի իր հաւատացեալները եկեղեցի կը փութային, եւ վախճանողները կը թաղուէին յունաց գերեզմանատունը: Սակայն, հայ գիւղէն, մինչեւ այս հեռաւոր ոստանը, Տէր Վարդան շատ զուլում տեսաւ, բիւր նախատինքներուն առարկայ դարձաւ, մօրուքը քանի հեղ փետտուեցաւ, ուսերուն, լախտի քանի հարուածներ իջան... զի, ան «պնդադուխ» էր, չէր մահմետականանար, եւ թոյլ չէր տար, որ իր հօտը մահմետականանայ: Ահա՛, այս բոլորը, ազդեցին անոր Ֆիդիքականին, եւ ատեն մը յետոյ, մարտիրոսի մահով վախճանեցաւ Տաւրոսներու քաջ քահանան... եւ յոյն վեղարաւորը պատշաճօրէն կատարեց թաղման արարողութիւնը: Հայ քահանային մարմինը ամփոփուեցաւ նոյն վանքին բակը:

Այնուհետեւ, ատեն մը եւս չարունակուեցաւ տիրող դրութիւնը: Եւ յոյն քահանայ մը կը մատակարարէր կրօնական սպասարկութիւնները: Սնկէ վերջ, հայերը, հեղ մը կ'երթային կաթողիկէ եկեղեցի, եւ հեղ մը բողոքական ժողովարանը: Եւ մերթ կը դժտուէին պատուելիին հետ, նորէն յոյներուն կը դիմէին... Այսպէս, քառասային տաղնապի ենթարկուեցաւ, ողբացեալ Տէր Վարդանի հօտը: «Առանց հովիւի ոչխարը դայլն է տարեր», ժողովրդային առածը, անգամ մը եւս իրականութիւն դարձաւ... Եկաւ ատեն մը սակայն, որ այս քաջըռտուքներէն ժողովուրդն ալ ձանձրացաւ, եւ ոչ մէկ յարանուանական եկեղեցի դնաց, մինչեւ որ հասաւ քեսապցի առիւծատիրոս քահանան:

Նոր Տէրտէրին ժամանումէն յետոյ, հայերը, նորէն հաշտուեցան յունաց հետ: Բայց, որովհետեւ յոյները, ատեն մը վերջ կը հանէին մեռնողներու աճիւնները, ու դերեղմանատան յարակից չէնքի մը մէջ կը կեդրոնացնէին ոսկրտիքը, հայերը չսիրեցին այս ձեւը, եւ բողոքականաց մեռելատունը թաղեցին իրենց ննջեցեալները: Այսպէս, դադթականները, հաշտուեցան յունաց եւ բողոքականաց հետ, եւ բոլորովին հեռացան կաթողիկէներէն:

Թէեւ յունաց եկեղեցի դնաց ժողովուրդը, բայց երբեք անոնց դպրոցը չյաճախեցին դադթականներու փոքրիկները: Անոնք, երեք տարի շարունակ, մեծցան վայրի տունկերու պէս... տգէտ, բայց հեռու արարանալու մտավախութենէ, հայ մեծցան: Եւ այս եղաւ շնորհիւ ժողովուրդի դեկավարներու հայրենասիրութեան եւ ազգասիրութեան:

Տարադիր լաճերը, թէեւ արաբական վարժարան չյաճախեցին, բայց արար մանուկներու հետ մտերմացան, անոնց լեզուն սորվեցան, եւ անոնց հետ երգեցին, սակայն չհամարձակեցան իրենց տուները մտցնել այդ լեզուն: Թէեւ արաբական երկնքի տակ անոնք հայ ապրեցան, բայց բընիկ մշակոյթի ցուքը ցուաց, անոնց հոգիներէն ներս: Արաբական դեղջուկ երգը, եւ պէտէվիական տաղը, իրենց անհատնում «Նալէյլի»ներով, եւ «Լու-լու»ներով, առինք-

նեցին, ու իրենց տարին, միջավայրին մէջ հասակ առնող մատղաշ սերունդը, եւ տարիներ չարունակ, այդ տաղերը որքան ալ անդարդ եւ միօրինակ, հարադատօրէն թրթռացին հայ մանուկներու շրթներուն վրայ, եւ տիրապետեցին անոնց հոգիներէն ներս: Եւ անոնք, հետագային, տարին իրենց հետ, այդ երկիրներէն, արաբական դրոշմ կրող ինչ մը... եւ անվերապահօրէն կը նշենք, թէ յետ սլաութեան հան, Ասորիեան Սաները, իրենց հոգւոյն խորքը, կը կրեն արաբական երկնքի թովչութիւնն ու հմայքը, եւ անոր հողին պաշտամունքը...

Երկար չտեւեց այս խաղաղ կենցաղը վտարանդի ժողովուրդին: Օր մը, հայ Սալթի երկնքէն, չարագուշակ բու մը, վայլալայելով, անցաւ ու գնաց... եւ յաջորդ օրն իսկ, Սալթեցի հայերը, զանգուածաբար մահմետականացան... Ի՞նչ էր պատահած մարտիրոս ժողովրդի այս բեկորին, որ Նազովրեցիի սիրոյն յաւիտենական Տաւրոսն ու Ամանոսն էր լքած, եւ Անդրյորդանանի անշուք բլուրներուն վրայ, այսքան տմարդօրէն իր խաչը կը փոխէր մահիկին հետ...

Թուրք կառավարութեան, կրօնափոխութիւն կամ ջարդ, պահանջին ընդառաջելով, դադթական հայութեան ղեկավարները, որդեգրած էին Վասակի քաղաքականութիւնը... Նախօրօք եղած դադտնի ժողովի մը մէջ, քննապցի Տէրտէրը պարտուած էր... իրմով, պարտուեցաւ եւ Նազովրեցին... Լքուած բոլորէն, մինակ, արտօսքը աչքերուն, հայոց լեռներու լուսաւորչանման քահանան, յաջորդ օրը, իր հօտին կրօնափոխութիւնը չտեսնելու համար, նոյն դիւշերն իսկ հեռացաւ Սալթէն...

Եւ արաբական երկնքի աստղերը, այն դիւշեր, լացին, հայ քահանային հետ...

Հայը մահմետականացաւ, բայց, իրականութեան մէջ, ան, մնաց քրիստոնեայ, եւ չգնաց երբեք մղկիթ: Հայը, չարունակեց ընդունիլ, դադտնի, յոյն քահանաներու այցելութիւնները, պսակի եւ մկրտութեան համար եւ թա-

դեց իր ննջեցեալները բողոքականաց գերեզմանատունը,
նոյն ձեւով...

Բարերախտաբար, այս դրութիւնը երկար չտեւեց:
Տարի մը վերջ, անդլիական բանակի, Սալթի գրաւումով,
հայեր, նորէն սլաւենական հաւատքը դարձան:

Եւ ահամայ կրօնի ուրացման քաղաքականութիւնը,
այդ չըջանի հայութիւնը, փրկեց թուրքիեաթաղանէն...



ՁԵՐՔԵՂ ԳԻՒՂԻ ՀԱՅ ՈՒՍՈՒՑԻՉԸ

Ամմանի եւ Սալթի (Անդրյորդանան) միջեւ, բարեբեր հովտին մէջ, բոյն է դրած Իսլայէ կոչուած Ձէրքէզ գիւղը։ Միայարկանի քարաշէն շէնքեր, չըջապատուած են պարտէզներով եւ կեանքը զուարթ կ'եռայ հոն... Ձէրքէզը մահմետական Արաբին ասպնջականութիւնն ու ասպետականութիւնը չունի։ Երեւութապէս դաժան է ան, եւ հլու կամակատարը Սուլթանին... Ան, իր նմաններուն հանդէպ — քրիստոնեայ թէ մահմետական, — գերադասութեան հովեր կը սնուցանէ, եւ ատելաւառ է իր հայեացքը։ Այս իսկ պատճառաւ, հայ դաղթականը բոյն չդրաւ հոն։ Տարադիրները ահուդողով եկան ու անցան այդ ոստանէն...

Այսուամենայնիւ, Ձէրքէզը իր կրօնակից թուրքէն աւելի ուսումնատենչ է. եւ իր այլադղի ու այլակրօն կրթական մշակները, ի դին ամէն զոհողութեանց կը հովանաւորէ եւ կը պաշտպանէ... Եւ յաւէտ երախտադիտական ոգի կը սնուցանէ անոնց հանդէպ...

Իսլայէի ուսուցիչը, վաղուց վախճանած, փակ էր դռպոցը։ Փոքրիկները օրն ի բուն փողոցները կը դեղբեթէին... Հսկառակ տաղնապի լըջութեան, պատերազմի հետեւանքով, Ձէրքէզ կեդրոնները չէին կրցած տաճկագէտ, ցեղակից ուսուցիչ մը դրկել հոն։

Երեկոյ է։ Գիւղապետը իր չէրքէզուհիին հետ սովորական քննական պտոյտէն վերադարձած, կը տանջուի իրենց ուսումնատենչի հոգին... Ուսուցիչը, հարկ էր ըլլար ցեղակից անհատ, որ համայնքի մանուկները չէրքէզական

դաստիարակութիւն ստանային եւ չէրքէզ մեծնային: Այր եւ կին դեղադարդ սեղանի մը շուրջ բոլորուած, լըջօրէն կը մտահոգուին սոյն հարցով...

Վանդակներու մէջ գեղգեղող պլպուլները եւ շատրուանի ջուրը խայտացող բոսոր ձկնիկները, չեն առինքներ չէրքէզ զոյգերը: Մինակ տիրող խորհրդաւորութիւնը կը վըրդովէն: Մերթ զինեալ սուրհանդակներ եւ դրանիկներ, որ պատգամներ կը բերեն եւ պատգամներ ու յանձնառութիւններ կը տանին:

Գիւղը, դադրած էր ճոնչիւնը սայլերու, եւ աշխատանքը դաշտերու: Երէց չէրքէզներ իրենց սալալաթը կ'ընեն, իսկ երկսեռ ջահիւներ, պարտէզներու մէջ, վարդենիներու հովանին, սէ՛ր կ'երգեն...

Զէրքէզ զոյգերը իրենց փառքը չարչրկող հարցը դեռ չեն կրցած լուծել...

Կամա՛ց կամա՛ց աստղերը երեւցան երկնակամարին վրայ:

Շատրուանին առնթեր, հսկայ բարտիին վրայ, կկու մը, երեք անգամ երգեց ու սուրաց... Այս պահուն, դրանիկները աւետեցին իրենց պետին, անծանօթի մը ներկայութիւնը...

Գիւղապետին հաւանութեան վրայ, անոր ներկայացաւ պարթեւ հասակով, նրբակազմ, սիրուն պէսերով, եւրոպական տարազ հագուած եւ Փէս մը գլխուն, հայ երիտասարդ մը: Ան Կիլիկիոյ Թ. գիւղին, Ք. անուն հայ ուսուցիչն էր...

Զէրքէզ զոյգերը, առանց իրենց դիրքը փոխելու, լսեցին հայ նախկին ուսուցչին եղբրական պատմութիւնը...

Գիւղին ուսուցիչ պէտք էր, եւ ան ինքնաբերաբար եկած ու հասած էր: Երբ աղջակից մտաւորական չկար, հայրը դերադաս էր թուրքէն... Այսպէս արտայայտուեցաւ ցեղապաշտ չէրքէզը, եւ այս յայտնութեան ի տես, անոնց դէմքերուն վրայ ուրախութեան ճառագայթներ արտացոլացին...

Եւ յաջորդ օրն իսկ, վերաբացուեցաւ Իսլայէի վարժա-
րանը, ուսուցչութեամբ հայազգի Ք.ին:

Հայ ուսուցիչը Ամմանէն գիւղ փոխադրել տուաւ իր
կինն ու զաւակները, եւ իր աշխատունակութեամբ, շու-
տով վայելեց բոլորին համակրանքն ու յարգանքը: Եւ ապ-
րեցաւ աներկիւղ ու ազատ: Ո՞վ կը համարձակէր չէրճէղ-
ներու ուսուցչին հանգիստը վրդովել...

Ուսուցիչը, աւանակի մը վրայ հեծած, երբեմն, Սալթ
կ'այցելէր: Հայերը յարգանքով կը դիմաւորէին զինքը:
Գիտունի դաս անցած, Ք.ն, շուտով կը շրջապատուէր հայ-
րենակարօտ գաղթականներէն, եւ կը պատասխանէր հե-
տաքրքիրներու հարցումներուն...

Ուսուցչին աւանակը, կը հոգային վառվռուն պատանի-
ներ: Էջը, իր հերթին, կը շտկուէր, ականջները կը տնկէր,
արագ կը շնչէր, տեսակ մը հովեր կ'առնէր, ատեն մը կը
յամառէր առջ երթալ, Ք.ին միջամտութիւնը հարկ կ'ըլ-
լար, կարծես ուսուցչի գրաստ ըլլալուն, ինքն ալ կ'անդրա-
դառնար... Գաղթական լաճերը աւանակը խնամելու հա-
մար իրարու հետ կը վիճէին, բռունցք-բռունցքի կուգա-
յին...

Ք.ն, Ժողովուրդին հետաքրքրութիւնը դահացնելէ ետք,
կը հիւրասիրուէր ջոջի մը բնակարանը եւ յաջորդ օրն իսկ
գիւղ կը վերադառնար, եւ կը յանձնուէր իր մտաւորական
աշխատանքին: Այսպէս, տարագիր հայ ուսուցիչը մտաւոր
պաշար կը ջամբէր չէրճէղ մանուկներուն...

Երբ այդ շրջանի հայութիւնը մահմետականացաւ, կը-
րօնափոխ եղաւ եւ հայ ուսուցիչը...

Օր մը, հայուհի մը, հարեւան գիւղացի թուրք երիտա-
սարդէ մը հալածուելով, այծեամի նման, սար ու ձոր անց-
նելով, եկաւ ու հասաւ Զէրճէղ գիւղը եւ ապաստանեցաւ
հայ ուսուցչին տունը: Սակայն, թուրքը ներկայանալով
չէրճէղապետին, յանուն օրէնքին, պահանջեց իսլամացած
հայուհին...:

Գիւղապետը որ աւելի մահմետական էր քան չէրճէղ,

ընդունեց անծանօթին առաջարկը եւ իր մօտն հրաւիրեց
գիւղին ուսուցիչը...

Հայ ուսուցիչը, արդէն բարեկամ չէր քէղներէն իմացած
էր սիրահար թուրքին ներկայութիւնը եւ դուշակած էր հա-
յուհիին տխուր վախճանը... Իսկոյն, երիտասարդ մտա-
ւորականին հոգւոյն վեհապետող թաքուն քրիստոնէութիւնը
տեղի տուաւ հեթանոս ցեղապաշտութեան... Եւ չյանձնե-
լու համար հայուհին վատի մը ճիրաններուն, վճռեց— ա-
մուսնանալ անոր հետ: Քանի որ ինքն ալ օրէնքով մահմե-
տական էր, ոչ ոք պիտի կրնար իր կամքին դէմ արտայայ-
տուիլ: Եւ այնպէս ալ եղաւ: Գիւղապետը դոհունակու-
թեամբ ընդունեց իր հայ ուսուցչին առաջարկը եւ գիւղէն
արտաքսեց թուրքը... Եւ Ք.ն, ցաւ ի սիրտ, մէկ յարկի
ներքեւ ունեցաւ զոյգ կողակիցներ...

Ուսուցչին նախորդ զարգացած կիներ հնադանդեցաւ
ամուսնոյն, հետեւեցաւ անոր ցուցմունքներուն, եւ հարա-
զատի մը պէս վարուեցաւ իր տարաբախտ քրոջ հետ, որ ե-
ղաւ, ե՛ւ կողակից իր ամուսնոյն... Երկու կիները եղան ի-
րարու նեցուկ եւ աշխատեցան դարձնել երջանիկ ալէտանջ
ուսուցիչը...

Երուսաղէմի յաւիտենական Ս. Յակոբ մենաստանը
Անդրյորդանանէն դէպի Պաղեստին ներխուժող դաղթակա-
նութեան կեդրոնն ու կայանը դարձաւ: Վանքը իր բիւրա-
ւոր սենեակները տրամադրեց ազգի խլեակներուն, եւ Սի-
ոնի վրայ հայկական հոյակապ սրբավայրը վերածուեցաւ
հայ գիւղի... Եւ որուն վարչական գործերը կը վարէր Գիւտ
Նպիսկոպոս...

Պաշտելի Ս. Յակոբ...

Հոն է եւ Զէրճէղ գիւղի նախկին ուսուցիչը, իր երկու
կիներով եւ զաւակներով միասին: Միակ, զոյգ կիներ
ունեցող հայ «մահմետականը»... Շատեր չեն գիտեր պատ-
մութիւնը եւ խեթիւ կը նային անոր: Մեծ վեղարաւորը
(Գիւտը) թէեւ կը լռէր, բայց կրօնական էր: Եւ կը խոր-
հէր թէ անոր ներկայութիւնը, տարբեր ոստաններէ ներ-

խուժող, եւ մենաստանը բնակութիւն հաստատող գաղթականութեան գայթակղութիւն պիտի պատճառէր...

Ք.ն, առաջին կարաւանով դրկուեցաւ Բորդ-Սայիտի վրանաքաղաքը: Հոս ատեն մը ապրեցաւ հանգիստ: Բայց երբ ժողովուրդը բազմացաւ, սկսան բողոքներ տեղալ նախկին ուսուցչին հասցէին.— Այդ թուրքը պէտք է հեռանայ վրանաքաղաքէն, եթէ ոչ... Անդդամ... Անհաւատ... ստահակ... Երկու հարձով նեխած... միւսլիման...

Լուտանքներու շարանը, երէցներէն փոխանցուեցաւ անհափազանքներուն: Եւ փողոցներու մէջ շրջապատուած փոքրիկ գոհհիկներէն, ծաղրուեցաւ նախկին ուսուցիչը...

Եւ եղած անարդանքները տեսլապաշտ տեսանողի մը պէս տարաւ ան...

Սակայն, անոր հոգւոյն խորքը, գոյութիւն ունէին երկու ահեղամարտներ, եւ կը փոթորկէին իր ողջ էութիւնը... Մին հայ քրիստոնէական, իսկ միւսը հայ հեթանոսական:

Առաջինը կը յիշեցնէր իրեն թէ, հայ քրիստոնեայ է: Եթէ երէկ, ներելի էր իր այդ վարմունքը, այսօր դատապարտելի, մահացու մեղանշում մը, դաւաճանութիւն էր նոր Ուխտի դէմ... Հետեւաբար կը յորդորէր լքել երկրորդ անպսակ կինը...

Իսկ երկրորդը, աւելի հզօր եւ արմենական, կը պատգամէր չհրաժարիլ իր պաշտելի հայուհիէն, որ իրեն հետ մէկ մարմին էր դարձած... Եւ որուն միութենէն բխտաւորուած էր երկու մանչերով... Եւ Ք.ն, իր տաղաւարին կից, անապատի աւաղուտքին վրայ նստած, վերջին տիկի-նէն ունեցած կորիւնները պինդ կուրծքին սեղմած, վճռեց ունենալ երկու կիներ...

Լուսնակ գիշեր մըն էր, աստղերը կը սիրաբանէին աւաղուտքին հետ, վրաններէն գեղջկական երգեր կը լսուէին, եւ որոնց կը խառնուէին Սուէզի ջրանցքէն չուող շոգենաւերու, եւ վրանաքաղաքի գիշերապահներուն սուլոցները... Իսկ նախկին ուսուցիչը, շրջապատուած ընտանիքի անդամներէն, անոնց հէքեաթ կը պատմէր...

Այս պահուն, համակրելի վեղարաւոր մը, կանգ կ'առնէր Ք.ի վրանին առջեւ: Կրօնաւորը, որբանոցին տեսուչ եւ վրանաքաղաքին փոխ առաջնորդ, Մամբրէ վրդ. Սիրունեանն էր... Յարգանօք ներս կը հիւրասիրուի եւ աջահամբոյրէն յետոյ, Ք.ի հրաւերին, կը հեռանան երկու տիկինները եւ առանձին կը մնան վեղարաւորն ու մտաւորականը: Անոնք, երկար կը խօսակցին իրարու հետ, նիւթ ունենալով երկրորդ կնոջ ապահարզանի հարցը...

Արմաշականը, քրիստոնէութենէն աւելի կը նշէ անոր, հեթանոս հայոց նահապետական բարոյականը եւ յաջորդ կենցաղը ցցուն օրինակներով: Արայ Գեղեցիկի եւ այլն, եւ կը դտնէ դատապարտելի իր ապօրէն ընթացքը նախնեաց ոգւոյն դէմ... Եւ շնորհիւ իր դիտութեան, հեղութեան եւ հայրենասիրութեան կուտայ երազուած, երբեմնի երջանիկ անդորըութիւնը, անոր ալէկոծ հոգւոյն...:

Եւ նախկին ուսուցիչը պարտուած, ծունկի կուգայ Արմաշականին առջեւ...:

Յաջորդ օրն իսկ, հայ նախկին ուսուցիչը, ապաշխարողի մը պէս, բայց պարտաճանաչողի մը դիտակցութեամբ, եւ ընկերակցութեամբ իր նախորդ տիկնոջ ու անոր զաւակներուն, հեռացաւ վրանաքաղաքէն... Մինչ, վերջին կիները, երկու զաւակներով միասին, մնաց հոն, Ժողովուրդին հետ, եւ յաւէտ ամուրի...:



ՈՐԲԵՐՈՒ ՎԵՂԱՐԱՒՈՐԸ

Կիւրեղ Հայր Սուրբը, այժմ Երուսաղէմի պատրիարք, ճանչցայ 1924-ին Երուսաղէմ, երբ դեռ նոր վեղարաւոր ձեռնադրուած էր: Ան, միջհասակ ու թիկնեղ, առատ մօրուքով, խիստ համակրելի եւ լուրջ անձնաւորութիւն մըն է, օժտուած ճշմարիտ վանականի մը բոլոր բարեմասնութիւններով: Եւ վեղարը, սուրբի մը երեւոյթը կուտայ անոր: Տեսուչ Ժառանգաւորացի, հայերէնի ուսուցիչ էր նաեւ Սէյմք-Չոքն անդլիական վարժարանի հայ սաներուն, եւ իբր միակ անդլիախօս վեղարաւոր, անխոնջ թարգմանն ու դործակատարն էր Վանքին:

Հայր Կիւրեղ կը սիրէր Ժողովուրդը, բայց աւելի կը սիրէր Ապրիլեան Սաները: Եւ անոնց հանդէպ տածած ջերմ ու հայրական սիրոյն համար կոչուած էր Որբերու Վեղարաւոր: Իր չնչին նիւթական խնայողութիւնը չքաւորներուն համար էր: Ենթակայի թշուառութիւնը հաստատելու համար ջոջէ մը եւ կամ այլ պաշտօնական հաստատութենէ մը յանձնարարականի հարկ չկար: Որբ մը կը ներկայանար անոր, կը պարզէր ուրիշ դժբախտ որբի մը, հիւանդի մը, դժբախտ կորսնցուցած կամ գողցուցած ուխտաւորի մը կացութիւնն ու պարագան, եւ Կիւրեղ Հայր Սուրբը, առաքելի մը դթութեամբ անոր ձեռքին մէջ կը դետեղէր ինչ որ կըրնար, պատուիրելով որ նորէն գայ... Իսկ իր յանձնարարականով ուխտաւորը կը խնամուէր եւ պակասը լրացնելով Դիւանը, ողջ ու առողջ իր տունը կը հասնէր:

Ս. Յակոբայ մենաստանը, Հայր Կիւրեղ միակ վեղա-

բաւորն էր որ կը վայելէր ժողովրդական բոլոր հատուածներու, եւ յարանուանութեանց անվերապահ յարգանքն ու գուրգուրանքը: Ան լուսաւորչական էր միայն եկեղեցւոյ մէջ, եւ դաւանական հարցերու ատեն: Անոնցմէ դուրս, բոլոր յարանուանականները անխտիր իր հարազատներն էին, եւ իր կարելին չէր խնայեր անոնց:

Դրուագ մը այս առթիւ:

Երուսաղէմի Հայ-կաթողիկէ, «ԴԵՀ»*) երիտասարդաց միութիւնը «Չարչըլը Արթին Աղան» ներկայացնելու համար կը վարձէ Սալէղեան լատին կրօնաւորաց արդիական սրահը: Թատերախաղի ներկայացումէն երեք օր առաջ վանահայրը իմանալով թէ խաղարկութեան մէջ սիրային բաժին կայ, անդրդուելիօրէն կը մերժէ սրահը հայոց տրամադրել:

Գերապայծառ, վարչութիւն իրար կ'անցնին... անօգուտ:

«ԴԵՀ»ի ատենապետը հեւ ի հեւ ձեմարան քովս եկաւ, պատմեց եղելութիւնը... Տոմսերը սպառած էին, խայտառակութիւն... Ի՞նչ պիտի ընէին: Եւ նկատելով, որ ծաղր ու ծանակ պիտի ըլլային հանրութեան առջեւ, յուզուած ասոր անոր հասցէին լուտանքներ կը տեղար:

Խտալական ձեմարանի տեսչութիւնը չկրցաւ միջամտել: Խորհեցայ թէ «ԴԵՀ»ը իր անել կացութենէն կրնար փրկել միայն Կիւրեղ Հայր Սուրբը, հետեւաբար առանց ժամավաճառ ըլլալու Ս. Յակոբ փութացինք: Յունիսի տօթ օր մըն էր: Հայր Սուրբը հազիւ ճաշած՝ կը հանդէսէր իր խուցը: Մեր յանկարծակի այցելութիւնը իրեն դարմանք չպատճառեց: Իւրայատուկ ժպիտով մը ընդունեց մեզ: Ներկայացուցի անծանօթը եւ պատմեցի եղելութիւնը: Հայր Սուրբը ժամացոյցին նայեցաւ. Ժառանգաւորացի դասերը սկը-

*) Երուսաղէմի Հայ-կաթողիկէ երիտասարդութիւնը «Դեհ» անունով միութիւն մը ունէր: Դեհը կրճատումն է «Դպրոց Եկեղեցիի համար» բառերուն: Դ. Գ.

սելու միայն կէս ժամ մնացած էր, եւ ինք պիտի դասախօսէր: Այնուամենայնիւ, տիպար կրօնաւորը, հապճեպ կապան հաղաւ ու վեղարը դրաւ եւ մեզի հետ միասին ներկայացաւ ու դիմեց քաղաքի հայոց Բարեսիրաց Միութեան ատենապետին, որ սիրով եւ ձրիաբար տրամադրեց միութեան սրահը կաթողիկէ-հայոց: Կաթողիկէ «ԴԵՀ»ին արժանապատուութիւնը միայն լուսաւորչական Կիւրեղ Հայր Սուրբը փրկեց...

Յանուն Ապրիլեան Սաներու, կը շնորհաւորենք Երուսաղէմի Հայոց Ս. Յակոբայ արժանընտիր նոր գահակալը, եւ կը մաղթենք Ն. Ամենապատուութեան արեւշատութիւն ու բեղմնաւոր գործունէութիւն:



ԾԵՐԱՆՈՑԻՆ ՄԷՁ

Սպանական հիւանդանոցի ինքնաշարժը կը սուրա՛յ
ճամբաներէն... Ո՞ւր կ'երթամ: Իթուսայնկոյի ծերանոցը:
Բայց չէ՞ որ, ես ծեր չեմ, հէ՛յ ջահիլ, այս աշխարհիս մէջ
անտէր եւ հիւա՞նդ ես, բախտիդ ձգուած ես, եւ ընկերու-
թեան մէջ խեւ ես, յիմար ես, եւ ծեր ես...

Ինքնաշարժը կը սուրա՛յ, մինչ ես դարգիծի մը վրայ
երկնցած՝ լուի շապիկ մը վրաս, միայնակ եմ անոր մէջ, եւ
հնչնութեան, դայլերու վոհմաններուն նման, սիրտս կը
կըծեն... ծերանո՞ց, անկարներու վերջին հանգրուանը,
դուցէ իմ ալ հուսկ կայանս... հէ՛յ վա՛խ, վառ յոյսերուս
եւ ոսկեղօծ երազներու խորտակում... անկարելի է որ
հաշտուիմ իրականութեան հետ, կը փորձեմ կանգնիլ ու
խոյս տալ, սակայն կ'անդրադառնամ թէ փշրուած է ողնա-
յարս... եւ սիոփուելու համար երկինքը կը դիտեմ: Բայց
ամպոտ է երկինքը, հովը կը սուլէ, մերձակայ աւաններու
շունները կը կաղկանձեն, եւ հողիս կը վրդովի... Իսկ ամ-
պերը, անդութ դեւեր, ցաւի սիրահարը, պերճադիճներ,
հրէշ-մարդեր, վրա՛ս, վրա՛ս կը խոյանան...

Ծերանոց եմ: Երկու հիւանդապահներ, դիւ Գ. սրահի
թիւ 10 անկողինը կը տանին, եւ ճամբան իրարու հետ կը
խօսին... Երէկ դիչեր մեռաւ ծերուկը... խեղճ տղայ, դեռ
երիտասարդ է...

Յողնաքեկ, կը հանգչիմ ողբացեալ ծերուկի անկողինն
վրայ, սակայն մտածութեան շարանը կը վրդովէ հողիս...
աղտոտ ծերուկի անկողինն մէջ... եւ անոր դաւաթով ու

դգալով... բայց չէ՞ որ, ծերուկը ինծի պէս մարդ էր, ի՞նչ փոյթս... բայց եւ այնպէս, մեռելի անկողնին մէջ ահաւոր սարսուռ մը զգացի, եւ դիմադրաւելու համար մարդկանց բնածին տաղնապը.— հայ եմ եւ «վտանդէն աւելի վտանգաւոր», — բացազանչեցի...

* * *

Առաւօտ է: Հիւանդապահուհիները, ծերանոց կոչուած այդ քաւարանին, պահապան հրեշտակները, հիւանդներուն կ'սպասարկեն, եւ անկարներու ու ծերերու օգնութեան կը փութան: Իմ հայ ըլլալս, անթելի պէս ամէն հիւանդապահուհի եւ հիւանդ իմացած էր: Եւ իսկոյն լուրը հասած էր Ա. սրահին մէջ դռնուող Ահմէտ անուն ծերունի եւ կոյր արարին, որ, յաջորդ օրն երեկոյին, փութացած էր զիս տեսնել... ծերուկի մը առաջնորդութեամբ Ահմէտը մօտեցաւ ինծի եւ արտասուաթոր աչքերով՝ զլուխս սեղմեց իր կուրծքին՝ որուն վրայ յանցաւորի նման.— բայց հայրենակից, ես հայ մըն եմ մըմնջեցի... Ահմէտը, նոյն խանդադատանքով, — զիտեմ զաւակս, զիտեմ — պատասխանեց, եւ հառաչելով նստեցաւ անպաճոյճ աթոռակին վրայ, որ պահակի մը պէս, ինծի կը հսկէր... սակայն, կարելի բա՞ն է, — կը խորհէի — որ մահմետական եւ հին սերունդին պատկանող մոլեռանդ արար մը, այսքան կարեկցի հայու մը վրայ, եւ չէի ուզեր հաւատալ աչքերուս, յամենայն դէպս, կը փոնուէի արարին գթութիւնը աստուածացնող իրաւանութեան առջեւ:

Ճակատադիրը, ցաւը եւ դժբախտութիւնը կը հաշտեցնեն, կ'եղբայրացնեն մարդիկ, — կ'ըսէր աներեւոյթ ձայն մը ինծի:

Եւ արարական գթութիւնը կը հալածէր զիս...

Երկար խօսեցանք Ահմէտին հետ, մերթ արարեղէն եւ մերթ սպաներէն... եւ արար հայրենակիցը ինծի պատմեց թէ, ինք, ինչպէս կուրացած էր... ան, կը պատմէր ու կուլար... ի դո՛ւր ջանացի պիտի ել զայն: Յուզուեցայ եւ ես:

Եւ վրէժի զայրոյթի իմ արցունքներս խառնեցի արաբի լա-
ցող արտօսներուն...

Այն դիշեր, երկար ատեն ես արթուն մնացի, եւ դիմա-
ցի լուսամուտէն, հեկեկացող ասուպները դիտեցի, որ կար-
ծեա, ակնարկներու վերջին հանգրուանին՝ ողբը կուլային
... եւ թաւալող ասուպներուն հետ, Ահմէտին եւ իմ դըժ-
բախտութիւնս ողբացի, իսկ աստղերուն հետ, արաբ աղ-
նիւ եւ մեծ ցեղին աստուածային գթութիւնը երգեցի եւ ա-
նոր ու թորդոմեան զարմին հզօր ապագան երազեցի եւ
փառաբանեցի...



Հ Ի Ի Ղ Ա Կ Ի Ս Մ Է Ձ

Հիւանդ, եմ, եւ ցաւե՛ր, նորէն կը տանջեն զիս: Եւ ես, կ'անիծեմ ճակատագիրս, ու կը խորհիմ լուռ դժբախտութեանս մասին...

— Հպարտ տղայ, ա՞յս սլիտի ըլլար քու ասպագան: Բայց — տեսլապաշտ եմ — կը պատասխանեմ: — Տեսլապաշտ առանց քրմական ծիրանիի...

— Լինժերա (Թափառական մուրացկան) ըլլալ աւելի լաւ չէ՞ր: — Չմտածել առօրեային մասին եւ առանց աշխատանքի մտահոգութեան, Թափառիլ ու ասլրիլ երջանիկ... սկսել եւ ամօրուք ձգած, չուն-կատուներու հետ եղբայրացած, շրջիլ, գիւղէ-գիւղ, քաղաքէ-քաղաք... չատը չփնտռել, քիչով դոհանալ, եւ «վաղուան մասին չմտածել», ասլրի՛լ վերջապէս տեսանողի մը պէս...

— Հէ՛յ, ըլլալ Լինժերաներու պէս, հեռանալ աշխարհէն, եւ ընակիլ Արժանթինայի հեռաւոր ու անծանօթ մէկ անկիւնը, եւ հողին հետ եղբայրացած, հողին երգը երգել...

Սաւայն, չուտով կը հիասթափիմ, եւ նորէն կը խորհիմ դժբախտութեանս մասին...

Այս պահուն, ներս կը մտնեն հիւղակէս չորս տիկիներ, երկնքէն իջած հուրիներ կարծես... եւ ես հարց կուտամ իրենց. — Դո՛ւք, բարի տիկիներ, ո՞վ էք, եւ ինչո՞ւ էք եկեր:

— Խաչուհիներ ենք, եւ եկած, մեղմացնելու ցաւերդ ու վիշտերդ...

— Խաչուհիներ՝, հայ գթութեան քոյրեր, ցաւի, տառապանքի ու վիշտի ընկերուհիներ...

Եւ մէկիկ-մէկիկ, չորս անպաճոյճ աթոռակներու վրայ նստան անոնք, ու խօսեցան ինծի հետ երկար...

Անոնցմէ երեքը, աղանիներ սիրուն, իսկ չորրորդը՝ սուգի հազուստներու մէջ փաթթուած, քրմապետուհիի էր նման:

Եւ գթոտ հայուհիները իմ հայրենիքիս, փայփայուն աստղերու պէս, լուսաւորեցին հիւղակս, ու վերադարձի խոստումներով, մեկնեցան նորէն...



ԽՈՂԵՐ ԵՒ ԶԱՅՐՈՅԹԻ ՇԻԹԵՐ

ԽՈՂԵՐ ԵՒ ԶԱՅՐՈՅԹԻ ՇԻԹԵՐ

Տէ՛ր, ի՞նչ էր յանցանքս, որ դիս անշարժութեան դատապարտեցիր: Տարիներ շարունակ քալելն ինչ է, ես չեմ գիտեր: Կը հայցեմ գեր հաւատքով, բայց դիս ոտքի չես հաներ: Սակայն, սիրոյ եւ հաւատքի կայծեր հողւոյս խորքն անչէջ են դեռ...

* * *

Անոնք որ չեն տեսած մայր հայրենիքը, եւ օտարութեան մէջ են ծնած ու մեծցած, եւ եթէ այնպիսիները կ'առաջնորդուին ապագային տարրերէ, անպայման, հայրենի ժառանգութիւնները եւ մեծ կտակը՝ որ ազատատենչ նախնիք կտակած են սերունդներուն՝ «Լքուած յիշատակ» կը յորջորջեն: Պատմական Հայաստանը մէկ է եւ իր մէջ կ'ընդգրկէ Արարատը, Տաւրոսն ու Ամանոսը: Եւ եթէ կը գըտնուին երիտասարդներ որ կ'ապրին իրենց վաշխառու հայրերու հրիտակելի լումաները երազելով, ինչո՞ւ վրիժառու երիտասարդութիւնը չապրի, ազատատենչ նախնիքներէն կտակ մ'նացած՝ մեծ Հայաստանի երազով: Վատերուն մինակ յատուկ է «Լքուած յիշատակ» յորջորջել, ցեղին սեփականութիւնը եղող արգարացի հողային պահանջները:

* * *

Հայաստանը հիմա, չէ որ սիրել պիտի սորվիմ. եւ պէտքութիւն չունիմ կաշաղակներու թելադրութեան: Սէրս՝

հայրենիքին հանդէպ սկսած է երբ հաղիւ Հինգ տարեկան էի, եւ երբ օր մը անմեղօրէն հարց տուի հօրս. — «Հայրի՛կ, հորիզոնին մէջ կորսուած բաներ մը կը տեսնեմ, դեւե՞ր են անոնք»: Որուն վրայ հայրս ինձ պատասխանեց. «Որդեա՛կ, մեր Սեւ լեռներն են անոնք, եւ մերինն է այս հողը, թուրքինը չէ, եւ մեր երկիրը մեծ է մե՛ծ»... Այն օրէն ի վեր ատեցի թուրքը եւ մեծցայ վրիժառու՝ հօրս կախարդիչ եւ ատելալառ խօսքերով:

* * *

Մա՛յր, դուն իմ պաշտելի պահապան հրեշտակս, սընարիս քով երէկ դիչեր հեկեկացիր ինծի համար... Մա՛յր, եկուր ինծի նորէն՝ որ թափած արցունքներդ այս դիչեր, աստղերու ես փոխեմ...

* * *

Կի՛ն, դուն հայուհի ես, ինծի համար ընդմիշտ դեղանի ես:

* * *

Անունդ ինչ է գունեղ ծաղիկ, որ կախուեր ես քու հըրաջ տունիէն, բիւր կոկոններ փունջ ես կազմեր, ու հոգւոյս կը բուրեմ...

Ծաղիկ գունեղ, չափրակներդ ձիւնաթոյր, կը պատգամեն անեղծութիւն... բոյր ունիս եղեմական, կ'առինքնէս հոգիս տիրականօրէն, քու անունդ է Անմահութիւն...

* * *

Խաչուհի, գթութեանդ մէջ կը տեսնեմ հոգւոյդ մեծութիւնը...

* * *

Արեւը Հարգանի, դո՛ւն, կորիւնը Շա՛ր, նորէն ես եմ որ, մահուան յաղթահարելով, հեթանոս ոյժիդ մարտունակութիւնը կ'ողեկոչեմ... Շաքէանման հայուհիներուդ դովքը կ'երգեմ, եւ անպատուած կոյսերուդ անլուր վրէ-

ժի իմ ուխտս կը վերանորոգեմ... եւ շանթերը ծաղրող իմ հուր քնարս, քու պէմուրազ հայդուկներուդ կը ձօնեմ...

* * *

Ամպէ հրուանդան մը հորիզոնին մէջ, զերթ պատնէշ իր դուռը ցցած՝ կ'երկարի ինչպէս լերկ ապառաժ անհունու-թեան մէջ: Ամպէս հրուանդանը, հորիզոնին մէջ կորսուած, ծովուն կոհակներուն հետ պար է բռնած...

Եւ ցայդալոյսի հուսկ շողերուն ներքեւ, ամպերը, հրեղէն ջահեր, կախուած են երկնակամարին վերեւ:

* * *

Ո՞վ ես դուն, որ ինծի կրակէ պատգամներ կ'արձակես յարաճունօրէն:

— Հայկա՛կ, թրքական անթիւ անհամար հարստու-թեանց, վայրագութեանց եւ կոտորածներու... ականատես՝ վիրաւոր դարեպն եմ ես:

* * *

Ո՞վ սուրբ մենութիւն, կը սիրեմ քեզի, մի՛ հեռանար ինձմէ, վասնդի քու խորհուրդներուդ մէջ կը դռնեմ միայն սփռիւնք:

* * *

Հայրենասէր է այն անհատը, որ կ'ամուսնանայ եւ դա-ւակներ կ'ունենայ: Իսկ հայրենիքին դէմ դաւաճան է ան, որ թէեւ կ'ամուսնանայ բայց կամաւորապէս չստեղծագոր-ծէր:

* * *

Կինը ընտանիքին հոտաւէտ վարդն է երբ, ան, հոգեւին նուիրուած է առտնին դործերուն, եւ իր դաւակներուն կըր-թութեան եւ անոնց բարօրութեան: Հակառակ պարագային կինը՝ ընտանիքին փուշն է, որ օր մը, ակամայ կը քանդէ, իր իսկ տաքուկ բոյնը:

* * *

Գաւաճան է ան, որ կը մեղանչէ ցեղին ձայնին...

* * *

Ընտանեկան առօրեայ կեանքին մէջ չատ հեղ՝ լռութիւնը, սրբութիւն է: Իսկ զաղափարներ արտայայտելու մէջ լռութիւնը՝ վատութիւն, եւ հոգեպէս մեռածներու յատուկ է: Գաղափարապաշտ հակադասակորդը՝ բարոյական մեծութիւն ունի, իսկ անոնք որ դուրի են անկէ, լոկ սողուններ են...

* * *

Պանդուխտ հայուհի, սիրտդ Եւայի, տաճար անհուն՝ սիրոյն հայրենիքի: Ամէն քայլափոխիդ, հոգիդ թեւածի, Նայիրեան սարերու՝ ամպամած կատարները ճախրի: Եւ ծով աչերդ, ծփուն ալեակներու նման, կայլակներ ժայթքի... Կորիւններդ հայրենապատգամ՝ քու շուրջդ կը խայտան, արեւին հետ՝ քեզի շողեր կը ղրկեն, լուսինին հետ՝ լոյս կը սփռեն, եւ աստղերուն հետ, քու մայրութիւնդ կը երգեն...

* * *

Նախկին մարտիկ մը տարագիր էր ան... նորէն պանդուխտ դարձաւ... Հայաստանի կարօտը սրտին, հիւանդանոցի մը մուրթ անկիւնը՝ մեռաւ իմ հայրենիքիս առիւծ տըղան: Իր կորիւնները շրջապատած էին ղինք: Նայեցաւ անոնց շեշտակի, մարտիկի պէս. եւ չնչեց վերջին պատգամը. — վրէժը ցեղին, դո՛ւք լուծեցէք: Եւ ծռեց կուրծքին վրայ, իր գանգրահեր գլուխը ու նիրհեց իր յաւիտենական քունը...

* * *

Հայրենի հիւղ, քու աւերակներուդ մէջ, երբեմնի երջանիկ անմեղութիւնս ես կ'որոնեմ: Իսկ քու փրատակներուդ տակ թաղնուած՝ մօրս աստուածային սէրը ես կը փնտռեմ...

Հայրենի հիւզ, մանկութեանս օրօրան, աւերակներդ խնկելի ատրուչան... բոցերուն մէջէն խարոյկին, լեզունները կրակին, կը հեգեն լալադին, հնչիւնները որ ես առաջին անգամ թոթովեցի՝ մօրս հետ հրճուագին...

* * *

Ամէն անգամ որ երկինքը կը դիտեմ, հոգւոյս անմահութիւնը ես կը մտաբերեմ: Իսկ քանի՜ հողին կը նայիմ, մահուան սարսուռը ես կ'ըմբոշխնեմ...

* * *

Ա՛խ, պուրակ մը ըլլար հիւղակիս մօտ, սոխակներ դեղդեղէին ամէն օր, բուրաստան մը անոր քով, եւ առուակ մը սիրուն, կարկաչելով օրն ի բուն, անցնէր խրճիթիս առջեւէն... եւ ես, մենութեանս մէջ, բնութեան անեղծ երզն երգէի...

Ա՛խ, հայ դիւզ մը ըլլար հիւղակիս մօտ, եւ ես, ներշնչուած ժողովուրդէն, անոր շինարար եւ ստեղծագործող խոյանքը երգէի...

Ա՛խ, խրճիթ-դպրոց մը ըլլար հիւղակիս քով, եւ ես, դիտելով հայկազունները, ցեղին անցեալը փառաբանէի, ներկայ վերելքը երգէի, եւ լուսաւոր աղաքան փոթորկէի...

Ա՛խ, մատուռ մը ըլլար հիւղակիս մօտ, եւ ես, Սայեաթ Նովայի պէս, խաչելութեան պատկերին առջեւ ծունկի եկած, Նազովրեցիին դիմութիւնը հայցէի...

* * *

Երազիս մէջ, Հայկական Պառնասի - Արագածի - եղեմագեղ բարձունքին վրայ կանգնած՝ Հայ Արուեստի Տաճարէն ներս մտայ... Տաճարին մէջ կը հսկէին քրմապետը, երկտասարդ քուրմի մը հետ միասին: Եւ նորընծայ քուրմեր, պաշտամունքի երգեր կ'երգէին... Երգեցի եւ ես փառաբանութեան տաղեր...

Քրմապետը հեղաճամբոյր, իսկ քուրմն իխտ էր: Եւ ես, դարձայ քրմապետին եւ հարց տուի անոր.— Քրմապետ, կ'ուղեմ ես գիտնալ իմ ապագան,— Կրնամ օր մը դառնալ ցախաւելի կոթ...

Քրմապետը ժպտեցաւ, իսկ քուրմը դարձաւ ցասկոտ, սաստեց զիս ու յարեց.— Տաճարն է այս նոր Արուեստի, Սրբութիւն Սրբոց, գուշակութիւններ սին, հոս, չեն ունենար տեղի, զի կը չփանայ անհատը ու կը գլորի վար անդունդը... Շարունակէ ճամբադ, դուն անվհատ, եւ ոչ թէ ցախաւելի կոթ, այլ կը դառնաս, օր մը, դուն, ցախաւել փշոտ...

* * *

Տաղանդ ես դուն, պուէտ սքանչելի: Թէ երանի, ես ոտքեր ունենայի, Մշակոյթի Տան, յաւիտենական բարապան դառնայի, հաւատաւոր ուխտաւորի մը նման, ճամբուդ վրայ, Նայիրի անթառամ վարդեր ցանէի, պատգամներդ ունկնդրէի, եւ ուժգին, քնարիս լարերը հնչեցնէի...

* * *

Մարդը, առանց կնոջ, արքայ մըն է հզօր: Իսկ ան, կնոջ հետ, իշխան մըն է, որուն կամքը շատ հեղ իրենը չէ...

* * *

Տկար է կինը, բայց Եհովան այնպիսի գեղեցկութեամբ է օժտած զայն... որ, հզօր արուին կը տիրապետէ... Օր մը, ես տեսայ, թէ ինչպէս վատ մը, իր վատշուէր էգին սիրոյն, քանդեց նահապետական տունը...

* * *

Արեւ տուէք ինծի, որ զիս ոգեւորող՝ հոգւոյս անշէջ կայծերէն, կայծեր տամ ձեզի:

* * *

Մտաւորականները ազգի մը ցեղային շէնքին սիւներն են, առանց որոնց, այն ազգային շէնքը, չի կրնար հաստատուն հիմեր ունենալ: Իսկ հայ իրականութեան մէջ, մտաւորականութիւնը, ցեղին հոգին է, եւ առանց որուն, ցեղը պիտի դադրէր գոյութիւն ունենալէ... հետեւաբար, ճշմարիտ հայ մտաւորական մը պատրաստելը, աշխարհ մը ստեղծելուն համադօր է...

* * *

Գարունն եկաւ, սիրուն պլպուլ, զուարթ դարուն, կեանքի դարուն, դայլայլիկներովդ զմայլուն, պիտի հըրճուիս, եւ վայելես ընութիւնն զուարթուն... Բայց ինչո՞ւ լուռ ես, պլպուլ սիրուն, ինծի նման թեւե՞ր չունիս դուն, վիշտե՞ր ունիս, ցաւե՞ր անհուն, վէրքե՞ր ունիս, ծալքերով բիւր-բիւր, որ դուն չես հիւսեր տաղեր... Հէ՛յ վախ, կոտրած են քու ալ թեւեր...

— Խօսէ եւ ըսէ ինծի վշտակից ընկեր, ձմրան ո՞ր դաժան օր, սառնամանիք դիչեր, ջախջախուեցան քու կեանքի թեւեր... — Պլպուլ ես դիտեմ, խլեցին եւ քու էդդ տարփակէդ, եւ մնացիր միայնակ, լքուած ու սղաւոր... դուն նման ես ինծի, պլպուլ վիրաւոր...

— Եկուր ինծի անթեւ պլպուլ, կեր տամ քեզի ափերուս մէջ, եղիր ինծի անբաժան ընկեր, վշտակից ընկեր, յոյզերուս ընկեր... Եկուր սիրեմ քեզի, պլպուլ թեւակոտոր, ազատ ճեմէ հիւղակիս, պարտէզիս մէջ եւ քեզի ու ինծի համար հիւսէ մեղանոյշ տաղեր... եւ փոթորկաշունչ իմ ջրնարով, բախտակից ընկեր, քու ալ մարմաջդ, ահաւոր վիշտերդ ու ծով ցաւերդ, ողբամ ես այսօր...

* * *

Մարի՛, չես գեղգեղեր այսօր, եւ մեղամաղձոտ, կտուցըդ թեւերուդ ներքեւ վարուժանիդ ետին կը հանդէս լուռ... Ձմեռ է, Մարի՛, ձմեռ՝, թագնուէ բոյնիդ մէջ տաքուկ, որ նոր կեանքով, նոր տաղերով, դարունն ողջունես դուն...

Ո՛վ իմ Հայաստան, աստեղազարդ երկինքդ, բերրի անդամատաններդ, ու բուրաստաններդ, բուրաստաններդ, ես կ'երազեմ:

Գու Կտրիճներդ արի, խիզախօրէն կը պայքարին, եւ հայուհիները առաքինի, միենուրեք ժիր՝ կ'աշխատին եւ իմ հայրենիքիս վերեւը ու հզօր ապագան կը կերտեն... Մենութեանս մէջ, հողիս վրէժ եւ պայքա՛ր կը փոթորկէ, եւ կը թեւածի ու կը սաւառնի, հո՛ն, ուր Հայաստանի երկսեռ ջահիլները, աստուածօրէն կը մարտնչին, եւ աշխատանքի երգը կ'երգեն...

* * *

Հէ՛յ աստղեր, տիեզերքը համայն քուն է մտեր... Արթուն ձեզի հետ կը հսկեմ այս դիշեր...

Խաւար է չորս դիս, խաւար հողիս... Կ'ուզեմ ճախրիլ, ձեզի հասնիլ, ձեզի հետ երգել, ձեզի հետ փայլիլ... Հոս դիս թեւակոտոր, ձեզի կ'երազէ ու կը հառաչէ...

Հէ՛յ աստղեր, սէրս կը տոչորէ ձեզ, կայծեր տուէք ինծի... Աստղե՛ր, սէրս ասուպ պիտի դարձնէ ձեզ, եթէ չտաք ինծի լուսեղէն թեւեր...

* * *

Եթէ սողուններ ուզեն դառնալ թեւաւոր անդղեր, ինչո՞ւ դասական մտաւորականներ, չկոչուին քէզ արծիւներ...

* * *

Հեթանոս կրակ, նորէն ինծի հետ ես դուն... Սաւայն, նիւթ ես եւ կը շիջիս... Միւրոյ յաւիտենական կրակ մը կայ, որ տաճար սրտիս մէջ կը մխա՛յ, եւ կը հրահրի ու կը բռնկի խարոյկի պէս:

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ

ՄԿՈՅԻՆ ԱՔԼՈՐՆԵՐԸ

Մկօն, Ք. դիւղացի, կորաքամակ, միականի, ճաղատ, չէկ պէխ ու մօրուքով, անձ մըն էր: Հինգ էշ եւ ձի մը, հայրենի տան հետ, միակ հօրենական ժառանգութիւնն էին: Տունը ցածլիկ, անփառունակ երդիքով, քովնտի ախոռն ու հաւնոցը, ուր կը հանդէսէին կենդանիները եւ աչքի լոյս աքլորները: Բակին մէջ կային սաղարթախիտ թթենիներ, որոնց հովանիին, պապերէն մնացած պաղպաղուկ ջրհորը, իր պարծանքն էր: Տօթ օրերուն, ժամանցի համար, մօտակայ եւ հեռաւոր թաղերէն, հոն, կը խմէին ջրհորի զովասուն ջուրէն:

Մկոյին մտահոգութիւնը, աղքատութենէն աւելի այլ ողբալի դժբախտութիւն մըն էր: Շուտ կը վախճանէին իր կիները: Չքաւորութենէն եւ միականութենէն աւելի, իր անշնորհքութեան համար, դիւղին այրիները եւ տունը մնացածները, չէին ուղեր անոր կնութեան երթալ... Ինչ կ'ընէր այս մարդը, որ իր կողակիցները այսքան շուտ կը վախճանէին: Աստուծմէ դատ ոչ ոք գիտէր: Գիւղացիք, Աստուծոյ մատը տեսնելով ատոր մէջ, իր պատուհասութեան համար, մասամբ կ'ատէին զինքը: Բայց, այս անցողական էր: Վերջապէս Մկօն ալ իրենց պէս մարդ, հայ եւ համագիւղացի էր, ինչո՞ւ չսիրել այդ դժբախտը... Երբ կողակիցները շուտ կը վախճանէին, ինչ յանցանք ունէր ան: Առաջին ատեւապառ քննադատութեան, կը յաջորդէր երկրորդ գթալից պաշտպանողականը: Եւ ասոր ի տես, Մկօն կը ժպտէր, գդակը կը հանէր, լուսնի պէս ճաղատը կը ցուցնէր, կը

քերէր, գլուխը կը ծածկէր, եւ ուրախ կը շաղակրատէր զեղջուկներուն հետ...

Երբ Մկոյին կինը վախճանէր, դիւղը իրար կ'անցնէր... վարպետ խնամխախօսներ, թաղէ-թաղ կ'իյնային, մարդ կը համողէին, դայն նորէն կը կարգէին... Սակայն, հինդերորդ անգամ, դիւղացիք ալ մերժեցին կին տալ անշնորհք Մկոյին...

Խնամխախօսները անճրկած, Նիւրբէթ հայ դիւղը դացին... հոն ալ ձախողեցան, զի, Մկոյին վատահամբաւը մինչեւ հոն հասեր էր... Տէրտէրին միջամտութիւնը հարկ եղաւ: Գիւղի քահանան, ինչպէս բարի վարուց վկայական տար Մկոյին, որ, մոռցած էր եկեղեցիի ճամբան: Մկոն, մինակ, պսակադրութեան ատեն կը տեսնէր քահանային երեսը: Քանի հեղ տէրտէրը, իր տունն էր այցելած, օրհնած, խրատած, բայց ասպարդիւն էին անցած... Քահանան ինչ ընէր...

Այս անգամին առջեւ, խնամխախօսները, կշտամբեցին Մկոն, եւ ըսին անոր. — Տօ', անամօթ, դուն ինչ կ'ընես, որ կիներդ այսքան շուտ կը մեռնին... մեր առաջին կիները դեռ կ'ապրին, իսկ դուն այս հինգերորդն է որ պիտի առնես, տէ նայինք, քեզի չեն ուղեր կին տալ, քահանայէն վկայական կ'ուղեն Նիւրբէթցիք, իսկ դուն, Աստուծոյ պաշտօնեային հետ ալ հաշտ չես: Անշնորհք, խելքդ գլուխդ թող դայ, քահանան տունդ բեր, ժամ դնա'...:

Մկոն, որ չէր կրնար առանց կնոջ ապրիլ, դիւղի քահանային հետ հաշտուեցաւ: Տէրտէրը, անոր գլուխը Աւետարան կարդաց... Մկոն, անկէ վերջ խելօքցաւ, շապիկ հագաւ, տիրացու եւ ժամկոց ալ դարձաւ... Հուսկ, Տէրտէրը միջնորդեց: Եւ Մկոն, հինգերորդ անգամ, նորէն ամուսնացաւ:

Մկոն, մեղկ էր, աշխատելէ չէր ախորժեր: Կինը, ջադացք կ'երթար, ալիւր կ'աղար, ձին եւ էջերը արօտաւայր կը տանէր ու կը բերէր, դաւակները կը խնամէր, եւ կերակուր կը պատրաստէր... Մինչ Մկոն, տունէն եկեղեցի, եւ

անկէ տուն, եւ իր աքլորներուն հետն էր: Աքլոր կը ծախէր ու աքլոր կը կռուեցնէր:

Գիւղի երիտասարդութիւնը դաշտն է: Ճակտի քրտինք, արդար վաստակ: Մինչ, Մկօն, իր ընտրադոյն զոյգ մը աքլորներով, գիւղի հրապարակն է: Հետաքրքիրներու բազմութիւն մը ներկայ է հոն, ամէն սեռէ եւ տարիքէ: Ճաղատը, դահուսակութեամբ շուրջը կը նայէր, գլուխը մեղմ կ'օրօրէր, կը քերէր, եւ Շահին ու Բազէ աքլորները թող կուտար...

Մկոյին, առաջին, տինի-տիք տիք, աղղանշանին, աքլորները կը սլափափափուէին: Յրկրորդ տինի-տիք-տիքին կ'սկսէր աքլորամարտը: Մկօն, աքլորներուն լեղուով ստէպ հրաման կ'արձակէր: Բացադանչութիւններ կ'ըլլային, եւ հէք թռչունները անխնայ զիրար կը հարուածէին ու կը բղքտէին...

Աքլորամարտ տեղի կ'ունենար Մկոյին տան առջին, թթենիներու շուքին, գիւղացիներու սովորական հաւաքոյթներու միջոցին: Այն ատեն, Մկօն, հանգիստականներէն կ'ստանար որոշ դումար մը...

Շուներու հաջոցը, խառնուած ձիու վրնջիւնին, էշերու զոռոցին, հաւերու կտկտանքին եւ աքաղաղներու կանչին, Մկոյին հաճելի ներդաշնակութիւն մը կը պատճառէին... եւ Մկօն, գիւղը, այսպէս կ'անցընէր իր օրերը...

Հովոցը, հարուստ թէ աղքատ, երեք ամիս կը հանգչէին, եւ բնութեան հրաշալիքը կը վայելէին... Աքլորամարտիկ Մկօն, այդ անգործ մարդոց հաճելի զբաղմունք կը հայթայթէր: Աքլոր կը կռուեցնէր, զանոնք կը զուարճացընէր, եւ տեղի կ'ունենար ամէն օր աքլորորսութիւն:

Հովոցին առընթեր հովիտը, կային իրարմէ հեռու երեք յաղթ սօսիներ: Անոնցմէ միոյն հովանիին, որսի ղէնքեր ձեռքերնին, ժամանցի սիրահարները կը հաւաքուէին: Մկօն, գիմացի բլուրը կը կապէր աքլոր մը: Ամէն ղէնք արձակող, կը վճարէր հինգ փարա, իսկ աքաղաղին տէր կը դառնար, զայն որսացողը, վճարելով միայն մէկ դահեկան:

Շատ հեղ, նշանառութեան անփորձ դեղջուկներ, երկար ատեն, չէին կրնար որսալ թռչունը: Եւ իրենց անճարակութեան համար, Մկօն, լիահագագ քրքիջ մըն է կը փրցնէր, որուն կը խառնուէին աքլորին թափահարումն ու ճուղցը...

Երեք ամսուայ ընթացքին, այսպէս կը հատնէին, միակնի Մկոյին բազմաթիւ աքլորները...

Մկօն, դիւրութեամբ աքլոր հայթայթելու եղանակը գտած էր: Գիւղը, դարնան, շերամի մետաքս կը հանէր, կծիկ-կծիկ կը փաթթէր հետն հովոց կը տանէր, եւ երբ, դիւղ վերադառնալու ատենը մօտենար, տասը էշերով, հինգը շինականներէն փոխ առած, շրջակայ թուրք աւանները կը շրջադայէր: Լեռնականները կը ճանչնային դայն իր արհեստով միասին... մետաքսի սիրահար թուրքեր, ամէն կծիկի փոխարէն կուտային անոր մէկ աքլոր: Երբոր կծիկի քչութեան համար դիտողութիւն կ'ըլլար իրեն, Մկօն կը նշէր, թէ այդ սուղ աւրանքը, Սթամպուլէն բերել տուած է... եւ միամիտները, երբ լսէին Սթամպուլի անունը ալ չէին առարկեր: Եւ թանկազին կծիկը, նշխարի պէս կը պահէին հագուստի ծրարներուն մէջ, եւ միայն, Մկոյին տարեկան այցելութեան մօտալուտ ատենը, փոքրիկ Ալիին կամ Մուսթաֆային դղակին եղերքը, անով կը հիւսէին...

Մկօն, էշերը աքաղաղներով բռնաւորած, հովոցէն ուրախ դիւղ կը վերադառնար: Ք. հայ դիւղի անճարակը, այսպէս կը խաբէր թուրք լեռնցիները...

Մկօն, դիւղը, թուխի միջոցաւ, կը բազմացնէր իր աքլորները: Եւ կուռադան, հաւերու ընկեր, ցեղ աքլոր ստանալու համար, շինականները, միականի Մկոյին կը դիմէին...

Եւ Մկօն, կ'ապրէր, շնորհիւ իր օրհնեալ աքլորներուն...



Փ Ի Ղ Ի Կ Ը

Փիղիկը, գիւղին պատուհասը, հինգամեայ էր երբ իրարու ետեւէն մեռան անոր հայրն ու մայրը: Եւ ան, ապաստանեցաւ իր հօրաքրոջ տունը: Տիկին Ագապին, սակաւախօս, խստաբարոյ, թիկնեղ եւ ակնաբոյժ էր: Ան իր դիտցած եղանակով դեղեր կը պատրաստէր, աչքեր կը բուժէր: Անոր տունը դեղարանի մը երեւոյթը կը կրէր: Ան կը ծխէր եւ ակնոց կը դործածէր, որոնք իր խիստ դէմքը աւելի խոժոռ կը դարձնէին: Գիւղը, քահանայ, ժամկոչ, ուսուցիչ, ջոջ, հողագործ եւ չքաւոր երբ աչքի ցաւ ունենային՝ ակնաբոյժ Ագապիին կը փութային: Անոր համբաւը հասած էր մինչեւ թուրք լեռնցիները, որոնք երբ աչքի ցաւով տառապէին, գիւղ կ'իջնէին, կ'ստանային դեղեր եւ փոխարէնը կը վճարէին հաւ, դառնուկ եւ այլն: Տիկին Ագապին, իր արուեստին շնորհիւ աղղեցիկ եւ մենաշնորհալ կին մըն էր դարձած: Անոր առջեւ բաց էին քահանային, ջոջին եւ հողագործին դռները: Անդերու եւ պարտէզներու երախայրիքը իրեն համար էին: Չաղացպանը, առաջին հերթին կ'աղար անոր ցորենը: Երէցին հետ կրօնական՝ հոգեւորնչ հարցերու շուրջ կը խօսէր, եւ ջոջերուն հետ այլեւայլ խնդիրներու մասին կարծիքներ կը փոխանակէր, շատ հեղ իր կարծիքները կ'ընդունուէին որպէս ճշմարտութիւն: Թէեւ անդեր չունէր, բայց հարուստ էր: Ոսկիի թաքուն կծիկներ ունէր, որոնց վրայ աչքերու լոյսին պէս կը գուրգուրար: Ան, գիշերները՝ քունէն առաջ, եւ առաւօտները, դանձարանը քանի մը հեղ աչքէ կ'անցընէր: Հարուստ,

բայց ստերջ էր: Քանի հեղ, միւռոն օրհնութեան ատեն, Սիսի մայրավանքը ուխտի էր դացած, ուրիշներէն չատ աւելի վճարելով միւռոնի սրբազան կաթսային կափարիչը ինքն էր վերցուցած, բացած, սրբակրօն կաթողիկոսներու երկնաշնորհ օրհնութիւնն էր ընդունած, որ, զաւակով մը բախտաւորուէր, բայց Աստուած իր աղաչանքը չէր լսած: Թեբահաւատ չէր եղած, ռեւէ մէկուն չարիք չէր ըրած: Մարդոց աչքերն էր բուժած, չքաւորներէն վարձատրութիւն չէր ստացած, իսկ ունեւորներէն ընդունած էր ինչ որ տւած էին: Բարեպաշտ էր: Կոչնակի առաջին կանչին ժամ կը փութար: Գործը խաչով կ'սկսէր եւ խաչով կը վերջացնէր... Այս եւ յարանման խոհերու շարանը իրար կը յաջորդէին, ապա, արցունքի երկու շիթեր անոր այտերը կը ցօղէին, հոսկ, անձնատուր կ'ըլլար ծխախոտին եւ անոր մէջ կը գտնէր միայն սփոփանք...

Փիղիկը, իր հօրաքրոջ տունը, սրպէս հոգեզաւակ մեծցաւ փարթամութեան մէջ: Քանի կը մեծնար այնքան կը չարանար: Տունը, փեսային կարեւորութիւն չէր ընծայեր, միայն կ'ակնածէր հօրաքոյրէն: Երբ դատողութիւնը աւելի պայծառացաւ, եւ հասկցաւ թէ հօրաքոյրը բժշկուհի էր, դիւղին պատուհասը դարձաւ: Հանդիպակաց վայրը, ուլիկներ եւ դառներ գետին կը տապալէր: Գիւղի ջոջերէն մին թափուր հիւղ մը ունէր, աշնան ցուրտ օրերուն փոքրիկ շինականները հոն կը հաւաքուէին ու կ'ըրօսնէին: Օր մը, երբ ջոջի տղան չկատարեց իր մէկ բաղձանքը, ելաւ ու հիւղը հրդեհեց: Եւ ակնթարթի մէջ ուղէշներէ կ'առուցուած հիւղը մոխրակոյտի վերածուեցաւ, եւ ջոջը ակնաբոյժին բողոքի եկաւ... Փիղիկը, դարնան արօտին վրայ տեսաւ էշ մը, առաւ դամ մը, վերցուց աւանակին ոտքերէն մին, եւ ճիշտ մէջտեղը դամեց դայն: Էշը կաղաց, վրայ հասաւ տէրը, փիղիկի ետեւէն վազեց, բժշկուհիին բողոքի եկաւ... Հօրաքրոջ յանդիմանութեան վրայ.— Հօրաքոյր, պայտեցի,— պատասխանեց... Փիղիկը, գետը լողանք ըրած երբ տուն կը վերադառնար, տեսաւ հորթ մը, վիզը կապուած ունէր պարան մը, փորձութեան ենթարկուեցաւ, անասու-

նին վրայ խոյացաւ, մինչ ան ահաբեկ, ջուրին մէջ հոս ու հոն վազվզեց, Փիղիկը ետեւէն թօնուտ, հեւհեւ յաջողեցաւ կորզել պարանը: Հօտաղը դայն հալածեց... Փիղիկը, դողութեան մտաւ ջաղացականին պարտէղը, աւրչտկեց... ջաղացականը վրայ հասաւ, դողցուած ապրանքին հետ դայն հօրաքրոջը տարաւ... Իսկ ուրիշ օր մը, երբ աղեղը ձեռքին, դրացի Թադոսին տունն էր եւ որուն տիկինը նստուկ՝ ոտքերը երկնցուցած, դուլպայ կը հիւսէր, Փիղիկ, ուղեց փորձել իր ճարտարութիւնը եւ կնոջ ոտքէն նշան առաւ: Նետը սլացաւ ու անոր ներքանը մխուեցաւ: Կինը ճչաց, Թադոս մոլեգնած՝ ներսէն դուրս վազեց, կողակիցը աղատեց, նետն ու աղեղը կոտրեց, Փիղիկը հարուածեց ու արտաքսեց... Փիղիկ, ահաբեկած անդերը խոյս տուաւ, ուր, մշակները ցորեանը կէս մը հնձած, գերանդիները մէկդի դրած կը հանդէսէին: Ան, զգուշութեամբ վերցուց գերանդիները, Թաքստոցի մը մէջ պահեց եւ ինքն ալ նօթի, մշակներուն մերձ ընկողմանեցաւ եւ քուն եղաւ: Հնձորնները արթնցան, գերանդիները չգտան: Ի՞նչ տեսնեն, Փիղիկը իրենց մօտ հանդարտ կը մրափէր: Արթնցուցին, սպառնացան, գերանդիները պահանջեցին: Փոթորկեցաւ Փիղիկ, — դո՞ղ եմ ես գոռաց: Անոնք, աղաչեցին Փիղիկին... եւ ան, Թաքնուած գերանդիները հանեց յանձնեց...

Փիղիկէն ձանձրացած էին գեղջուկները, եւ դիւղի պատուհասը անուանեցին դայն: Բայց աւելի ձանձրացած էր անոր ակնարոյթ հօրաքոյրը, որ իր սանին չարութեան համար, շատ բան էր կորսնցուցած համբաւէն: Ան, բողոքի եկողները անուշութեամբ կը ճամբէր, բարկացալով խոհար, բայց դարման մը չէր կրնար գտնել, եւ անճըրկած, մոռնալու համար իր հնհնուքները կը ծխէ՛ր ու կը ծխէ՛ր...

Պայտերու դողութիւնը, Փիղիկին հաճար ճակատադրական եղաւ: Օր մը թուրք լեռնական մը, իբր վարձատրութիւն ակնարոյթին տուաւ միամեայ քուռակ մը: Կենդանին կայտառ բայց ոտքերը պայտուած չէին: Փիղիկը,

խորհեցաւ պայտեր ճարել, պայտել անասունը. շուկայ դընաց, պայտար Մելիզնին խանութին առջեւ դեզերեցաւ: Ան, Փիղիկը պահապան կարգեց խանութին, եւ ինք ըստէ մը հեռացաւ: Մինչ ան, առիթէն օգտուելով, ապսպրուած երկու նոր պայտերը դողցաւ ու հեռացաւ եւ հօրաքրոջը ներկայանալով.— Գտայ ասոնք, ըսաւ... Պայտարը, կորսուած պայտերը դուր տեղ փնտռեց, Փիղիկը հարցումիորձելու համար ակնարոյթին տունը դնաց, հասաւ ճիշտ այն պահուն, երբ ան պայտերը կը զննէր...

Տէր Աշոտ, դիւղի քահանան, դէյթունցի էր: Հայ շինականներու բաղձանքին ընդառաջելով, կաթողիկոսը դիւղին դէյթունցի մը տէրտէր էր ձեռնադրած: Եւ ան, շնորհիւ իր համբաւին սանձահարեց հարեւան թուրք դիւղացիները որոնք կ'սպառնային հայու պատիւին ու ինչքին: Անոր ներկայութենէն ոստիկանութիւնը կ'ակնածէր, իսկ թուրք կառավարիչները յարգանքով կը վարուէին անոր հետ եւ անյասպաղ կը կատարէին իր խնդիրքը: Ահա, թէ ինչո՞ւ շինականները դէյթունցի քահանայ էին ուղած: Գիւղացիք, անոր բոցավառ դէմքին վրայ Զէյթունի յաղթական ճակատամարտները կը նշմարէին, իսկ երիցուհիի վարդակարմիր երեսներուն, Ուլնիոյ այգեստաններն ու ջերմուկները քանդակուած կը տեսնէին: Անոնց ներկայութիւնը, համակ խիզախութիւն կը ներշնչէր եւ մաքրամաքուր սէր կը բուրէր, եւ կրօնական արարողութեանց պահուն, եկեղեցին հաւատացեալներով լեցուն կ'ըլլար...

Օր մը երիցուհին աչքի հիւանդութեամբ վարակուեցաւ: Քահանան սկիզբը Աստուծոյ յանձնեց, բայց աղօթքով անոր աչքերը չբուժուեցան, աւելի վատթարացան եւ արտեւանունքները աչքերը պարտկեցին, եւ երէցը սկսաւ լըրջօրէն մտահոգուիլ: Եթէ երիցուհին կորսնցնէր իր աչքերու տեսողութիւնը, գիւղացիք «կոյր» պիտի անուանէին զայն: Այդ խաթ, խոշոր աչքերը, որ Զէյթունի երկինքին թովչութիւնն ունէին եւ սիրոյ, դթութեան եւ բարեպաշտութեան աղբիւր էին: Քահանան թէեւ պատարադի եւ օրհներգու-

թեան աղօթքներն ու մաղթանքները սրտառուչ կը կատարէր, բայց, մարդէր, մերթ ակամայ մտամոլոր տունը տառաչող երիցուհին կը յիշէր:

Սակայն յետ արարողութեանց, կ'անդադառնար իր այս թերութեանց եւ կը տրտմէր հոգին, եւ աղատելու համար այս փորձութիւններէն, որոշեց երիցուհին ակնաբոյժ Ագապին տանիլ:

Այն պահուն, երբ պայտար Մելգոնը կը դանդատէր ակնաբոյժ տիկնոջ, երէցն ու երիցուհին ներս մտան անոր սեմէն, եւ քահանան խնդրեց որ բուժէ իր կողակցին աչքերը: Մինչ այդ, տան մէկ անկիւնը, դիւահակ, կայնած էր Փիլիկը, որ երբ տէրտէրը տեսաւ դէմքը աւելի խոժոռեց... Սակայն հօրաքոյրը սաստեց.— Ծօ', անամօթ, տէրտէրին աջը չպահէ՞ս: Ան, ակամայ, կամարցուկ մը յառաջացաւ եւ երէցին աջը շրթներուն մօտեցուց: Եւ տէրտէրը.— Տղաս, Վարդավառ, բարի եւ խելօք եղիր յարեց: Ան, պէտքերը յարդարեց, դուրսը մեղմօրէն օրօրեց, դլանիկ մը ոլորեց, վառեց եւ պահ մը մտամոլոր հեռուն դնաց.— Այդ գիւղը պատուհասը ինքն էր մկրտած, օծած, կնքած ու օրհնած: Մկրտութեան աւագանը առաջին հեղ մտցնելուն, զայրացած, ճշած էր մանուկը, երկրորդին ջիղերն էր պրկած, իսկ երրորդին կէս մը ջուրը մտցնելէն վերջ, քահանան ուժասպառ վեր էր վերցուցած, աւելի ուժով աւագանը մտցնելու համար զայն, եւ Վարդավառ էր մկրտած... Սակայն, զգուշացիք զայն փրկիկ էին անուանած, եւ իրապէս ան փրկի ոյժ ունէր, դարձած էր աթղահակ... Ահա թէ ինչու Փիլիկը ընդդիմացաւ երէցին ձեռքն առնել, զէնուած էր անոր հետ, զի անասունի անուն էր տուած իրեն...

Քահանային յանդիման կը ծխէր եւ տիկին Ագապին, որ կռահեց երէցին հոգեկան տազնասը եւ խղելով տիրող լռութիւնը յարեց.— Տէրտէր, կը բուժեմ երիցուհին աչքերը միայն թէ, մասնանշելով Փիլիկը, այս պատուհասը հեռացուր դիւղէն: Սմէն օր, պատիւս ոտնակոխ կ'ըլլայ, օրհնութեանց կը յաջորդէ անէծք: Մահը աւելի նախընտրելի

է... Երէցը, դոհունակութեամբ մօրուքը շոյեց, մտածեց, եւ այն եղբայրացութեան յանդեցաւ, որ Փիղիկը ուսանելու համար Զէյթուն զրկուի, որուն պիտի ընկերանար ինք, եւ տեղւոյն վրայ պիտի կարգադրէր անոր խնդիրը, միայն թէ բուժուէին երիցուհիին աչքերը:

Օրը հեղ մը, գիշեր ատեն, որպէսզի շինականները չտեսնէին եւ խօսակցութեան նիւթ չդարձնէին, Փիղիկի առաջնորդութեամբ, ակնաբոյժին այցելեց երիցուհին: Ուղեւորութեան միջոցին, Փիղիկը չգայրացնելու համար, մկրտութեան անունով կը կոչէր զայն, հակառակ պարագային, կրնար անոր յամառութիւնը բռնել եւ երիցուհին, գիշերանց կէս ճամբան ձգել: Ան, Փիղիկին կը խօսէր երկինքի թագաւորութեան մասին, Աստուծոյ մը մասին. կ'ըսէր թէ մարդիկ պիտի մեռնէին ու հող դառնային, թէ բարիին հողին պիտի վայելէր, իսկ չարինը պիտի տանջուէր... Փիղիկ, իրազեկ իր պատուհասութեան, չէր ուզեր մեռնիլ ու դեհնէին դատապարտուիլ. եւ չուզեց որ երիցուհին անդենահանի մասին խօսի: Բայց, ամէն անգամ որ կը տեսնէր երիցուհին, ակամայ կը վերյիշէր անոր սրբազան խօսակցութիւնը, եւ սոսկում կ'ըզար ու կը ջանար բարի ըլլալ...

Բուժուեցան երիցուհիին աչքերը, եւ քահանան կատարեց իր խոստումը.— Փիղիկը Զէյթուն տարաւ եւ Կեդրոնականը արձանագրել տուաւ: Հոս, գիւղին պատուհասը տեսաւ պատկառազգեցիկ անձեր, որոնք իշխան տիտղոսը կը կրէին, եւ որոնց կ'ընկերանային զինեալ թիկնապահներ: Անոնք չունէին գիւղի ջոջերու սնապարծութիւնը եւ իրենց նմաններուն հետ սիրով կը վարուէին: Հոս, թուրք պետականութեան ազդեցութիւնը գոյ չէր: Հայ իշխանն էր, որ հայրօրէն կը կառավարէր իր ժողովուրդը: Հոս, եղբայրութեան ոգին կը թագաւորէր, ունեւորը կուտար չքաւորին չառնելու պայմանաւ, եւ աղատ էր Զէյթուն, աղա՛տ, աղա՛տ... Ան, սարերու լանջքերուն փռուած, տեսաւ Ուլնիոյ հայ գիւղերը, լսեց անթիւ ճակատամարտներու հերոսապատումը, առասպելական դէմքեր դարձած հայ իշխա-

նաց զովքը... եւ ունկնդրեց, Զէյթունցի մամիկին ձմրան գիշերներու հէքեաթը, որ արծիւներուն կը հրամայէ, ժայռերուն եւ ապառաժներու կեանք կուտայ, եւ պատանիներու հերոսի թեւեր... Փիղիկ սորվեցաւ թէ այդ երկիրը հայուն էր, եւ թէ տիրապետող թուրքերը եկւոր էին, եւ պէտք էր ազատազրեւ հայրենիքը թուրքերու լուծէն... Ան, Տաւրոսներու օդը շնչեց, Ուլնիոյ եղեմական ջուրէն ըմպեց, խելօքցաւ, իր մոլութիւնները մոռցաւ եւ թունդ ազգասէր դարձաւ...

Փիղիկ վեց տարի Զէյթուն մնալէն վերջ գիւղ վերադարձաւ: 18 դարուններ բոլորած, առլւծասիրտ երիտաւարդի մը հասակն ու կորովը ունէր: Գիւղացիք երբ դայն տեսան.— Տօ՛ Փիղիկ, ուր մնացիր, մենք քեզի մեռած ես կը կարծէինք,— դուն մարդ ես դարձեր, ըսին: Ան յիշեց իր հին օրերը եւ ժպտեցաւ...

Գիւղի լաճերը սովոր էին դետ երթալ եւ լողանք ընել: Հարեւան թուրք գիւղէն երբեմն հոն կուգային եւ թուրքեր՝ եւ երբ անոնք ժամանէին, հայ տղաքը լողանքը կիսատ ձգած, տեղերնին եկւորներուն թողլով կը հեռանային: Այս անբաղձալի նահանջը տեղի կ'ունենար վասնզի թուրքերը սելխաւոր երիտասարդներ կ'ըլլային:

Փիղիկ դիտէր այս, եւ արդէն փոքրիկուց կը տրտնջար հայոց այս կերպ նահանջին համար: Ան, երբ Զէյթունէն վերադարձաւ, հետը մետաղեայ փայլուն բան մըն ալ էր բերած, եւ դայն «դաշոյն» կ'անուանէր: Եւ գիւղացի լաճերուն հետ լողանքի դնաց: Թուրքերը վրայ հասան: Բացի Փիղիկէ, ընկերները դեռէն դուրս եկան եւ հագուեցան: Անոնք երբ տեսան թէ դեռ մէկը ջուրն էր, պոռացին.— Ծօ՛, քեաֆիր, չհեռանա՞ս...

— Քեաֆիրը դո՛ւք էք. ես չեմ հեռանար,— դուք հեռացէ՛ք,— որոտաց Փիղիկ: Թուրքերը կատղեցան: Այս ուրկէ եկած է մրմռացին եւ պատրաստուեցան բռնի արտաքսել հայորդին: Մինչ գիւղացի լաճերը վէճի արդիւնքը կ'սպա-

սէին՝ Փիղիկը, շտապ հաղաւ հազուստը, մերկացուց դաշոյնը, եւ խոյացաւ թուրքերուն վրայ, որոնք սարսափահար ու լեղապատառ եւ կիսամերկ փախա՞ն, փախա՞ն, կորան ու աներեւութացան ու ալ չերեւցան... Եւ հայորդիք, ազա՛տ, ազա՛տ լողցան...

Փիղիկը, Զէյթունի ջերմուկներուն մէջ էր մկրտուած, առիւծ էր դարձած... Ան, դադրեցաւ շինականները պատուհասելէն, եղաւ հերոսը գիւղին:



ԳԱԼՈՍԻՆ ՍԱԳԵՐԸ ԵՒ ՔԱԾԵՐԸ

Գալոս աղբարը, Հ. աւանէն, վարպետ կօշկակար էր։ Բայց լեռնցիները, տրեխին սիրահար, անոր, անկէ զատ դործ չէին ապսպրեր, եւ տրեխը երկար կը դիմանար։ Տարուէ-տարի, տրեխ չինելով, Գալոս, ի՞նչ պիտի շահէր։ Ան, հազիւ իր ընտանիքին ապրուստը կը հայթայթէր, եւ կ'աշխատէր անսուաղութենէ չմեռնելու համար...

Գալոսին կինը կը դանդատէր, եւ կը պաղատէր ամուսնոյն, որ հեռանան այս ամուլ լեռներէն, եւ երթան ու հաստատուին չէն ու բարգաւաճ դիւղ մը, ուր մարդիկ կօշիկ կը հագնին, եւ հոն, ապրին կուշտ փորով, երջանիկ...

Գալոս, թէեւ նօթի, չէր ուզեր հեռանալ իր սարերէն։ Այդ սեւ սեւ լեռները, որ շղթայաձեւ իրար կը յաջորդեն եւ հորիզոնին մէջ կը կորսուին, իր հոգւոյն կը վեհապետէին, անոր կենսունակութիւն եւ առուգութիւն կը ներշնչէին եւ կեանք ու աւելն կուտային... Գալոս, կը ճաչէր ինչ որ դտնէր, եւ իր կիսաքաղց ստամոքսը կը լեցնէր աղբիւրին ջուրով, եւ քուն կ'ըլլար կեռասենիներու շուքին... եւ երբ կինը աւելի կը տրտնջար, Գալոս կ'սպառնար թէ Սիս կ'երկինը աւելի կը տրտնջար, Գալոս կ'սպառնար թէ Սիս կ'երկինը աւելի կը տրտնջար, Գալոս կ'սպառնար թէ Սիս կ'երկինը աւելի կը տրտնջար... Թայ եւ կաթողիկոսէն ապահարգանի թուղթ կը պահանջէ... Բայց ասիկա չէր աղդեր կամապաշտ կնոջ վրայ, որ զայն «ծոյլ Գալոս» կ'անուանէր։ Այս նախատինքին վրայ, Գալոսին համբերութիւնը կը հատնէր, կը խոյանար կնոջ վրայ եւ լաւ տփոց մը տալով, կ'երթար ու կ'զբօսնուր լեռնցիներուն հետ... Կինը, հիւղին մէկ անկիւնը, կատուի պէս կը կծկուէր, եւ կարկամած, ինքնիրեն կը խորհրդածէր։

Անսուաղութիւն, մայրութիւն, ծեծ... ինչ փորձանքի ենթարկուած էր, երանի թէ չծնէր, կամ վաղուց վախճանէր եւ սէրը չճանչնար... եւ կ'անիծէր իր սեւ բախտը... բայց որո՞ւնն էր յանցանքը: Իր ողորմած հոգի ծնողքները զինք չէին ուղած կարգել Գալուսին հետ, մինչ ինք սպառնացեր էր անոր հետ սարերը խոյս տալ... յանցանքը իրենն էր, եւ հիմա պէտք էր համակերպել... Սակայն, ատեն մը վերջ, այս տաղակալի փոթորիկին կը յաջորդէր սիրոյ ալէկոծումը... եւ «ծոյլ» Գալուսը, իր աչքերուն արքայ կը դառնար... Հապա, տիւրօցը... է՛հ, մարդ է, իր կինը թէ կը սիրէ եւ թէ կը ծեծէ, կը մըմնջէր... եւ այսպէս Գալուս երջանիկ կեանք կը վարէր...

Օր մը, աւան եկաւ, հմայախօս մամիկ մը: Ան իր հետն ունէր սագեր էչերու վրայ բեռցած, եւ քածերու ջուրը մը: Հմայախօսը իշու մը վրայ հեծած՝ իր սագերով եւ քածերով կը ճամբորդէր լեռնէ-լեռ, մարդոց բախտը կը դուշակէր, հառաչելով, երկինք նայելով, քէն նստածները իրարու հետ կը հաշտեցնէր, հիւանդներուն վրայ աղօթելով կը բուժէր եւ Սեւ լերանց մարդարէի համբաւին տիրացած, ցերեկները կը ճամբորդէր եւ գիշերները հանդիպակաց վայրը կը հանդէ՛էր: Սագերը իրենց միօրինակ աւաչով, իսկ քածերը իրենց հաջոցներով լեռներու մամիկը կը դարձնէին երջանիկ, ու երազելով հին օրերը, իրր աղջիկ ու հարս էր... կը թաղուէր խոր քունի մէջ... եւ այսպէսով աւանէ աւան կը շրջէր:

Երբ հմայախօսի ներկայութիւնը իմացան Հ. աւանցիք, անկէ առաջին օգտուողը հանդիսացաւ Գալուսին կինը: Թէեւ իրմէ առաջ մի քանի դեղջիկահիներ աւելի ընդառաջելով անոր տուին իրենց հերթը... Հմայախօսը, աչքերը աջ ու ձախ դարձուց, երկինք նայեցաւ, հառաչեց... եւ ամուսնոյն ներկայութիւնը պահանջեց... Կինը վազեց Գալուսի փնտռեց, եւ գտաւ նիրհած, կեռասներին տակ... Գոգուելով, համբուրելով, դայն արթնցուց ու պատմեց... եւ երկուքը միասին հմայախօսին քով փութացին...

Հմայախօս մամիկը նորէն վեր վար նայեցաւ, հառա-
չեց, տեսակ մը անհեթեթ ձեւեր առաւ, որոնց ի տես, Գա-
լոս հաղիւ կարողացաւ խնդուքը զսպել... Եւ մամիկը, դար-
ձաւ եւ ըսաւ Գալոսին:

— Գալոս, լերան զաւակ, մի ըլլար թերահաւատ, առ
սա սագն ու քածը, հեռացիր այս աւանէն, եւ զնա ուրիշ
գիւղ եւ դուրգուրայ անոնց վրայ, աչքերուդ լոյսին պէս:
Սագի սերունդէն, դուն պիտի չուտես, քածի սերունդը պի-
տի չփճացնես: Մին՝ աղքատաց մատաղցու, միւսը՝ կարօտ-
եալներու պիտի տաս, իսկ մնացածները պիտի խնամես ու
կերակրես... Այն ատեն սեղանդ պիտի ըլլայ օրհնեալ, եւ
դուն հարստութեան մէջ պիտի լողաս... Իսկ եթէ ըսածներս
չկատարես, այս հիւղդ նորէն պիտի փնտռես...

Հմայախօսը, վարձատրուեցաւ զոյգ մը տրեխով, եւ
նոյն օրն իսկ, կինով եւ զաւակներով, սագով ու քածով,
Գալոս հեռացաւ իր լեռներէն, եւ հասաւ բարդաւաճ գիւղ
մը...

Գալոս սկիզբը չհամարձակեցաւ գիւղացիներուն խառ-
նուիլ եւ հաստատուեցաւ գետափը դանուող թափուր հիւ-
ղակը: Ան չըջեցաւ գիւղն ամբողջ, պոռալով հոս հոն. — Կօշ-
կակար եմ վարպետ... Ան իր ընտիր կօշիկներով շուտով
գրաւեց գիւղացիներու համակրանքը:

Երբ նոր գիւղ հասան, ատեն մը յետոյ, սագը թուխսի
նստաւ եւ քածը ծնաւ... Մին, երկու տասնեակ վառեակնե-
րով դուրս եկաւ, իսկ միւսը, ութը քոթոթներ լոյս աշխարհ
բերաւ... Սագերը խեր, քոթոթները աւեր, զի բոլորն ալ էգ
էին: Էգ լակոտ, ո՞վ պիտի ուղէր, գլխու փորձանք... Սա-
գերը բազմացան, չքաւորներու մատաղցու զոհուեցան, քա-
ծերը մայրեր դարձան եւ նորէն քածեր ծնան...

Այր ու կին հմայախօսին պատուէրը անտրտունջ կատա-
րեցին, սագերը եւ քածերը հողացին եւ հարստացան, շէն-
քեր շինել տուին, ոսկիներու մէջ լողացին... Շուններուն ալ
մասնաւոր տեղ մը շինել տուին...

Ծոյլ Գալոս հարստացաւ, աշխատասէր եւ խմաստուն

դարձաւ, ջոջերու կարգն անցաւ... Գիւղի քահանան առաջ անոր տունը կ'օրհնէր: Անոր հօտն ու նախիբը առաջ դետնէն կ'անցնէին եւ արօտաւայր կը հասնէին: Անոր դաւակներուն գիւղի էն գեղեցիկ աղջիկները կը սիրահարուէին, որ Գալոս ողորմած ջոջին հարս դառնային...

Սագերը տարուայ երեք եղանակներուն օրն ի բուն կը լողային դետը, պճնասէր տիկիներու նման, արեւու շողերուն ներքեւ կտուցներովնին հեղիկ, կը յարդարէին պատմուճաննին փետրաղարդ: Ոմանք, կը խայտային հեշտօրէն, մարդին վրայ գուարթ... իսկ ուրիշներ, կտուցնին թեւերուն ներքեւ, կկզած, իրար յեցած, հանգիստ կը մրափէին: Քուններնին անդորր, օրհնութեան աղօթք էր երկնասլաց... եւ Գալոսին սագերը գիրուկ տիկիներու նման օրօրելէն, նաղելիօրէն, տունէն դետ եւ անկէ տուն կը սուրային... Անոնք կ'ածէին, թուխս, կը նստէին, կը բաղմանային, կը գուգուէին եւ Գալոսի օրհնութիւն կը բերէին...

Մինչ քածերը բախտասլարդեւ բայց անէծք կը բերէին Գալոսին: Թէեւ զիւղացիք իրենց պէտք եղած քածերը կը տանէին, բայց ստուարադոյն մասը կը մնար իր մօտ: Անոնք մարդոց նման կը խառնուէին գեղջուկներուն, եւ հոս ու հոն կը շրջադայէին: Տուներ կը մտնէին եւ պարտէզներ ու այգիներ կը քանդէին... եւ օրհնութեան կը յաջորդէին նախաաինք եւ նդովքի տարափը.— Գալոսին քածերը, Գալոսին աղջիկները... Գալոսին փեսաները... Գալոսին քածերը, պարտէզս եւ այգիս աւրշտկեցին... Գալոս, տունդ քանդուի, օճախդ մարի...

Ձոջ բարեկամներ որ իրագեկ չէին գաղանիքին, կը նըձէին եւ կը յորդորէին անոր, որ իրեն անպատուութիւն էր սա եւ պէտք է փճացներ քածերը: Բայց որովհետեւ անոնք իր հարստութեան աղբիւրն էին, Ժպիտով մը կ'ընդունէր եւ՝ զած զխտղութիւնները...

Գալոսին կինը, աւելի կը ջղայնանար այս դրութեանէն: Իր բարեկամուհիները թէեւ բացայայտօրէն այդ մասին չէին արտայայտուեր, բայց խեթիւ կը նայէին անոր...

Տիկին Գալոս, կը խորհէր քանդել շուներու խշտեակը, բայց կը վերյիշէր հմայախօսին վճիռը եւ ամուսնոյն յորդորը...

Զատկուայ կիրակին, ճակատագրական եղաւ այս զոյգին համար: Երբ այր եւ կին, եկեղեցիէն տուն կը վերադառնային, դիւղացի տղաքը ամբոխի ներկայութեան պոռացին անոնց ետեւէն. — Քածերու հայր, քածերու մայր...

Գալոս, տեսնողի մը պէս տարաւ եղած նախատինքը եւ լռեց: Տիկինը, թէեւ լռեց, բայց հարստութենէ եւ անարգանքէ աւելի դերադասեց լեռներու չքաւոր եւ անշուք ու պատուաւոր կենցաղը եւ տրեխ շինող Գալոսին տփոցը... եւ գիշեր մը, առանց լուր տալու Գալոսին, անձամբ կրակ տուաւ շնատանը եւ ականատես եղաւ քածերու հրկիզումին...

Շուներու յարատեւ հաջոցներէն, աղէկտուր կաղկանձիւններէն, արթնցան դիւղացիք, բայց արդէն քանդուած էր քածերու տունը եւ մոխրացած էին իրենց քոթոթներով միասին:

Յաջորդ օր Գալոս խոր վիշտով իրազեկ եղաւ տխուր եղելութեան: Հառաչեց, ողբաց, բայց անօգուտ... իրար ետեւէ կործանեցան Գալոսին շէնքերը: Աղուէսները յափըտակեցին սաղերը: Հօտն ու նախիրը, տարափոխիկ հիւանդութեամբ փճացան: Հօւնձքը չորցաւ եւ վերջապէս կորսընցուց ինչ որ ունէր, իր բարեկամ ջոջերը լքեցին զինքը...

Հրկիզուող քածերը երկնքի զայրոյթը հրաւիրած էին Գալոսին վրայ... եւ Գալոս սնանկացած, արհամարհուած ու ընկճուած, իր հին աւանին ճամբան բռնեց... եւ քարաժայռի իր խարխլած հիւղին մէջ, շրջապատուած գրգլած հազուստ հագած զաւակներէ եւ թոռներէ, ապրեցաւ տըրտուժ ու տխուր...

Գալոս լուռ, ենթարկուեցաւ ճակատագրին, տրեխ չինեց եւ տրեխ ծախեց... Կինը տփեց եւ կինը սիրեց...

Ա Ն Ճ Ա Ր Ա Կ Ը

Աւօն, եղբայրներուն կրտսերագոյնը, քոսոտ, հաստափոր ու խաղամուլ, մեծցաւ ծոյլ Մարգարենց նահապետական տան փարթամութեան մէջ, եւ դարձաւ անճարակ: Առաւօտուն կանուխ երբ մշակները դաշտ կը փութային, ինք խոր քունի մէջ կը խռկար, եւ դուրս կուգար ննջասենեակէն այն ատեն միայն, երբ մշակը արտը հերկած ուրախ ու զուարթ տուն կը վերադառնար... Ան, տան բարակին հետ գետ ու անտառ կ'երթար, լողանք կ'ընէր, շունին հետ կը մրցէր, ձուկ, թռչուն կ'որսար, ծառերուն կը շուլուէր, բոյներ կը քանդէր, ծագեր կը մեռցնէր, մողէզներ կը բռնէր ու կը չարչարէր եւ նապաստակներու ետեւէն կը վազվզէր... եւ ճաշի ատեն միայն տուն կը վերադառնար: Անյազ ստամոքսի տէր՝ անվերջ կ'ուտէր, յադենալ չէր գիտեր: Ծաշսեղան առաջ կը նստէր, ու վերջը կ'ելլէր: Ծաշէն դուրս, կը մտնէր կ'ուտէր, կ'ելլէր կ'ուտէր: «Կուշտ եմ» ըսողներուն վրայ կը ծիծաղէր... Իր սաները գետը կը տանէր ու կը բերէր: Ծամբան իր հիւանդութեան միջրոպները անոնց կը փոխանցէր որ իրեն նման քոսոտ դառնային:

Հունձքի ատեն մշակ եղբայրներուն կ'օժանդակէր: Ծեճեկեալ ցորենը էշերուն բեռցած տուն կը բերէր: Տան ճամբուն վրայ կը դտնուէր նսարաւաճառ խանութը: 'Հոն, երկու պարկ ցորեն կ'իջեցնէր, փոխարէն մերթ ընդ մերթ չամիչ, ընկոյզ եւ պիստակ կը գնէր... Խոզակի հունձքի ատեն երէց եղբայրը Սադօն, արտին ձմերուկները հողին մէջ կը թաղէր որ խոզակ հաւաքող գեղջկուհիները չուտեն: Ա-

ւօն, որ կը կատարէր հսկիչի պաշտօն, եղբօրը հեռանալէն յետոյ կ'սկսէր կիներուն հետ շաղակրատել, որուն կը յաջորդէր Մարգարենց դերձաստանի գովաբանութիւնը... Հոսկ, ամրան արեւին տակ տոչորուող դեղձկուհիներուն կը խօսէր «իւր» վարպետութեան վրայ.— թէ ինչպէս թաղած էր արտին ձմերուկները... Աւօն կը փառատուէր... որմէ չփափած կ'երթար կը հանդէս մերձակայ ծառերու հովանին: Խորամանկ դեղձուկները առիթէն օգտուելով կը հանէին թաղուած ձմերուկները եւ կը դովանային...

Օր մը, երբ դիւղէն կ'անցնէին թուրք լեռնականներ, Աւօն փորձուեցաւ աւանակներէն մին ծախել անոնց: Սակայն վրայ հասաւ Սազօն... որ լաւ տիրոջ մը տուաւ անոր եւ խորհրդածեց.— Ինչ փորձանք հանդիպած էր իրենց գլխուն: Վռնտե՞ն: Աւելի վատ: Պահե՞ն: Գող ու անճարակ: Երանի թէ Աստուած հողին առնէր սա անշնորհքէն: Միայն, այսպէս ազատում կար Մարգարենց տան...

Եղբայրները Աւօն աշխատանքի լծելու համար անոր արտ մը սերմնցու տուին, որ մշակէ ու դորժունեայ դառնայ մոլորթիւնները մոռնայ: Ի՞նչ փորձանք: Առտուն կանուխ, աքաղաղներու կանչին, դուրս գալ տաքուկ անկողինէն, դաշտ երթալ, արտ հերկել ու սերմնցու ցանել: Խորհեցաւ թէ ազատում չկար, պէտք էր համակերպէր... Աւօն, գլուխը, վիզը փաթթած, իշու մը վրայ հեծած, առջեւը ջուխտ մը եղծղած լուծն ու սամիքը, արօրն ու խոփը շալկած, մուտաւրով դաշտ գնաց, արտ հերկեց, սերմնցու ցանեց: Աշխատանքի ատեն խելքն ու միտքը ձուկերու, թռչուններու, մողէղներու եւ նասպաստակներու վրայ էր... «Հօ՛—հրօ՛—լէ՛» չէր կանչեր: Երգին ու դգուանքին վրայ եղները որոճաւով, մերթ խորունկ շնչելով, բնազդաբար եւ դանդաղ կը յառաջանային, արտին մէկ ծայրամասէն միւսը կ'երթային ու կուգային... Սերմնցուին կէսը ինկաւ աղօսներուն մէջ, կէսը դուրս, եւ անհողօրէն անցաւ գլանով... Հատ ու հատ, հոս ու հոն ցորենի ցողուններ երեւցան եւ վտիտ հասկեր դարձան: Արտը իր բախտին ձգուեցաւ, խճաքարեր լեցուեցան եւ սէգեր պարուրեցին: Եւ անճարակին արտը դարձաւ ամուլ... Գիւ-

ղացիք զայն կոչեցին Անճարակի Արա, եւ Աւօն դարձաւ ծաղր ու ծանակ...

Աւօն իր արժանապատուութիւնը վերաւորուած զգաց, տուն աղճուկով եկաւ ու աղճուկով գնաց... մինչեւ որ ծերունի մայրը միջամտեց.— Աղաչեց որդիներուն որ ազատ ձգեն Աւօն: Եւ ան ազատ, նորէն իր ունակութեանց մոլին դարձաւ...

Մարգարենց Աւօն երիտասարդ դարձաւ, աղբիւր գնաց, ուր գեղջկուհիներ կ'երթային ջուր բերելու իրենց կուժերով ու սափորներով: Հաղարումէկ սիրաբանութիւններ... Գեղջկուհիներէն ոմանք կը ժպտին, ոմանք ամօթէն կը շիկնին, իսկ ուրիշներ կը զայրանան... Գիւղացիք ատեն մը լռեցին, ապա, Սաղոյին բողոքի եկան, սպառնացան... Սաղօն լաւ տփոց մը տուաւ, մայրը.— մեռաւ Աւօն, ըսելով օգնութեան հասաւ: Եւ միակ դարման ասոր որոչեցին Աւօն կարգել: Բայց ո՞վ աղջիկ կուտար չուներու ընկեր, նապաստակներու ետեւէն վազվզող, բոյներ քանդող անճարակ Աւոյին: Ան, թէեւ անճարակ եւ ծոյլ, բայց բախտը բանուկ էր, Մարգարենց համբաւաւոր տոհմին կը պատկանէր: Հացը առատ, տաքուկ թոնիր, զովասուն հովոց... Գիւղը, փեսային վարճն ու բարձր այնքան կարեւորութիւն չունէր: Մեծ դերդաստանի հարս կոչուիլ պատիւ էր: Եւ Աւօն ամուսնացուցին: Անոր կինը գեղեցիկ էր եւ սիրեց զայն: Կնոջ սէրը կատուի պէս գինք տանը՝ կապեց: Հոգաց միայն արջառները եւ տարին հեղ մը դաշտերէն տուն էջերով ցորեն փոխադրեց: Ցորեն գողցաւ ու ցորեն ծախեց եւ իր հարսին աղուո՞ր, աղուո՞ր բաներ գնեց, դադանի կերցուց որ գիրուկ ըլլայ, աւելի «գեղեցիկ» դառնայ...

Կիրակի օրերը ժամ կ'երթային: Կինը կը քալէր առջեւէն ինք ոստիկանի մը պէս կուգար ետեւէն: Վայ եթէ աջ ու ձախ նայէր... Կողակիցը կը մնար վերնատունը մինչեւ որ աւարտէր պատարագը: Աւօն, ժամանակէն առաջ, դուրս կուգար եկեղեցիէն եւ ջրայնոտ կնոջը կ'սպասէր:

Գիւղացիք գիտէին այս բոլորը եւ բոլորի խօսակցութեան նիւթն էր:— Անճարակ եւ ծոյլ է Աւօն միայն գործի մէջ կը

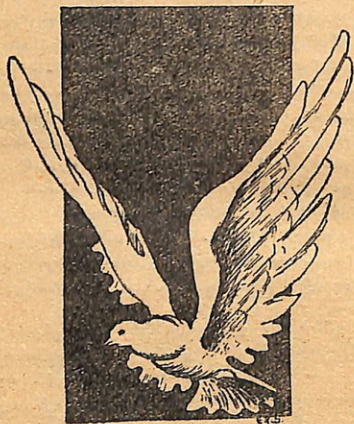
ըսէին. բայց — վարպետ է սիրոյ մէջ, կը քրթմնջէին... Սա-
կայն, Աւոյի ականջը չէր լսեր: Ան, փարթամութեան մէջ ե-
ղաւ երջանիկ՝ բայց զաւակ չունեցաւ, մնաց ստերջ: Քանդը-
ւած բոյներու, խողխողուած ձաղերու մայրերը անիծեր էին
զինք...

Օր մը, Աւօն ծանրապէս հիւանդացաւ: Գեղանի հարսը
նստած սնարին քով, մղկտաց ու լացաւ: Աւօն զգաց թէ պիտի
մեռնէր: Անդենականի յաւիտենական փառքը եւ գեհնի
տանջանքը զինք չէին հետաքրքրեր: Անոր միակ հոգը կ'ըն-
էր: Եթէ ինք վախճանէր, ատեն մը վերջ նա պիտի դառ-
նար ուրիշի կին... պիտի մոռցուէին Մարգարենց գերդաս-
տանը եւ իր յիշատակը: Եթէ զաւակ ունենար գուցէ կինը կը
մնար այրի... Քանդուած բոյներ... Սոսկումով խփեց աչ-
քերը երբ պարզուեցաւ երեւակայութեան առջեւ սրտաճմլիկ
տեսարանը թռչուններու երամին, որոնք, աւերակ բոյներնին
կ'ողբային եւ խողխողուած ձաղերնին կը փնտռէին... Ա-
ւօն, իր անդոհին մասին կնոջը բան չըսաւ: Ան երբ մահա-
մերձ դարձաւ, քահանան անոր տունը եկաւ: Օրհնեց ու ափո-
փեց: Աւօն խոստովանեցաւ եւ հաղորդուեցաւ, ապա, ար-
տասուլաթոր աչքերով քահանային ըսաւ. — Տէրտէր, պատ-
րաստ է հոգիս, բայց կ'ընս... կ'ընս... Վախճամ թէ... նո-
րէն... ա... մուս... նա... նայ... Աստուծոյ պաշտօնեան նո-
րէն խրատեց ու մխիթարեց Աւօն... եւ երիցատուն գնաց:

Հիւանդին սենեակը շինականներով լեցուեցաւ: Կինը
նստած կը հեծկտար: Աւօն ճիզ մը ըրաւ դարձաւ հեկեկացող
կնոջ եւ աղաչեց որ իր մահուընէ ետք նորէն չամուսնանայ,
յարգէ իր յիշատակը եւ մնայ յաւիտենական այրի... Կինը
չիկնած ուխտեց... Աւօն ուշակորոյս դարձաւ, շարունակ իր
պաղատանքը կրկնեց... Կ'երդնում կ'ըսէր, ստէպ խեղճ կի-
նը, եւ աւելի ամօթէն քան թէ վիշտէն քրտինքով ցօղուե-
ցաւ... Ասոր ի տես, ներկաներէն ոմանք գլուխնին կը
երերցնէին, ոմանք կը ծիծաղէին, իսկ ուրիշներ բարձրա-
ձայն չխնդալու համար ակռանին կը խածնէին, չրթունքնին
կը պրկէին...

Երկար տեւեց Աւոյին հողեւարքը: Եւ զգայազիրի Մ-
ւօն, Մի... ա... մուս... նա... նար... Մի... ա... մուս...
նա... նար ըսելով կնոջը, հողին աւանդեց...

Մարդարենց Աւօն, գիւղին անճարակը, ծոյլ աչխատան-
քի եւ վարպետ սիրոյ մէջ՝ մեռաւ իր կինը երազելով...



ԵՐԶԱՆԻԿ ՀՈՎԻԻԸ

Առաջելոց Գողթն, գիւղէն դուրս եւ անկէ ծործորով մը բաժնուած, բլուրի վրայ, ջրաղացին յանդիման, իր պապերէն հրիտակուած ունէր հիւղ մը, թղենիներու պարտէզ մը եւ ջորի մը: Ան թղենին կը մշակէր, թուղ կը վաճառէր, թիթեղներու մէջ թուղի պահածոյ անուշեղէն կը պատրաստէր եւ իր ընտանիքին ապրուստը կը հայթայթէր:

Գիւղը հողագործ ըլլալ պատուաւոր մարդու դործ էր: Առեւտուրը կնիկի դրաղում, իսկ դռնէ-դուռ թուղ եւ այլ միւրք վաճառելը նուաւտացուցիչ՝ տեսակ մը մուրացկանութիւն կը նկատուէր: Այս էր պատճառը որ գիւղի առեւտուրը եկուոր հայոց ձեռքն էր:

Գողթին տիկինը, պարկեշտ ու բանիմաց, կը տեսնէր այս խտրողական ոգին, մշակի կողակցին սնափառութիւնը եւ կը նզովէր իր բախտը: Ինչո՞ւ դասակարգային այս դանաղանութիւնը համադիւղացւոց մէջ: Հապա մշակի կնոջ անբարտաւանութիւնը... Անոնք ալ իրեն նման կին էին... նոյնիսկ շատերը մարմնային գեղեցկութեամբ իրմէ աւելի ստորադաս, բայց բախտերնին ժպտուն, անդեր ունեցող հողագործի կին էին դարձեր: Ան իր նորածին Կարօն կ'ուզէր մշակ դարձնել: Գիւղ կ'երթար, ջոջերու երկանք կը դարձնէր, ցորեն կ'աղար, ձաւար կը պատրաստէր, ցորեն կ'ենէր, կը չորցնէր, կը ճմլէր, եղինձու եւ հերիսացու կը փէր, կը չորցնէր, կը ճմլէր, եղինձու եւ հերիսացու կը պատրաստէր, լումայ կը խնայէր որ հող դնէր, Կարօն հողագործ դարձնէր... Այսպէս, հոգեհատորը շալակը առած վաղորդայնին գիւղ կ'երթար եւ իրիկնամուտին միայն հիւղ

կը վերադառնար... Մինչ այդ, համադիւղացիներու խնայանքին, անասլարծ գեղջկուհիներու հանապազօրեայ ամբարտաւանութեան ականատես, ընդվզեցաւ իր հողին եւ անոր փափկասուն մարմինը հիւծեցաւ եւ դարուն կեանքին, վախճանեցաւ Գոգոյին կողակիցը, որը ձգելով երկամեայ Կարօն:

Երբ կողակիցը մեռաւ, Գոգօն մտատանջուեցաւ, հեղեացաւ, պարտէզը իր բախտին ձգուեցաւ: Թուզերը հասունցան, թռչնոց ճարակ դարձան, դետին ինկան չորցան... Եւ Գոգօն, դիւղացիներու ողորմութեամբ ապրեցաւ... Մանուկը մեծցաւ ուռճացաւ հօրը հողածութեան ներքեւ, փոքրիկ շինականներու հետ յարաբերութիւն չունեցաւ: Հօրմէն, տան շունէն ու կատուէն դատ հիւղին մէջ այլ արարած չտեսաւ: Միայն, Ծննդեան եւ Զատիկուայ տօներուն հայրը զինքը կեկեղեցի տարաւ ու բերաւ: Եւ այդ երանելի մենութեան մէջ Կարօն մեծցաւ երջանիկ: Անոր մանուկ հոգիին համար աշխարհ գիւղն էր, բնակիչները՝ հայ շինականները եւ Աստուածն էր: Եւ թէ մարդիկ միասեռ էին, եւ ինք, հօրը նման պիտի ունենար մօրուք ու պեխեր...

Երբ Կարօն եօթը տարեկան եղաւ, հայրը զայն Սիսի մայրավանքը տարաւ որ արեղայ դառնայ: Մենաստանը, հայկական ճարտարապետութեամբ, բարձրաւանդակի մը վրայ թառած, թիկունքը Լեւոնի բերդին տուած, հայոց երբեմնի փառքին ականատես, հայ արքաներու հին ոստանը, գիւղերն ու անդառառները կը դիտէ, հողիները կ'առնէ, սրտերը կը յուզէ... Եւ անկէ ներս վանականներ կ'աղօթեն ու կ'երկնեն, ցեղին փառունակ անցեալը կը վերջիշեն ու կ'ողբկոչեն եւ անոնց պատարագի միջոցին աղաղակած «Տո՛ւր ազգիս ազատութիւնը» կ'ընդվզէր հողինները, դոռ կ'արձագանգէր եւ կ'երթար ու զարնուելով հնամենի բերդի ապառաժներուն կը փշրուէր:

Հոս, հեռու անասլախի աշխարհէն, Կարօն կրտսեր ժառանգաւորաց դասուն, մեծցաւ, աստուածային չնորհաց մէջ, եւ իր հրեշտակային անմեղութեամբ արժանի հանդիսացաւ կոչուելու «Վանքին Սուրբը» տիտղոսին: Ան,

կը խորհէր թէ վանականներուն նման ինքն ալ պիտի ունենար սլարեպօտ, փակեղ եւ կնդուղ, պահպանիչ պիտի ըսէր, պատարապէր ու քարոզէր, եւ կը հրճուէր իր հոգին...

Օր մը, գիւղին հովիւը մեռաւ: Գիւղին հովիւ պէտք էր: Գողօն թեկնածու դարձաւ: Բնութեան ծոցը, անասուններու հետ: Հեշտ գործ, առատ կաթ, բայց ինքը մեղկ, խորհեցաւ թէ առանձին մէկ մարդու գործ չէր, օղնական հարկ էր: Յիշեց իր Կարօն: Ինչո՞ւ պիտի դառնար արեղայ: Ինչո՞ւ Առաքելինց օճախը պիտի չիջանէր: Թող տղաս աշխարհական ըլլայ, հարս ու զաւակներ ունենայ, գիւղի հօտաղ դառնայ: Այսպէս խորհրդածեց Գողօն, եւ մտամոլոր դնաց հեռուն.— Կարօն հովիւ, երիտասարդ, ամուսնացած, երեսաներու տէր, ինք արդէն ծերուկ, թոռներուն կը ժպտի եւ անոնց հետ կը կատակէ... Եւ Գողօն առանց ժամափաճառ ըլլալու հեծաւ ջորին, Սիսի ճամբան բռնեց, մայրավանք հասաւ, վանահօր ներկայացաւ, հանեց դտակը, աջը համբուրեց եւ ըսաւ. «Հայր Սուրբ, չեմ ուզեր որ տղաս արեղայ դառնայ, օճախը չիջանի... Թող չըլլայ հովիւ հողիներու, դառնայ հօտաղ անասուններու... «ցաւազար» եմ Հայր Սուրբ, հացի կարօտ, ձեռքերդ պաղնեմ, տո՛ւր տըղաս, որ հետս տանիմ»: Տրտմեցաւ վանահօր հոգին, եւ իր ճառ խրատականը արդիւնք չունեցաւ...

Իրիկնամուտ էր: Հայր ու որդի համբուրեցին Աբրահայի քարը: Աբրահայ յուզուած պատուիրեց Գողօնին որ հսկէ զաւակին բարոյականին, չխաթարուի անոր անեղծ հոգին եւ դեղին ոսկի մը տուաւ Կարոյի պէտքերուն համար: Գողօն երդուինցաւ: Անոնք ծունկի եկած ընդունեցին մեծաւորին օրհնութիւնը, դուրս եկան քաղաքէն, գիւղ ուղղուեցան եւ մինչեւ իրենց հիւղ ժամանումը իրարու հետ խօսք չփոխանակեցին: Խօսուն էր Կարօն: Կը մտաբերէր մայրավանքը, վանականները, ժառանգաւոր հոգեդրայրները, սրբակեաց կեանքը եւ կը տրտմէր հոգին: Ինչո՞ւ վանահայրը առանց ունէ գլխադարձութեան յանձնած էր զինք հօրը: Ինք ինչո՞ւ չէր բողոքած: Այդ անպաճոյճ հաղուած մարդը, իր հայրն էր: Ինքը, զեռ անչափահաս, հետեւաբար, ան իր

տէրն ու տիրականն էր: Յորդորակէն դատ ի՞նչ կրնար ընել ալեգարդ Սբբա Հայրը: Ոչինչ: Կարօն ջորիին վրայ, հայրը ետեւէն՝ ցուպ մը ձեռքին, քէնոտածներու նման խաւարին ընդմէջէն քալեցին լուռ, եւ հասան իրենց խարխլած հիւղը: Շունն ու կատուն զիրենք դիմաւորեցին: Կեղտոտ լապտերը լուսաւորեց հիւղը: Տնակին մէկ անկիւնը կը հանդէպէր Կարոյին փայտեայ օրօրոցը: Կարօն, տեսաւ զայն եւ փղձկեցաւ: Մօր սիրով օծուն, այդ անբարբառ յիշատակը զինք զիւղը կապեց, հօրը օգնական հօտաղ դարձաւ, սըրինդ նուազել սորվեցաւ եւ կամա՛րց-կամա՛րց, իր մենաստանը մոռցաւ...

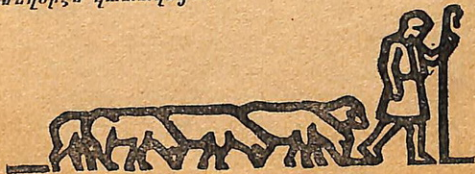
Կարօն հինդ տարի գեղջուկներուն հետ յարաբերութիւն չունեցաւ, օգնեց հօրը: Սակայն, հայրը տարուէ-տարի տկարացաւ, ցաւազար եւ պաշտօնը կատարելու անկարող դարձաւ: Հուսկ Կարօն յաջորդեց իրեն ու գիւղի հովիւը եղաւ: Ան տասնընօթը տարեկան ուժեղ պատանի էր: Երեսներուն վրայ աղուամազեր էին բուսած: Գիւղ մտաւ, տուները այցելեց եզն ու կովը, այծն ու մաքին, խոյն ու նոխազը, հորթն ու դառնուկը հաւաքեց: Տեսաւ պատմութեան հապած, կուրծքերնին ուռած, արձակ վարսերով եւ անմօրուս՝ փափկասուն տարբեր անձեր եւ ներքին յոյգերու անգուսպ պոռթկում մը ունեցաւ... Բայց մտաբերեց իր երբեմնի մենաստանը, եղաւ սրբակեաց եւ սրինգը շրթներուն նախիրն ու խաշնը արօտավայր ու գետ տարաւ, հանդիստի հրաւիրեց, եւ վերջալոյսին գիւղ առաջնորդեց: Այսպէս, ապրեցաւ չորս տարի երջանիկ...

Կարօն քսան եւ մէկ դարուններ ըտլորած, առնական գեղեցկութեան տիպար մըն էր: Անասունները հաւաքելու ատեն արբունքի հասած չարաճճի գեղջիկներն զիրալիր կը խօսակցէին եւ կերպով մը անոր կը հպէին, հօտաղը զգլխել կ'ուղէին... Եւ ան, կը հմայէր ու կը հմայուէր... Հովիւի սիրով չարչարողներու մէջ կը հաշուէին նոյնիսկ ջոջի աղջիկներ: Բայց չէ՞ որ Կարօն անդեր չունէր եւ օրուայ հացի կարօտ հօտաղ էր: Սակայն, առնական գեղեցկութեամբ օժտուած գրոց-բրոց էր: Եկեղեցւոյ շարականները

դոց դիտէր: Գիւղի երէցին չափ դիտուն էր: Ք. Ջոշի աղ-
ջիկը հօտաղին սիրահարուեցաւ... Եւ ան, սրինգը չըթնե-
րուն սէ՛ր, սէ՛ր երգեց...

Գոռօն իբր իր աշխատութեան վարձք գիւղացիներէն
ստացաւ կովեր, այծեր ու մաքրներ եւ անոնք տարիներու
ընթացքին բազմացան: Անոնց համար կառուցուած էր դոմ
մը եւ մակաղ մը: Ձաւկին բացակայութեան ատեն հորթերը,
ուլիկներն ու դառները անոր ժամանցի առիթ կը դառնային:
Յուպի մը յեցած կը դիտէր անոնց խոպալը եւ կը հրճուէր,
ապա, կը տրամէր, ու գլխահակ կը խորհրդածէր. ինքը ծեր
ու ցաւաղար, Կարօն ջահիլ եւ միշտ արօտաւայր, պէտք էր
կին մը որ առտնին դործերով դրաղէր, ամէն ինչ կարգ ու
կանոնի դնէր: Բայց, գիւղը յարմար հարսնուներ չկային
... Հոս, լայն շունչ մը քաշեց, հառաչեց, եւ համրիչը ձեռ-
քին հորիզոնները դիտեց: Ան չէր դիտեր թէ Ք. Ջոշին աղ-
ջիկը Կարոյի սիրոյն խենթն էր դարձեր...

Մոռցուած հիւղը չէնցաւ, պալատ դարձաւ: Ք. Ջոշը
իր տիկնոջ հետ ստէպ ցաւաղար Գոռօյին այցելութիւն տը-
ւաւ: Տիկինը անոր կերակուր պատրաստեց, աղջիկներ տան
մաքրութիւն ըրին, ծերուկը հագուցին, կթանները կթե-
ցին, կարագ հանեցին, մածուն բռնեցին եւ թան պատրաս-
տեցին... Եւ երջանիկ օր մը, Կարօն, Ջոշի աղջկան հետ
ամուսնացաւ, հովիւ ըլլալէ դադրեցաւ, անդեր ու ծառաներ
ունեցաւ, յեղակարծ Ջոշ դարձաւ եւ դաւակներու հայր
եղաւ... Իսկ Գոռօն, պապիկ դարձաւ եւ նորակառոյց չէն-
քին մէջ ապրեցաւ: Տեսաւ Կարոյին նախիրն ու խաշնը:
Հարսը անոր խղճմտօրէն ծառայեց, յարդեց, հայրիկ կո-
չեց: Եւ ան սիրեց իր թոռները, անոնց հետ դուրձացաւ
եւ անմեղօրէն կատակեց...



Յ Ա Ն Կ



Էջ

Յառաջարան	5
Դաւիթ Գարամանեանի Կենսագրական	
Գիծերը	10
Սիրելի եղբայր	12

Ք Ե Ր Թ Ո Ի Ա Ծ Ն Ե Ր

Օգախը	19
Մոխիրին	20
Աղբիւրին	21
Կալը	22
Հովոցը	23
Գեղջկուհիին	24
Ուլտա	25
Սէրս	26
Կը Նայիս	27
Պարիկները	29
Հառաչանք	30
Արագածին	31
Եհովային	32

Հէֆեաթի Գիշերներ	35
Աղջիկ – Աղբիւրը	38
Հրաշք Աղբիւրը	40
Ջրանոյշը	43
Երեք Կաթսայ	45
Տաւրոսիկը	47
Մոխիրը	49
Բոսոր Ծաղիկ	51

Ա Ր Զ Ա Կ Է Զ Ե Ր

Հայկակին	55
Այասին Հետ	57
Կապան	60
Ուլնիա	63
Հարգան	65
Յուշարձանը	67
Անոր Հետ	69
Սարդարապատի շակատամարտի Պատմութիւնը	71
Արարատին Հետ	76
Կրակին	78
Խօսք Ուսուցիչներուն	80
Երկու Աշուղները	84

Յ Ո Ւ Շ Ե Ր

Նշանածներու Աղբիւրը	89
Հաւկոյրերը	91

	էջ
Գիւղի Քահանան	93
«Ես Հայ եմ»	97
Լատին վեղարաւորը	99
Աբաբ Գիւղը	102
Զէրֆէգ Գիւղի Հայ Ուսուցիչը	107
Որբերու վեղարաւորը	113
Ծերանոցին Մէջ	116
Հիւղակիս Մէջ	119

ԽՈՂԵՐ ԵՒ ԶԱՅՐՈՅԹԻ ՇԻԹԵՐ

Խոհեր եւ Զայրոյթի Շիթեր	123
-------------------------------	-----

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Ա Ծ Ք Ն Ե Ր

Մկոյին Ափորները	133
Փիղիկը	137
Գալուսին Սագերը եւ Քածերը	145
Աննաբակը	150
Երջանիկ Հովիւը	155



Este libro se terminó de
imprimir en los Talleres
Gráficos "SAN PABLO"
S. R. L., Bmó. Mitre 2600,
de la Ciudad de Bs. Aires,
el 16 de Mayo de 1946.

Տողաշար ԱՐՄԵՆԻԱ.

ՅԳԼ. 99

Գ - 13

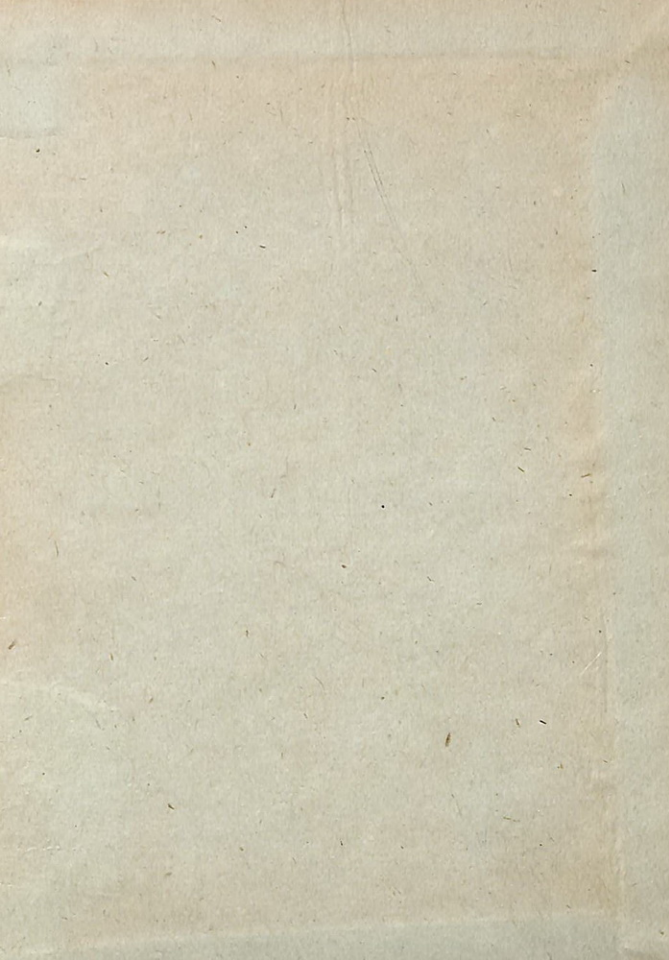
Գին՝

Արժանքինի համար **3** փեսո

Արտասահման՝ **1** տոլար







On .

A $\frac{\pi}{80162}$